

T.C.
SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

1950-1960 DÖNEMİ ORTAOKUL DERS KİTAPLARINDA
YURTTAŞLIK EĞİTİMİ

Yüksek Lisans Tezi

Selda ARSLAN

Tez Danışmanı
Doç.Dr. Recep ERCAN

SIVAS 2020

**1950-1960 DÖNEMİ ORTAOKUL DERS KİTAPLARINDA
YURTTAŞLIK EĞİTİMİ**

Selda ARSLAN

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Ortaöğretim Sosyal Alanlar Anabilim Dalı İçin Öngördüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak hazırlanmıştır.

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Recep ERCAN

Sivas
ARALIK 2020

KABUL VE ONAY

Selda ARSLAN'ın hazırlamış olduğu“1950-1960 Dönemi Ortaokul Ders Kitaplarında Yurttaşlık Eğitimi” başlıklı bu çalışma, 20.11.2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından, “Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç.Dr.Hatice KARAKUŞ ÖZTÜRK (Jüri Başkanı)

Doç.Dr.Recep ERCAN (Danışman)

Dr.Öğr.Üyesi Selman ABLAK (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../

Doç.Dr.Fatih KARAKUŞ
Enstitü Müdürü

ETİK SÖZÜ

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tez Yazım Kılavuzu (Yönerge)'nda belirtilen kurallara uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- ✓ Bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- ✓ Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- ✓ Başkalarının eserlerinden yararlanması durumunda ilgili eserlere, bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu ve atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- ✓ Bütün bilgilerin doğru ve tam olduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- ✓ Tezin herhangi bir bölümünü, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi veya bir başka üniversitede, bir başka tez çalışması olarak sunmadığımı; beyan ederim.

02.12/2020

Selda ARSLAN

ÖZET

ARSLAN, Selda., 1950-1960 Dönemi Ortaokul Ders Kitaplarında Yurttaşlık Eğitimi, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2020.

Bu çalışmada 1950-1960 yılları arasında ortaokul ders kitaplarında aktarılan yurttaşlık ideali betimlenmiş ve analiz edilmiştir. Ülkemizde yurttaşlık eğitimi Osmanlı'nın son döneminde başlamıştır. Cumhuriyet döneminde sistematik hale getirilen yurttaşlık eğitiminde ise ulus devletin inşası, makbul vatandaşın yetiştirilmesi ve Cumhuriyet ideolojisinin bireylere aktarılması amaçlanmıştır. Cumhuriyet bireylerini yetiştirmek amacıyla hızlı bir eğitim seferberliği yapılmıştır.

Türkiye'de 1950-1960 yılları arasında uygulanan eğitim politikalarına ilişkin alanyazında karşıt devrim süreci betimlemesi yapılmıştır. Buna göre ülkede yurttaşlık eğitimi yeniden revize edilmiştir. Batıcı liberal politikalara eklenme arayışı, yurttaş kimliğinde değişikliği zorlamıştır. Bu değişimi tespit etmek amacıyla ders kitapları üzerinden yapılacak bir araştırma konuya açıklık getirecektir.

Makbul yurttaş yetiştirmeyi amaçlayan en önemli araçlardan biri ders kitaplarıdır. İdeal yurttaşın hedeflendiği bu süreçte ders kitapları, dönemin yurttaş profilini açıklamak adına iyi bir gözlem aracıdır. 1950-1960 döneminde okutulan ders kitaplarında ideal yurttaş nasıl tanımlanmıştır? İdeal yurttaş tanımlayan temalar nelerdir? Ders kitaplarında bu temalar nasıl işlenmiştir. Bu sorulara yanıt bulmak amacıyla 1950- 1960 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı'nın okuttuğu "Ortaokul Yurttaşlık Bilgisi" ders kitapları incelenmiştir. Araştırmanın amaçları doğrultusunda hazırlanan sorulara cevap aranmıştır. Her bir soru kategorik ve tematik analize tabi tutulmuş, içerik analizi yöntemiyle ayrı ayrı analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

Ortaokul Yurttaşlık Bilgisi ders kitaplarının incelenmesi sonucunda şu tespitlerde bulunmak mümkündür: 1950-60 döneminde tarımda hızlı makineleşme yaşanmış bunun sonucunda köyden kente yoğun bir göç yaşanmıştır. Kentsel hayata uyum sağlayabilmek ve kentli insan tipi profilinin oluşturulması önem kazanmıştır. Bu bağlamda toplumsal düzeni korumak, kente uyum sürecini kolaylaştırmak, politik ve ekonomik sistemleri yeniden üretmek amacıyla makbul yurttaş yaratmak düşüncesinin yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında sık sık vurgulandığı görülmüştür. Makbul yurttaş; toplumsal kurallara uyan, milli ve manevi duygularla desteklenmiş bir kişi olarak tanımlanmıştır. Toplumsal düzeni koruyan, siyasal hak ve sorumluluklarını bilen,

ülkesinin iktisadi düzenine uyumlu üretici ve tüketiciler olarak çağdaş değerleri içselleştirmiş bir vatandaşlık arzulandığı görülmüştür. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren yurttaşlık eğitimi önemsenmiş, 1950-1960 arasında yurttaşlık eğitimi daha sistematik ve yaygın bir biçimde sürdürülmüştür. Dış dünyada görülen gelişmeleri dikkate alan, evrensel değerlerle uyumlu bir yurttaşlık eğitimi, "makbul vatandaşın" gelişmesini amaçlamıştır. Bu kapsamda barışçıl, demokrat ve vatansever bir yurttaş incelenen dönemde daha sistematik hale getirilen yurttaşlık eğitiminin sonuçlarıdır. Ayrıca yalnız toplumsal kuralları benimsemiş sosyal hayata uyumlu vatandaşlar değil aynı zamanda siyasal sistemin içerisinde olan siyasallaşmış katılımcı bireyler yetiştirme amacı da dersin kapsamı ve amaçları arasında yer almaktadır.

Kısaca, 1950-1960 arasında siyasal, sosyal ve ekonomik alanda yaşanan değişimlerin yurttaşlık eğitimi dersinin içeriğine yansıdığı görülmüştür. Bu kapsamda vatanseverlik duygusunun yüksek tutulduğu dine, geleneklerine bağlı modernist, üretken liberal bireye makbul vatandaş denilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yurttaşlık Eğitimi, Yurttaşlık bilgisi dersi hedefleri, 1950-1960 dönemi yurttaş tanımı.

ABSTRACT

ARSLAN, Selda., Civic Education in Secondary School Textbooks for the Period 1950-1960, Postgraduate Thesis, Sivas, 2020.

In this study, the citizenship ideal that conveyed in secondary school textbooks between 1950-1960 was described and analyzed. In our country, civic education started in the last period of the Ottoman Empire. With the civic education, which was systematized in the Republic period, it was aimed to build the nation-state, raise the desired citizen, and convey the ideology of Republicanism to individuals. A rapid campaign for education was made in order to raise the individuals of the Republic.

In the literature, a counter-revolutionary process description was made for the educational policies implemented in Turkey between the years 1950-1960. Accordingly, civic education in the country has been revised again. The quest for articulation on western liberal politics forced a change in citizen identity. A research that will be done through textbooks to determine this change will clarify the subject.

Textbooks are one of the most important tools aimed at raising desirable citizens. In this process in which the ideal citizen is targeted, textbooks are a good observation tool to explain the citizen profile of the period. How was the ideal citizen defined in the textbooks used in the 1950-1960 period? What are the themes that define the ideal citizen? How are these themes handled in the textbooks? In order to find answers to these questions, "Secondary School Civics" textbooks which were taught by the Ministry of National Education between 1950-1960 were examined. Answers to the questions prepared in line with the aims of the study were sought. Each question was subjected to categorical and thematic analysis, analyzed and interpreted separately by the content analysis method.

As a result of examining the secondary school Citizenship textbooks, it is possible to make the following determinations: In the 1950-60 period, there was rapid mechanization in agriculture, as a result, there was an intense migration from the country to the town. It has become important to adapt to urban life and to create a profile of urban people. In this context, it has been observed that the idea of creating desirable citizens to preserve the social order, facilitate the adaptation process to the city, and reproduce political and economic systems are frequently emphasized in the civics textbooks. A desirable citizen is defined as a person who abides by social rules and is supported by national and moral feelings. It has been observed that an

understanding of citizenship that preserves the social order, knows its political rights and responsibilities, and that has internalized contemporary values as producers and consumers compatible with the economic order of the country is desired. Since the foundation of the Republic, civic education has been emphasized, and between 1950-1960, citizenship education was continued more systematically and widely. A civic education that takes into account the developments in the outside world and is in harmony with universal values aimed at the development of "desirable citizen". In this context, a peaceful, democratic, and patriotic citizen is the result of citizenship education that was made more systematic in the period under examination. Besides, the aim of the course is to raise not only citizens who are compatible with social life who have adopted social rules but also politicized participatory individuals who are in the political system.

In summary, it was seen that the changes in the political, social, and economic fields between 1950-1960 were reflected in the content of the civic education course. In this context, the modernist, productive liberal individual who is devoted to his religion and traditions, in which the feeling of patriotism is held high, is called a desirable citizen.

Keywords: Civic Education, Civics Course Objectives, The Definition of Citizen in 1950-1960 Period.

TEŞEKKÜR

Birinci sınıfı bitirdikten sonra ara vermek zorunda kaldığım Yüksek Lisans eğitimimi, bu tez ile nihayet tamamlamış bulunmaktayım.

Bu vesileyle;

Yüksek Lisans tezimin sunumundan itibaren, eksiksiz bir ürün elde etmem için geribildirimleriyle destek veren hocalarım Selman ABLAK'a, Hatice KARAKUŞ ÖZTÜRK'e; tez yazım sürecinde elinden geldiğince kolaylık sağlayan, öğrencisine akademik desteğin yanında manevi desteklerini de esirgemeyen tez danışmanım Recep ERCAN'a;

Bu süreçte her zaman yanımda olan kardeşim Sevda ERTÜMEN'e, canım abim Abdullah ARSLAN'a ve sevgili yeğenlerim ve kız kardeşlerime;

Yardımlarını esirgemeyen meslektaşlarım Filiz ÖZKIR ve Gülistan TURHAL'a;

Ve de bu zorlu süreçte her türlü sıkıntıma katlanan, dualarıyla güç veren anneme;

SONSUZ TEŞEKKÜRLERİMİ SUNARIM.

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY	
ETİK SÖZÜ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR	viii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar DİZİNİ	xi
KISALTMALAR	xii

I. BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu	5
1.2. Araştırmanın Amacı	6
1.3. Araştırmanın Önemi	7
1.4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	8
1.5. İlgili Çalışmalar.....	8

II. BÖLÜM

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni.....	14
2.2. Veri Kaynağı	14
2.3. Verilerin Analizi.....	15

III. BÖLÜM

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

3.1. Yurттаşlık Eğitiminin Gelişimi	16
3.2. Yurттаş	17
3.3. Yurттаşlık.....	18
3.4. Sosyal Bilgiler	19
3.5. Siyasal Toplum/Siyasal Birey	20
3.6. Anayasal Yurттаşlık.....	21
3.7. Türk Eğitim Programlarında Yurттаşlık Eğitimi	22
3.8. 1950-1960 Dönemi Eğitim Politikaları.....	28

IV. BÖLÜM

4. BULGULAR

4.1. 1950-60 Döneminde Yaşanan Hızlı Kentleşme Yurttaşlık Eğitimi Kitaplarına Nasıl Yansımıştır?.....	31
4.1.1. Fiziksel Çevre	33
4.1.2. Trafik.....	34
4.1.3. Hemşerilik Ödevlerimiz.....	36
4.1.4. Hak ve Vazifelerimiz	39
4.2. Çok Partili Hayata Geçiş, Yurttaşlık Eğitimi Ders Kitaplarına Nasıl Yansıtılmıştır?.....	42
4.3. 1950-1960 Dönemi Ekonomi Politikaları Yurttaşlık Eğitimi Ders Kitaplarına Nasıl Yansımıştır?.....	53
4.4. Sosyal Çevre ve Değerler Ders Kitaplarına Nasıl Yansımıştır?	58
4.5. 1950-1960 Döneminde Batıya Dönük Bir Politika İzlenmesi ve Uluslararası İlişkilerin Yurttaşlık Eğitimi Ders Programının İçeriğine Nasıl Yansımıştır? ...	66

V. BÖLÜM

SONUÇ VE TARTIŞMA

KAYNAKÇA.....	78
---------------	----

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. Kentleşmenin Getirdiği Kurallar ve Davranış Örüntüleri.....	32
Tablo 2. Çok Partili Siyasal Hayatın Yurttaşlık Bilincine Yansımaları.....	43
Tablo 3. Liberal Ekonomi Politikalarının Yurttaşlık Eğitime Yansıma Boyutları .	54
Tablo 4. Toplumsal Çevre ve Değerlerin Ders Kitaplarına Yansıma Boyutları	59
Tablo 5. Uluslararası İlişkilerin Yurttaşlık Eğitime Yansımaları:	67

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AB	: Avrupa Birliği
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Aktr.	: Aktaran
KDB	: Kararlar Daire Başkanlığı
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
İMMP	: İlk Mektepler Müfredat Programı
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
t.y.	: Tarih yok

I. BÖLÜM

GİRİŞ

Ülkemizde uygulanan yurttaşlık eğitimi, Osmanlı'nın son döneminden itibaren cumhuriyet tarihi boyunca devletin makbul bireyini yetiştirmeyi amaçlamıştır. Ancak her dönem makbul birey (vatandaş) farklı tanımlanmıştır. Osmanlı son döneminde ayrı, Cumhuriyet dönemlerinde kendi içinde ayrı olmak üzere siyasal ve kültürel kavramlar öne çıkmıştır; ancak bu kavramlar / temalar süreklilik göstermemiş, zamanla değişime uğramıştır. Bu süreçte tebaadan vatandaşa geçiş gerçekleşmiştir. Modernleşme, aydınlanma, ulus-devlet gibi kavramlar yurttaşlık eğitiminin sınırlarını ve yönelimlerini belirlemiştir. Ülkesinin gelişmesi için her türlü fedakârlığa hazır olmak yurttaşlık eğitiminin çerçevesini çizmiştir. Cumhuriyetin kuruluş felsefesine uygun bir yeni hayat, yeni insan yurttaşlık eğitimin genel esasları içinde yer almıştır. Çağdaş Türkiye ideali Cumhuriyet Devrimlerine yön vermiştir; eğitimle desteklenmiştir.

Cumhuriyet döneminde eğitimin her kademesinde uygulanan ders programları, toplumun ihtiyaçları doğrultusunda yani, sosyal ve ekonomik gelişmeler doğrultusunda şekillenmiştir. Bu nedenle okulların müfredat programları yalnız hazırlandıkları dönemin kültür anlayışını değil, aynı zamanda gençlerin hangi prensiplere göre yetiştirilmek istendiğinin de bir yansıması olmuştur (Yücel, 1938: 235).

Yurttaşlık temelde birey ve devleti karşılıklı haklar ve sorumluluklarla birbirine bağlayan bir ilişki olarak ele alınmıştır. Yurttaşlık "bireylerin bir toprak parçası üzerinde yaşamalarını olanaklı ve anlamlı kılan bir kimliktir" (Ulutaş, 2014:77). Yurttaşlar bağlı bulunduğu devlette, temel haklara sahip olmalarından dolayı siyasal topluluklarının ve devletlerinin tam üyeleri olarak diğer topluluklardan ayrılırlar. Yurttaşlık siyasal olarak bir topluluğun, bir devletin tam üyesi olması, üyesi bulunduğu siyasal oluşumun temel ilkelerine, ulusal ve uluslararası siyasetine bağlı olarak dönemsel olarak farklılıklar göstermiştir. Bu bağlamda idare edenlerin görev ve sorumlulukları, siyasallaşan bireyin hak ve özgürlüklerinin çerçevesi her dönem farklılaşmıştır.

Yurttaşlık bilinci, bireyin siyasal haklarını güçlendirmiştir; devlet otoritesinin birey lehine kullanılmasını sağlamıştır. Devlete sorumluluk yüklemiştir. Siyasal bireyin

yurttaş olarak hak ve sorumluluklarının genişlemesi bir otorite olarak devletin ve idarecilerinde bu hak ve sorumlulukları yurttaş olan bireye sağlarken müdahale alanının ve görevlerinin artmasına, siyasal sorumluluk alanının genişlemesine yol açmıştır.

Devlete yönelik bütün faaliyetlerinin kurucu öznesi durumunda olan, modernleşmenin tamamlayıcı temel ögesi olarak görülen modern yurttaşlık, ulus devletin içine düştüğü meşruiyet krizi sonucunda bugün de tartışmaların odak noktası haline gelmiştir (Gündüz ve Gündüz, 2002).Yurttaşlığın geniş bir tartışma konusu olmasının nedenleri arasında küresel ölçekli göçlerin sonunda farklı etnik gruplaşmalar, kültürel çoğulculuk, eşit yurttaşlık statüsü gibi sorunlar devlet-birey ilişkisini yeniden düşünmeye zorlamıştır (Butakın, 2003: 127).

Günümüzde gelişen teknoloji, iletişim, haberleşme ve seyahat özgürlüğü imkânları küreselleşmeyi beslemiş ve küreselleşen dünyada ulusal egemenliğin kaybolmaya başladığı düşüncesinin yarattığı hoşnutsuzluklar gibi birçok siyasi gelişme ve tüm dünyada etkili olabilen bazı eğilimlerde yurttaşlığa ilişkin hem sosyo-politik hem de kuramsal ilgiyi beslemiştir. Yeni bir yurttaşlık kavramsallaştırması yaparken bu kavramsallaştırmanın temelinde ulusal kimliğin yattığı yadsınamaz bir gerçektir. Ulus kimliğini oluşturan, bu kimliği kuşaklara aktaran ve kimliğin sürekliliğini sağlayan, ulusal eğitim politikalarıdır. Bu anlamda, uygulanan eğitim politikalarının ve dolayısıyla da eğitimin, bireylerin yurttaş olmasında önemli bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Eğitimin ideolojik boyutu, yurttaş olma bilincinin yerleştirilmesinde, eğitim kültürünün oluşturulmasında ara değişken olarak yer almıştır. Öte yandan, küreselleşme süreciyle birlikte, ulusal eğitim anlayışının yerini, ulus bilincinin göz ardı edildiği küresel eğitim anlayışı almaktadır. Dolayısıyla, ulus-devlet anlayışına bağlı yurttaşlık politikalarından küreselleşme anlayışına bağlı yeni bir yurttaşlık politikasına geçiş söz konusudur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hız kazanan uluslararası göç, uluslararası terör, nükleer facialar, küresel ısınma, çevre sorunlarının olduğu kadar sermayenin, ulaşımın, iletişimin, teknolojinin, imajların vs. hızla ulusal sınırlar dışına taşarak küresel boyutlar kazanması birey-yurttaşın da ulusal sınırları aşan bir kimlik ve düşünce dünyasına sahip olmasını beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede, yurttaşlık kavramının “ideal tipini” oluşturan birçok özgül boyutu ile günümüz toplumlarının yasama pratiklerinin ortaya çıkardığı ihtiyaçlar ve gerçeklikler arasında önemli bir çatışma olduğunu görmek mümkündür. Bugün artık, ulus-devlet bağlamındaki modern yurttaşlık kavramı tıpkı

ulus, devlet, ulus-devlet, kimlik, çok-kültürlülük kavramları gibi tartışılmaktadır. Yine, “türdeş” olduğu varsayılan bir siyasi topluluk olarak ulus kavramıyla olan bağlantısı gibi yurttaşlığın “eşitlikçi” yapısının ne kadar eşit olduğuda tartışma konusudur. Başka bir ifadeyle yurttaş kimliğini kazanan bireylerin, hak ve sorumluluklar bakımından eşit oldukları düsturunun günlük yaşamda karşılığını bulup bulamadığı önemli bir sorun olmuştur. Aynı şekilde, milletin, milliyetçiliğin tartışıldığı bir ortamda, sadece Fransız devriminden kaynaklanmayan fakat aynı zamanda 19. yüzyılın milliyetçi hareketleriyle de bağlantılı olan yurttaş kavramının tartışılmaması mümkün değildir (Gündüz ve Gündüz, 2002).

Batıda birkaç yüzyıllık toplumsal değişimin ve gelişimin ülkemizde –zaman zaman dramatik kopuşların da yaşandığı- onlarca yıla sığdırılmaya çalışıldığı 21. yüzyılın toplumsal ve siyasal tarihini, Türkiye insanının kulluktan tebaalığa, oradan da yurttaşlığa yürüyüşünün mücadelesi olarak özetlemek mümkündür (Ünsal, 1998). Kuldan tebaaya yürüyüşün ilk adımı olan II. Meşrutiyet ile Osmanlı İmparatorluğu’ndaki geleneksel yönetim anlayışından uzaklaşmış, batıdaki devletler gibi halkçı, özgürlükçü bir devlet yönetimi oluşturulmak istenmiştir. Bu doğrultuda ekonomi, eğitim, kültür ve sporla ilgili çok sayıda dernek ve cemiyet oluşturularak özgürlüklerin alanı genişletilmiştir. Söz konusu dönemde tebaadan yurttaşlığa doğru bir dönüşüm yaşanmış, halk demokrasinin temel ilkeleri doğrultusunda seçim, anayasa, muhalefet vb. kavramlar üzerine tecrübe kazanmıştır. Bu tecrübeler sonucunda doğan ve gelişen Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve sonrasında eklenen Batıcılık başta olmak üzere bir takım düşünce akımları, vatandaşlık fikrini şekillendirmiş; Vatandaşlığın bu dönemde modernite projesinin parçası olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Cumhuriyetin ilanının ardından eğitim konusunda hızlı bir reform süreci başlatılmış; 1924 yılında TBMM’de kabul edilen Tevhidi Tedrisat Kanunu ile Mili Eğitim Bakanlığı bünyesinde birleştirilen eğitim öğretim daha planlı ve sistematik hale getirilmiştir. Ayrıca bu dönemde ülkemizde ders programlarında ve müfredatta önemli değişiklikler yapılmıştır. II. Meşrutiyetin tebaadan yurttaş geçiş projesinde önemli bilgiler tutan “Malumatı Medeniyye Dersinin” adı “Malumatı Vataniyye” olarak değiştirilmiştir. Cumhuriyet’in ilanının hemen ardından Mustafa Kemal Atatürk’ün dolaysız ve çok etkin katılımıyla belirlenen ve 1924 yılında okullarda zorunlu ders olarak okutulmaya başlanan Malumat-ı Vataniye dersi yurttaşlık eğitiminin ne kadar önemsendiğinin en belirgin ve yalın göstergesi olmuştur (Üstel, 2004). 1926 İlkokul

programıyla da “Malumatı Vataniyye Dersinin” adı “Yurt Bilgisi” olarak düzenlenmiştir. Cumhuriyet tarihi ilkokul yönetmeliği olan 1926 tarihli ilk mektepler talimatnamesinin de genel amaç çocuklara disiplinli bir eğitim vermek ve böylece onları toplum içinde uyumlu hale getirmektir denilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında kabul edilen yeni yurttaşlık eğitiminin amacı, genç Cumhuriyetin hedeflerine uygun, disiplinli ve toplumsal düzeni koruyan, destekleyen uyumlu vatandaşlar yetiştirmek olarak belirlenmiştir. Yurttaşlık eğitiminin temel felsefesi ise, etnik farklılaşmalar ve dinsel ayrışmalar üzerinden değil, kültürel bütünleşme temelinde ulus-devletin yurttaşlık anlayışına dayandırıldığı belirtilmiştir. Ulus-devlet, Türkiye modernleşme projesinin egemen öznesidir. Fakat bu devlet, ne toplumsal çıkar çatışmalarına ‘hakemlik’ edecek liberal devlettir, ne de özünde bir sınıf devletidir; aksine, toplumsal ilişkilere belirli bir biçim veren, bu biçimi yeniden üretmek için gerekli kurumsal ve söylemsel pratikleri topluma empoze eden aktif bir öznedir (Keyman, ve İçduygu, 2005:169-180). Devletin üstlendiği bu toplumu yeniden yaratma topluma biçim verme görevinin vatandaşlara aktarılması da bu aktif öznenin söylemleri ve beklentileri üzerine kurulmuş bir eğitim müfredatı yoluyla olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren millet kavramı, müfredatı ve ders kitaplarına soy temelli yurttaşlık anlayışı olarak yansıtıldığı görülmektedir. Nitekim ders kitaplarında aynı soydan gelen, aynı dili konuşan, aynı adetlere uyan insanlara millet denilebileceği ifade edilmiştir.

1950-60 döneminde ise ulus devlet yurttaşlık anlayışı devam etmekle beraber aktif/katılımcı yurttaş anlayışından ziyade uyumlu ve itaat eden yurttaş söylemleri ön plana çıkmaktadır. Bu dönemin yeni toplum projesinde “uyum” vatandaşlığın en önemli noktasını oluşturmuştur. Bu program kapsamında genel olarak yurttaş bireyden topluma ve çevresine uyum sağlaması, devlet teşkilatı hakkında bilgi sahibi olması, ülkesini ve milletini sevmesi, bireylerin milli duygularla yetiştirilmesi, iktisadi müesseselere dikkatinin çekilmesi, ülkesinin ekonomik durumunun farkında olması, bireyin kabiliyeti doğrultusunda iktisadi müesseseleri yaşatması beklenmektedir.

1950’li yıllardan sonra bilim ve teknolojideki hızlı gelişmeler her alanda olduğu gibi eğitim alanında da kendini göstermiştir. Özellikle 1980 sonrasında küreselleşme bağlamında meydana gelen değişim ve gelişmeler Türkiye’nin geleceği üzerinde büyük etkiler yaratmıştır. Tüm dünyada üretim teknolojisinde yaşanan değişim, ulus-üstü ve uluslararası kurumların, siyaset üzerinde ağırlık kazanmaya başlaması, bilişim

teknolojisinde yaşanan radikal devrimler, ihracata dayalı serbest piyasa ekonomisinin ön plana çıkması gibi gelişmeler, ulus-devletin gücünü zayıflatarak, siyasetin bağlamını değiştirmiştir. Bu gelişmeler sonucunda sosyal devlet anlayışının da zayıflaması, vatandaşlığa ilişkin, ciddiyet duygusunu sarsmış, insanları yeni arayışlara itmiştir (Butakın, 2003: 105). Yurttaşlık anlayışına etki eden bütün bu sosyal siyasal ekonomik gelişmeler neticesinde yurttaşlara verilen eğitimin de bir yandan revize edilirken öte yandan güncellenip geliştirilmesi kaçınılmaz olmuştur. Değişen yurttaşlık anlayışlarına bağlı olarak ülkelerce yurttaşlarına verilen yurttaşlık eğitimi içeriği kapsamı ve bu eğitimin temele aldığı dinamikler değiştirilmiş ve dönemin özelliklerine göre şekillendirilmiştir.

1.1. Araştırmanın Konusu

Araştırmamız kapsamında ülkemizde yetiştirilmek istenen yurttaş tipi, yurttaşlık eğitimi dersinin amaçları ve yurttaşlık eğitimi ders kitapları incelenip bu süreçte değişen koşullar içinde ülkemizin yurttaş tasavvurunun nasıl değişip şekillendiği, bu değişim sırasında nasıl bir seyir izlediği incelenmiştir. Siyasal, sosyal ve ekonomik değişim ve gelişmelerin eğitim politikalarında yarattığı farklılıklar göz önünde bulundurulduğunda; Türkiye’de de siyasal, sosyal gelişmelere bağlı olarak, eğitim politikalarında değişimler olmuştur. Bu kapsamda 1950-1960 döneminde yetiştirilmek istenen bireyin tanımlaması, siyasallaşan bireye hangi sorumlulukların ve görevlerin yüklendiği soru / tartışma konusudur. Bu konunun incelenmesi ise öncelikle bireyin hak ve özgürlükleri temelinde sürdürülen okumalar ve dönemin eğitim programları/ders kitapları üzerinden yapılan çalışmalarla mümkündür. Çünkü döneme dair toplumsal ve siyasal değişimleri gözlemlemenin en iyi aracı eğitim programları ve ders kitaplarının incelenmesidir. 1950-1960 döneminde de istenen yurttaş yaratacak olan en iyi vasıtanın eğitim olduğu düşünülmüştür. Yurttaşlık Eğitimi dersinin temel amacı da uygulanan sosyal politikalara uygun insan tipinin yaratılması doğrultusunda olacaktır. Bu sebeple öncelikle ülkemizde cumhuriyetin ilk yıllarından beri uygulanan yurttaşlık eğitimi ders programlarında yurttaşlık bilgisi derslerinin hedeflerine bakmak; farklı dönemlerde yetiştirmek istediğimiz yurttaşın özelliklerini görmek açısından faydalı olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e, Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze kadar toplumsal yapımızdaki sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal değişimler ve dönüşümler, “yurttaş” oluşturma ve yetiştirmeyle ilgili anlayışın da değişim ve dönüşümlere uğramasına yol açmıştır. Tebaadan yurttaş Cumhuriyet

Türkiye’inde yurttaşlık ve kimlik sorunları hala tartışılmaktadır (Aybay, 1998). Cumhuriyetin ümmetten millet, kulluktan yurttaş yaratma süreci kimi zaman dışsal müdahaleler, kimi zaman siyasal seçkinlerin etkileriyle yapılan düzenlemeler, kimi zaman da halka kendiliğinden tanınan haklar şeklinde gerçekleşmiştir. Toplumun iç dinamiklerinde hak ve özgürlükler anlamında herhangi bir girişim/talep söz konusu olmamıştır. Toplumun idareyi elinde bulunduran kesimleri tarafından kurgulanan devlet yurttaş ilişkisi ve bu ilişkiden doğduğu düşünülen hak ve özgürlükler, kimi zaman görev ve sorumluluklar ülkemizde yurttaşlığın kapsamını oluşturmuştur. Batı’da burjuvazinin, kapitalizmin yetiştirdiği yurttaş cumhuriyeti yaratmıştı. Türkiye’de ise yurttaş cumhuriyeti değil, cumhuriyet yurttaş yaratacaktı” (Hafizoğulları, 2010:49).

Bu çerçevede 1950-60 döneminde yurttaşlık eğitimi aracılığıyla yetiştirilmek istenen yurttaş tanımlayabilmek adına dönemin ders kitaplarının; yöneticilerin beklentileri ve toplumun gereksinimleri doğrultusunda çok yönlü olarak incelenmesi gerekliliği doğmuştur.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, 1950-1960 yılları arasında ders kitaplarına yansıyan yurttaşlık tipini betimlemektir. Böylece dönemin ideal vatandaşı anlaşılmaya çalışılmıştır. Türkiye’de farklı dönemlerde farklı yurttaşlık aktarımı/tasavvuru olduğu varsayımından hareketle devletin, özelde Demokrat Parti iktidarının nasıl bir yurttaş yetiştirmek istediği araştırılmıştır. Bu kapsamda dönemin ders kitapları ve eğitim programlarına başvurulmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yurttaşlık eğitiminin amacı, toplumsal yaşam becerilerini çocuklara kazandırmak olmuştur. Bununla birlikte hedeflenen yurttaşlık ideali, Demokrat Parti döneminde yeniden tanımlandığı, dönemin siyasal eğilimlerini yansıtması açısından arzulanan yurttaşlık idealinin nasıl tanımlandığı soru konusu edilmiştir? Bunu en iyi anlamanın yolu da bu dönemde okutulan Yurttaşlık Bilgisi ders kitaplarının içeriğinin incelenmesi yoluyla mümkün olacağı düşünülmüştür. Bu kapsamda 1950-60 dönemi siyasal, sosyal, ekonomik gelişmelerin; dönemin yurttaşlık eğitimi ders programlarına (ders kitaplarının içeriğine) nasıl yansıtıldığını incelemek üzere aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. 1950-1960 döneminde yaşanan hızlı kentleşme yurttaşlık eğitimi kitaplarına nasıl yansımıştır?
2. Çok partili hayata geçiş, yurttaşlık eğitimi ders kitaplarına nasıl yansıtılmıştır?

3. 1950-1960 yılları arasında ekonomi politikalarının yurttaşlık eğitimi ders kitaplarına nasıl yansımıştır?

4. Sosyal Çevre ve Değerler Ders Kitaplarına Nasıl Yansımıştır?

5. 1950-1960 döneminde batıya dönük bir politika izlenmesi ve uluslararası ilişkilerin yurttaşlık eğitimi programına yansımaları nasıl olmuştur?

Bu araştırmada ayrıca yurttaşlık eğitim programının Cumhuriyet tarihinde dönemlere göre nasıl şekillendiği; yetiştirilmek istenen yurttaş kimliğinin zaman içerisinde geçirdiği değişimlerinin incelenmesi ve özellikle 1950-60 Demokrat Parti Döneminin yurttaş tasavvurunun her yönüyle tanımlanması amaçlanmıştır. Bu çerçevede 1950-60 Demokrat Parti dönemi yurttaşlık bilgisi ders kitapları incelenmiş, yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında yer alan müfredat konuları ile dönemin siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmeleri arasındaki ilişki analiz edilmiştir.

1.3. Araştırmanın Önemi

1950 – 1960 dönemi Cumhuriyet tarihi açısından siyasal ve sosyal alanlarda önemli kırılmaların yaşandığı bir dönemdir. 1923'ten beri ülkemizde yönetimde bulunan CHP'nin iktidardan düşmesi ve çok partili bir siyasal sistem içinde özgür bir seçim ortamıyla DP'nin iktidara geldiği bu dönem Türkiye'nin çok partili bir sistemle yönetilmeye başlandığı ilk dönem olmuştur. Cumhuriyetin yurttaşlık ideali bu dönemde değişmeye başlamıştır. Bu değişimi zorlayan iç ve dış dinamikler ekonomi ve siyasette olduğu gibi eğitim alanında da Batı eksenli, liberal bazı politikaları uygulamaya başlamışlardır.

Bireylere toplumsal yaşam becerileri, toplumsal değerler ilköğretim okullarında Cumhuriyetin ilk yıllarından beri okutulan Yurttaşlık eğitimi dersi kapsamında kazandırılmaktadır. Yurttaşlık eğitimi dersi aracılığıyla aktarılmak istenen değerler; dönemin siyasal görüşüne, iktidarda bulunan yöneticilerin yetiştirmek istediği yurttaş profiline göre bu ders programının içeriğine her dönem farklı vurgularla yansıtılmıştır. Bu farklılığın sebeplerinin ve sonuçlarının irdelenmesinin ancak dönemin Yurttaşlık Bilgisi ders kitaplarının içeriğinin incelenmesi yoluyla mümkün olacağı düşünülmüştür.

Yurttaşlık bilgisi dersi kapsamında aktarılmak istenen bilgi beceri ve değerler her dönem politik ve ideolojik kaygılarla yurttaşlık eğitimi dersi müfredat programına yerleştirilmiş veya programdaki ağırlıkları azaltılmıştır. Her dönemde iktidara hâkim

olan güç idealize ettiği kimliği vatandaşlarına eğitim yoluyla aşlamış, mümkün olduğunca benimsetmiştir. Toplumun kendi değerleri ile iktidarın görmek istediği vatandaşın değerleri eğitim yoluyla bağdaştırılmış, ideal yurttaş olarak yurttaşlık bilgisi kitaplarının içeriğine aktarılmıştır.

Bu sürecin ders kitaplarına nasıl yansıdığı araştırılması, dönemi anlamak açısından önemlidir. Ayrıca bu araştırma, yetiştirilmek istenen vatandaş tipinin analizi ve yorumlanması açısından önem kazanmaktadır. Adnan Menderes döneminin çalışılması aynı zamanda dünyada ve Türkiye’deki bazı dönüşümleri anlamamızı kolaylaştırmıştır.

1.4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu çalışma 1950-60 döneminde ders kitaplarında betimlenen yurttaşlık kavramına odaklanmıştır. Yurttaşlık dönemlere göre ele alınmış ve tanımlanmıştır. Çalışma, Demokrat Parti döneminde okutulan ders kitaplarıyla sınırlı tutulmuştur. Bu dönemde yurttaşlık bilgisi dersi kapsamında okutulan yurttaşlık bilgisi ders kitapları (Halit Aksan(1952)*Yurttaşlık Bilgisi II-III*; Osman Pazarlı(1959).*Yurttaşlık Bilgisi III*, Remzi Kitabevi/ Yükselen matbaası İstanbul-, Ziya Gökalp (1950). *Yurttaşlık Bilgisi I*, Berrin Basımevi, İzmir. Tezer Taşkıran, (1950). *Yurttaşlık Bilgisi II*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.) ve bu döneme kadar uygulanan eğitim programlarının yurttaşlık dersi için belirlenen hedefleri ayrıca bu döneme ilişkin yapılan çalışmalar araştırma kapsamında incelenmiştir.

1.5. İlgili Çalışmalar

Keskin’in (2002),“II. Meşrutiyetten Günümüze Kadar Uygulanmış Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarının Analizi ve Karşılaştırılması” isimli çalışmasında sosyal bilgiler programlarını yapı, amaç ve içerik yönünden kronolojik olarak incelemiştir. Araştırma sonucunda dönemin ideolojik yaklaşımının sosyal bilgiler öğretim programına yansıtıldığı anlaşılmıştır.

İnal’ın(1998), “Türkiye’de Ders Kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Değerler” başlıklı doktora tezinde: 27 Mayıs ve 12 Eylül askeri müdahale dönemlerinde ortaokullarda okutulan bazı ders kitaplarındaki demokratik ve milliyetçi değerleri içerik çözümlemesi tekniğiyle incelemiştir. Araştırmanın amacı ders kitaplarında ki bu değerlerin hem askeri müdahalelerle hem de devlet ideolojisiyle ilişkisini saptamak

dönemler arası bir farklılık olup olmadığını belirlemek olarak belirtilmiştir. Araştırma sonucunda ise siyasi alanın önemli bir ögesi olan askeri müdahalelerin eğitim ve ders kitapları üzerinde belirleyici olduğu her iki müdahalesinde tercih ettiği değerlerin ders kitaplarına yansıtıldığı her iki dönemde de milliyetçi değerlerin demokratik değerlerden daha fazla yer aldığı saptanmıştır. Bu çalışmadan ise ülkemizde ideolojik siyasi olayların eğitim programlarına etkisinin görülmesi açısından yararlanılmıştır.

Balcı'nın (2016), "Türk Anayasalarında Yurttaşlık" başlıklı yüksek lisans tezinde yurttaşlık kavramının Osmanlı Devletinden günümüze Türk anayasalarında nasıl ele alındığı, nasıl tanımlandığı ve anayasalarda dönemlere göre nasıl değişiklikler yapıldığı incelenmiştir. Kapsam olarak 1876 Kanuni Esasiden 1982 anayasasına kadar yürürlükte olan anayasalarda yer alan yurttaşlık kavramı ele alınmıştır. Literatür taraması yönteminin kullanıldığı çalışmada sonuç olarak anayasalarda yer alan yurttaşlık kavramının her dönemin koşullarına göre şekillendiği; 1982 anayasasının değişen dönüşen yurttaşlık kavramının ihtiyaçlarına cevap veremediği yeni yapılacak anayasanın her bireyi kapsayıcı olması gerektiği belirtilmiştir. Yurttaşlık kavramının ülkemizde anayasal süreçlere bağlı olarak geçirdiği değişimleri görmek üzere faydalanılmıştır.

Akdoğan'ın (2016), "Köy Enstitülerinde Eğitim Anlayışı: Tarih Ve Yurttaşlık Bilgisi Öğretimi" adlı doktora tezinde Türk eğitim tarihinde önemli bir yere sahip olan Köy Enstitüleri ve bu eğitim kurumlarının kuruluş sebepleri, eğitim sistemi ve özellikle Tarih ve Yurttaşlık Bilgisi derslerinin öğretiminin nasıl düzenlendiği araştırılmıştır. Köy Enstitüleri müfredat programları hazırlanırken bütün derslerin öğretiminin birbirleriyle etkileşim içerisinde gerçekleştirilmesine de ayrıca önem verilmiştir.

Köy Enstitülerinde Tarih ve Yurttaşlık Bilgisi derslerinin de mümkün olduğunca "iş ilkesi" doğrultusunda verilmeye çalışıldığı görülmüştür. Bu derslerin öğretim programları, ders kitapları ve derslerin öğretim şekli incelendiğinde birbirleriyle uyum içerisinde olmaları elde edilen önemli bir sonuç olarak sunulmuştur. Yurttaşlık eğitim programının incelenmesi ve dönemde yurttaşlık öğretim programının anlaşılması konusunda yararlanılmıştır.

Kılıç'ın(2006), "1970/1990 Yılları Arası Dönemde Türkiye'de Yurttaşlık Bilgisi Kitaplarında ki Yurttaşlık Anlayışı" adlı tezinde 1970-1990 arası dönemde Türkiye'deki Yurttaşlık Bilgisi kitaplarındaki yurttaşlık anlayışı incelenmiştir. Tarihsel süreçte yurttaşlık kavramının geçirdiği değişimler, Türk insanının yaşadığı yurttaş olma süreci

1970/80 arası dönem ders kitapları incelenerek ve literatür de var olan tartışmalara değinilerek ele alınmıştır.Sonuç olarak, Türkiye’de yurttaşlık anlayışının, haklardan ziyade “ödevlere” yaptığı vurgu nedeniyle Fransa temelli sivil-cumhuriyetçi perspektife daha yakın olduğu görüldüğü belirtilmiştir. Ayrıca devlet aklının bireye de topluma da ontolojik olarak önceliğinin olması ve toplumsal yarardan çok devletin çıkarlarının ön planda tutulması bakımından, ne tam olarak sivil-cumhuriyetçi perspektifi ne de liberal-bireyci yaklaşımı içermediği sonucuna ulaşıldığı görülmüştür. Ders kitaplarında yurttaşlık anlayışını incelemesi açısından dönem farklı olsa da inceleme konumuzla alakalı önemli bir çalışmadır.

Güngör’ün (2017) “Bir Kimlik İnşası Olarak Ulus-Devlet Yurttaşlığı ve Yurttaşlık Kavramının Dönüşümü” adlı makalesinde tarihsel süreç içerisinde ulus-devlet yurttaşlığından küresel yurttaşlığa doğru nasıl bir dönüşüm yaşandığını incelemiş olup yurttaşlık kavramının bu süreçte nasıl tanımlar kazandığı ulus devlet yurttaşlığı ile dünya yurttaşlığı arasındaki farkları yurttaşlığın temellerini oluşturan kavramlar kapsamında ele almıştır. Günümüzde uluslararası politikaların temel belirleyicisi olarak kabul edilen dünya yurttaşlığı/küresel yurttaşlık kavramının ulus devletler üzerinde oluşturduğu mikro-ulusçuluk etkisiyle ulus devletlerin varlığı yeniden anlam kazanmıştır.

Mumyakmaz (2013), “Osmanlı’dan Cumhuriyete Vatandaşlık” adlı çalışmasında Osmanlı İmparatorluğundan 1940’lara kadar Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin resmi metin ve uygulamalarında ki vatandaşlık anlayışını aktarmıştır. Vatandaşlığın tarihsel gelişiminin eski Yunan ve Roma’dan başlayarak vatandaşlık olgusu 19.yüzyıl ulus devletlere kadar olan süreçte var olan vatandaşlık olgusu anlatılmıştır. Vatandaşlık sivil, siyasi ve sosyal ögeler içerdiğinden kapsamı geniş tutulmuş ve bu ögeler çerçevesinde Türk kimliğini tanımlanmış ve tahlil edilmiştir. Buna bağlı olarak vatandaşlık kavramının çok boyutlu olması ve tarihsel sosyolojik hukuki boyutları bu eserde detaylandırılmış olması vatandaşlık ve tabiiyet/uyrukluk kavramlarının anlaşılması açısından yararlanılmıştır.

Gürses’in(2011),“Kul Tebaa Yurttaş” adlı kitabında yurttaşlık kitapları üzerinden bu kavramı anlamlandırmanın nasıl gerçekleştirildiğini detaylandırılmıştır. Cumhuriyet tarihinin en başından itibaren ülkemizde nasıl bir yurttaş oluşturulmak istendiği, öğretim içeriğinde nelerin ön plana çıkarıldığı farklı dönemlerde siyasal iktidar değişiklikleri üzerinden incelenmiştir.Sonuç olarak ise toplumda ki zihniyet

değişimi, egemen grupların bu değişimde ki belirleyiciliği ve yeni yazılan ders kitaplarına yansımalarının görülebilmesi açısından kaynaklık etmiştir.

Üstel'in (2005), "Makbul Vatandaşın Peşinde" kitabında II. Meşrutiyetten günümüze kadar olan süreçte devletin yaratmaya çalıştığı yurttaş tipi nasıldı? Bunun için okullarda nasıl bir vatandaşlık eğitimi verildi? Sorularına yanıt aranmaktadır. Vatandaşlığı tanımlamak ve bu tanımlanan vatandaşı yaratmak bir ulus inşa etmenin temel süreçlerinden olduğu vurgulanırken Vatandaşın tanımında vatan millet devlet tanımlarına göre belirlendiği anlaşılmaktadır. Kitapta da Osmanlı vatanperverliğinden Cumhuriyet döneminin farklı evreleri boyunca bu vatandaş tanımları incelenmiştir. Makbul vatandaşın siyasal süreçlerle bağlantılı olarak nasıl tarif edildiği ve değişen zamanla birlikte bu tarifte ne gibi değişiklikler olduğu açıklanmıştır. Etno-kültürel yönelimli bürokratik milliyetçilik ile sözleşmecî ulus söyleminin geçimsiz birlikteliğinin tayin ettiği yurttaş tipinin bu güne dek Türkiye deki yurttaşlık eğitiminin karakterini belirlediği son dönemde eğitimde zikredilen insan hakları duyarlılığının ise yıllardan beri hâkim olan milli güvenlik yurttaşlığı ile baş etmekte zorlandığı belirtilmiştir. Ülkemizde verilen vatandaşlık terbiyesini yurttaş yetiştirme bilincinin oluşmaya başladığı II. Meşrutiyetten 1980'li yılların sonuna kadar olan süreçte bir bütün olarak değerlendirmesi ve her dönem oluşan yurttaş tanımlamalarına açıklık getirmesi yönünden araştırmamız için en önemli kaynaklardan biridir.

Yücel'in (1978), "İyi Vatandaş, İyi İnsan" adlı eserinde insanın bin yıllardır süren tarihsel süreçte nasıl insan olduğunu, insani değerlerin farklı coğrafyalarda ve kültürlerde nasıl aynı yöne evrildiğini insanlık tarihinde büyük değişimler yaratan insanlara uzun süre yol gösterici olan farklı kültürlerle ait fakat ortak insani değerler yaratan insanların öğretilerinden başlayarak modern çağın vatandaşlık ve insanlık kavramına uzanan ilişkiyi felsefeden ve semavi dinlerin peygamberlerin öğretilerine dayanarak açıklanmaktadır. İyi vatandaş olmanın toplumlar açısından tarihsel kökenini anlamak üzere faydalanılmıştır.

Gündüz ve Gündüz'ün (2002), "Yurttaşlık Bilinci" kitaplarında yurttaşlığın tarihsel kökeni, felsefi temelleri hatta modern yurttaşlık ideali ve ülkemizde ki yurttaş idealini açıklamak günümüzde yurttaşlığın yeniden ve sürekli olarak gündeme gelmesine sebep olan gelişmelere yer verilmiştir. Bireylerin daha iyi koşullarda yaşamını sürdürebilmesi toplumun refahı için önemlidir. Yurttaş olan bireye yurttaşlık eğitimi verilmesi yurttaş bilincinin oluşturulmasının ön koşuludur. Yurttaşlık bilincinin

temeli olarak görülen demokrasi, devlet, insan hakları temel toplumsal kurumlar ve yönetimlerin bilgisine kitapta detaylı olarak yer verilmesi açısından kitap araştırmamız için oldukça önemlidir.

Kan'ın(2010); "A.B.D Ve Türkiye de Sosyal Bilgilerin Tarihsel Gelişimi" adlı makalesinde Amerika da ve Türkiye de Sosyal bilgilerin siyasal ve sosyal gelişmeler ışığında nasıl gelişip değiştiğini incelemiştir. Amerika'da olduğu gibi Türkiye'de de toplumsal gelişmeler neticesinde sosyal bilgiler dersi içeriğinde süreç içerisinde yapısal olarak değişiklikler yapıldığı görülmüştür.

Seydi'nin(2011); "Demokrat Parti'nin Dış Politikada Alternatif Arayışı (1957-1960)" adlı çalışmasında ise Menderes döneminde dış politika da iki kutuplu bulunan dünya da oluşturulmaya çalışılan denge politikasının yönünün 1957'den sonra değişmesi ve bu değişimin doğurduğu sonuçlar dış politikada ki yansımaları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu dönemin sonlarında artık Amerikan eksenli dış politikadan vazgeçilerek Sovyetlere yakınlaşma girişimlerinin olduğu;batıdan ise yeterli desteğin görülemediği ve iç/dış politikada farklı seçeneklerin değerlendirildiği belirtilmiştir.

Duman ve Birsnel'in (2012); "Demokrat Parti Türk Dış Politikası ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler" başlıklı makalelerinde İkinci Dünya savaşı ardından dünyada değişen siyasal dengeler sonucunda Türk dış politikasında meydana gelen değişimler ve özellikle 1950 yılından sonra Türk iç dış politikalarında batıya entegrasyon anlamında atılan adımlar, girişimler konu edilmiştir. Bu yeni siyasi atmosferde ülkemizin kendisine yer edinmek üzere farklı alanlarda değişimler yaşandığı farklı siyasal yönelimlerde bulunulduğu görülmüştür.

Karakılıç ve Müjdecı'nın(2011); "Yurttaşlık Bilgisi Kitaplarında Kimlik ve Vatandaşlık (1960-1960)" adlı çalışmalarında ise ilk ve orta dereceli okullarda okutulan yurttaşlık bilgisi kitapları üzerinden araştırma konumuz olan dönemde yetiştirilmek istenen kimlik tanımı üzerine çalışılmıştır. İlgili dönemde yaratılmaya çalışılan kimliğin inşasında Cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu gibi Osmanlı idaresine ve bu yönetimin ifade ettiği kavramlara mesafeli bir yaklaşım bulunduğu fakat yine dönemde okutulan kitapların bazı bölümlerinde bu yönetimle ve saltanatın başarılarıyla ilgili ifadelere yer verildiği görülmüştür. Bu yaklaşımın ise tamamen Kemalizm'den kopma gibi radikal bir değişimi ifade etmediği sonucuna işaret edilmiştir.

Karabulut'un(2014), "Yurttaşlığın Krizini Yeniden Düşünmek: Liberal Milliyetçilik ve Anayasal Yurtseverlik Kuramları" çalışmasında da yurttaşlık krizinin 20.yüzyılın sonlarından itibaren tekrar doğduğunu ifade etmekle beraber bu krizin dünyayı söz ve eylemleriyle değiştirme kapasitesine sahip bireyin yok oluşu olarak açıklamaktadır. Yurttaşlık krizinin doğması yurttaşlığın bileşenlerinin tanımının yeniden gözden geçirilmesi, sorunsallaştırılması ve düzenlenmesi ihtiyacını beraberinde getirmiş bu ihtiyaca cevap vermek üzere doğan anayasal yurtseverlik ve liberal milliyetçilik kuramları yurttaşlık ile ilgili güncel sorunları merkeze alarak demokratik bir siyasal ve toplumsal düzenin hangi koşullarda gerçekleştirilebileceğinin varsayımlarını tartışmaktadırlar. Bu çalışma ise iki kuramın siyasal alanın ve yurttaşlığın nasıl düzenlenmesi gerektiğine dair temel varsayımlarını karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Sonuç olarak yurttaşlığın krizinin aşılmasında anayasal yurtseverlik kuramının liberal milliyetçilik karşısında neden daha başarılı olduğu açıklanmıştır.

Şahin'in (2009); "Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Türkiye'de Hayat Bilgisi Dersi Programlarının Gelişimi" adlı makalesinde de Cumhuriyet dönemi boyunca Hayat bilgisi dersi kapsamında uygulanan programların amaç ve içeriklerinde toplumun istekleri bireyin ihtiyaçları kapsamında değişiklikler yapıp yapılmadığı incelenmiştir.Farklılaşan içeriklerin analizi yapılmıştır. Sonuç olarak ise Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan bugüne hayat bilgisi programlarının toplumun beklentileri ve ihtiyaçları kapsamında değiştirildiği görülmüştür. Bu değişikliklerde eğitim kurulları ve yabancı eğitimci danışmanlarının etkileri gibi dışsal etkilerde görülmüştür.

II. BÖLÜM

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın yöntemi; araştırma deseni veri kaynağı, verilerin analizine yer verilmiştir.

2.1. Araştırma Deseni

Bu çalışma nitel araştırma desenlerinden doküman incelemesine dayanmaktadır. Doküman incelemesi, araştırılması istenen olgular hakkında bilgiler içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 187). Bu materyaller ders kitapları gibi yazılı, fotoğraf, film gibi görsel nitelikte olabilir. Doküman incelemesi sosyal bilimlerde başvurulan önemli bir veri kaynağıdır. Yalnızca geçmişi değil, aynı zamanda günümüzü de anlamamıza ve açıklamamıza yardımcı olurlar. Bu bakımdan doküman incelemesi, kendileri de birer olgu olan bilgi ve belgeler üzerinde çalışmaya dayanır. Bu çerçevede 1950-60 dönemi yurttaşlık eğitimi ders kitapları gözlem aracı olarak kullanılmıştır. Çalışmada, dönemin makbul vatandaşını yetiştiren eğitim politikaları tespit etmek amacıyla oluşturulan bazı sorulara cevap aranmıştır. Böylece ihtiyaç duyduğumuz veriyi daha kolay işleyip yorumlamak mümkün olacaktır.

2.2. Veri Kaynağı

Veri toplama aracı olarak bu dönemde basılmış dört adet ders kitabı seçilmiştir. Bu kitapların seçilme nedeni uzun süre ders kitabı olarak okutulması ve Milli Eğitim Bakanlığının kitabı olmasıdır. Araştırmamızın kaynak kitapları Osman Pazarlı/ Yurttaşlık Bilgisi III.Sınıf; Halit Aksan Yurttaşlık Bilgisi Ortaokul III. Sınıf ; Halit Aksan Yurttaşlık Bilgisi Ortaokul I. Sınıf Ders Kitapları olup bu kitapların aslı Antalya İldem Antik Sahaf'tan temin edilmiştir. Ziya Gökalp, Yurttaşlık Bilgisi Ortaokul I.Sınıf, ve Tezer Taşkiran Ortaokul II.Sınıf Yurttaşlık Bilgisi ders kitaplarının ise suretlerine İstanbul Beyazıt Kütüphanesinden ulaşılmıştır. Ayrıca araştırmamızı destekleyecek bazı kaynakların da bilgisine başvurulmuş ve bu bilgiler elimizde bulunan kaynaklarla karşılaştırılmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Çözümleme yaklaşımı olarak nitel araştırma tekniklerinden içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi belgesel gözleme en uygun analiz birimidir. Metni yeniden yorumlamaya imkan sağlamaktadır. Bu kapsamda öncelikle araştırma soruları dikkate alınarak ders kitapları incelenmiş, notlar çıkarılmıştır. Bu notlara bakarak bazı temalar oluşturulmuştur. Her temaya karşılık gelen yazılı ifadeler gruplandırılmış ve tablolar şeklinde gösterilmiştir. Her bir tablonun altında yazılı ifadeler kapsamlı bir içerik analizine tabi tutulmuş ve yorumlanmıştır.

III. BÖLÜM

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde Türkiye de yurttaşlık eğitiminin tarihsel gelişimi, yurttaşlıkla ilgili temel kavramlar, yurttaşlık eğitimi düzenleyen eğitim programlarının içeriği ele alınmıştır.

3.1. Yurttaşlık Eğitiminin Gelişimi

Devletin bir tür siyasal din yaratmaksızın ve özgürlüğü ihlal etmeksizin yurttaşlar yetiştirme görevi bulunmaktadır. Devletler bu vatandaş yetiştirme görevini gelişigüzel ve plansız bir şekilde değil sistemli ve ülkelerinin geleceğini hesaba katarak planlarlar ve uygularlar. Batılı ülkelerde, yurttaşlık eğitiminin bağımsız bir disiplin olarak müfredat programlarına girmesi, 1860'lardan sonra, özellikle de İsviçre, Belçika, Almanya, Avusturya Macaristan ve Amerika Birleşik Devletleri gibi merkezî otoritenin merkezkaç güçlere karşı ortak bir aidiyet bilinci geliştirmek istediği ülkelerde olmuştur (Üstel 2005: s.275) Tüm dünyada geliştirilmeye çalışılan bu ortak aidiyet bilincini oluşturmak üzere verilen vatandaşlık eğitimi kapsamında farklılıklar dışlanıp benzerlikler yüceltilir. Bugün Almanya da yaşayan Türklere yada Amerika da Afro-Amerikalı bireylerin uğradığı eşitsizlikler ve yapılan ayrımcılık, dışlama, yaşama hakkını ihlal gibi durumlar etnik milliyetçi eğitimin sonucudur.

Türk ulus-devletinin esin kaynağı Fransa'da ise, devrimin hemen ertesinden başlayarak, özellikle de 1792'den itibaren "okul 'da yurttaş eğitimi yönünde müfredat programlarında bazı değişiklikler yapılır. Ancak bu erken dönemde henüz sistemli bir yurttaşlık eğitiminden söz etmek zordur. Türk ders kitapları, Fransız devrimi sonrası demokratik değerleri içeren yurttaşlığa dayalı milliyetçilikle ırk, kültür ve tarihsel köklere ağırlık veren Alman Romantik geleneği ifade eden etnik milliyetçilik arasında yer alan milliyetçi bir anlayışın gerilimlerini taşımıştır. Siyasal yapı ve devlet örgütlenmesi gibi eğitim alanında da biçimsel bir demokrasi ile Türkçü milliyetçilik iç içe geçirilmeye çalışılmıştır. Aydınlanma ve çağdaşlaşmaya dayandırılan yurttaşlık eğitimi çoğu zaman otoriter ve etnik milliyetçilikle desteklenen siyasal yapıların etkisinde bırakılmıştır. Ülkemizde 27 Mayıs ve 12 Eylül gibi siyasal ve eğitsel politikalarda son derece otoriter ve zaman zaman baskıcı olabilen idarelerin zorla ya da başka şekillerde iktidarı elinde bulundurmuş olması yurttaşlık eğitiminin gelişimi de bu

idareler ve idarecilerin görüş ve beklentileri siyasal güdümlerinin sınırları içerisinde olmuştur. Başlangıçta, ülkelerin vatandaşlık anlayışında, hukuk düzenine uyan davranışlar sergileyen sorumlu vatandaş yetiştirmek yeterli görülürken, bugün sadece kendi ülkesine karşı sorumluluklarının bilincinde olan vatandaşa sahip olmak artık yeterli görülmemektedir. Bugün, bütün insanlığa karşı kendisini sorumlu hisseden, evrensel bilince sahip vatandaşların yetiştirilmesi gerekmektedir (Kan: 2009, 25) Dünya üzerinde değişen dengeler, vatandaşlık kavramının ifade ettiği anlamı ve bu kapsamda verilen eğitimden beklenen sonucu da değiştirmiştir. Küresel vatandaşlık kavramının doğması ile vatandaşlık ulusal sınırların dışına çıkmış ve dolayısıyla günümüzde vatandaşa verilen eğitiminde küreselleşmesi zorunluluğu doğmuştur.

Eğitim açısından küreselleşme, yalnız ulusal sınırlar içinde değil, aynı zamanda farklı kültür ve coğrafyalarda rahatça dolaşabilecek ve farklı ortamlarda kolaylıkla yaşayabilecek insanların yetiştirilmesidir (Oğuz ve Diğerleri: 2010, 5). Bu amaçla, eğitim sistemleri, son zamanlarda daha fazla evrensel değerleri benimseyen ve küresel vatandaşlık bilincine sahip olan vatandaşları yetiştirmeye ağırlık vermektedirler (Kan: 2009, 26). Fakat verilen bu eğitim sonucunda evrensel ahlak değerlerini benimsemiş bireyler yetiştirilip yetiştirilemediği tartışmaya değerdir.

3.2. Yurttaş

Bir devlete yurttaşlık bağı ile bağlanmış bireye yurttaş denir. Bireyler yurttaşlık statüsüne sahip olmalarıyla yalnızca hak ve özgürlüklere değil bu statünün beraberinde getirdiği bir takım görev ve sorumluluklara da sahip olmaktadır. Öyle ki her ülke her toplum haklar ve ödevler arasındaki dengeyi aynı şekilde kurmazken bazılarında haklar ağır basarken bazılarında özgürlük ön plana çıkmaktadır. Yurttaşlık kavramı içinde ayrıca aitlik unsurunu içermesiyle devlet, yurttışı olan bireylerden kendisine karşı aitlik duygusu beslemesini, içinde bulunulan toplumun değerlerine, geçmiş tarihine ve gelecek idealine ortak olmasını beklemektedir. Yeni Türk devletinin yurttaş tanımı da ders kitaplarında cumhuriyetin ilk yıllarında görev ve sorumluluklar temelinde yer alırken anayasal ve demokratik oluşumların etkisi ve uluslararası gelişmeler sonucunda hak ve özgürlükler ağırlıklı olarak dönüştürülmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet ilk dönem ders kitaplarında yurttaş tanımı daha dar bir çerçevede ele alınırken ilerleyen dönemlerde bu kavramın içeriği daha da genişletilerek daha kapsayıcı ve bütünleştirici şekilde işlenmeye başlanmıştır.

1952 tarihli yurttaşlık bilgisi ders kitabında yurttaş tanımı milli duygulara ve öznel yargılara dayandırılmıştır; çünkü tarihin en acı hatıraları o topraklarda gömülüdür. Ecdat yadigârı yapılar onun üzerindedir. Geçimi sağlayan tarla ve bahçeler, fabrikalar ve başka zenginlik kaynakları onun bağındadır. Aile yuvaları onun gökleri altına sığınmıştır. Yurdun bu maddi ve manevi hazinelerinin sahibi olmak gururu ve sevinci onları kıskançlıkla muhafaza etmek, uğrunda ölmek duygusu doğurur. İşte bu asıl sevgiye yurt sevgisi, bu duyguyu taşıyanlara da yurttaş denir (Aksan,1952:46).Buna karşın1970 tarihli yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında tanımın kapsamı biraz daha genişletilerek bir arada yaşama ülküsü temel alınmıştır farklı kimliklere sahip yurttaşları kapsayacak ölçüde,

“Türk devletine kanunun gösterdiği koşullarla bağlı olan kimselere yurttaş denilir. Yurttaş Türkiye nüfus kütüğüne yazılıdır, nüfus cüzdanı taşır, Türk devletinin vatandaşıdır... bu bakımdan Rum, Ermeni, Musevi dediğimiz yurttaşlarda Türk'türler. Türk ana babadan doğanlardan hiçbir farkları yoktur.” (Pazarlı,1970:64) şeklinde bir açıklama ile yurttaş tanımında da genişletilip geliştirilerek ders kitaplarına yansıtılmıştır.Bu tanımla başka millete mensup fakat Türkiye nüfusuna kayıtlı, Türk nüfus cüzdanı taşıyan kimselerinde Türk vatandaşı oldukları Türk ana babadan doğanlardan bir farklarının olmadığı vurgusu yurttaş tanımına eklenerek kavramın kapsayıcılığı genişletilmiştir. Yurttaşlar arasında da Türk devleti vatandaşı olmanın sadece Türk ana babadan doğmuş olmaya bağlanamayacağını ve bu kavramın daha çoğul ve kapsamlı bir anlam içerdiğine dikkat çekilmiştir.

3.3. Yurttaşlık

Yurttaşlık kavramının etimolojik kökeni Antik Yunan'da şehir devletlerinde polis adı verilen "cite" kelimesinden türeyerek "citoyen" kelimesi bu polisler üye olmak anlamında ortaya çıkmıştır. Roma döneminde "civis" kelimesi belli bir topluluğa üye anlamında kullanılmış ve bu kelimedenden türeyen "civitas" kelimesi yurttaşlık anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Fakat yurttaşlık kavramı siyasal bir kimliği ifade etmesi anlamında kullanılması ancak Fransız Devrimi sonrasında gerçekleşmiştir (Polat, 2011:129). Modern yurttaşlık kavramı bireyin devletle olan ilişkisinde sahip olduğu haklar ve yükümlülükleri ifade eden anayasal bir kavramdır. Aynı zamanda milliyetçi ideolojiyi destekler şekilde bireylerin “benzerlik” temelinde aynı ulusal kültüre aidiyetlerini veya “farklılık” temelinde yabancıların bu ulusal kültürden dışlanmalarını belirleyen bir kurumdur (Brubaker, 1992: s. 39-45).Yurttaşlığın,Eski Yunan'dan

günümüze değin oluşan siyasal topluluklar kadar eski bir kurum olmakla birlikte, zaman içerisinde önemli dönüşümler geçirdiği muhakkak. Yurttaşlığı Polis yöneticilerinin sahip oldukları ayrıcalıklı bir sosyal ve siyasal statü olarak tanımlayan Aristoteles'ten günümüze, evrensel yurttaş tanımının kapsayıcılığı ve niteliği arasında farklılıklar olduğu açık. Tarihte yaşanan toplumsal değişimler, mücadelelerle birlikte yurttaşlık, sadece belirli bir gruba/sınıfa verilmiş bir ayrıcalıktan çıkmış, çok daha kapsayıcı bir nitelik kazanmıştır. Bu çerçevede, modern yurttaşlık anlayışının, oy kullanmak suretiyle politik sürece katılmak, birtakım medeni, toplumsal, kültürel ve ekonomik haklardan yararlanmak ilkesi üzerine kurulduğunu söyleyebiliriz.

Yurttaşlık kavramının birey karşısında yer alan diğer muhatabı olan devlet ve yönetim şekilleriyle ilgili olarak aralarında bazı ilişkiler bulunmaktadır. Yurttaşlık var olduğu siyasi rejimlerin türlerine göre uygulanması farklılıklar göstermiştir. Örneğin baskıcı ve otoriter bir rejimde yurttaşlık, birey ve devlet ilişkisinde devlet üstün konumda olduğu, yurttaşların değerinin devlete duyduğu aitik ve sadakat duygusu ile belirlendiği, siyasal karar alma sürecine katılmayan, hak ve özgürlüklerin değil sorumluluk ve görevlerin önemli ve ön planda olduğu, pasif bir yurttaşlık anlayışı mevcuttur. Buna karşılık demokratik siyasal rejimlerde ise siyasal karar alma sürecine katılabilen, hak ve özgürlüklerin yanında görev ve sorumluluk sahibi olan ama devletin karışmadığı özel bir hak alanı olan, eşitliğin ve özgürlüğün temel alındığı, aktif bir yurttaş anlayışı kabul edilmektedir (Erdem, 2012:6).

3.4. Sosyal Bilgiler

Milli Eğitim Bakanlığı'nın 2005 Sosyal Bilgiler Programında Sosyal Bilgiler dersi şu şekilde tanımlanmıştır: "Sosyal bilgiler bireyin toplumsal varoluşunu gerçekleştirebilmesine yardımcı olması amacıyla; tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimlere öğrenme alanlarının bir ünite ya da tema altında birleştirilmesini içeren; insanın sosyal ve fiziki çevresiyle etkileşiminin geçmiş, bugün ve gelecek bağlamında incelendiği; toplu öğretim anlayışından hareketle oluşturulmuş disiplinler arası bir ilköğretim dersi" (MEB Sosyal Bilgiler Öğretim Programı, 2005: 2).

Özdoğan'a (2008) göre ise Sosyal Bilgiler dersi sadece bireyin içinde bulunduğu toplumun kurallarını içermez, bunun yanında bireyin toplum içinde bugününü, bu güne nasıl geldiğini ve yarın nereye gideceğini sosyal ve fiziksel yapı ile etkileşim kurarak inceler. Bu nedenle sosyal bilgiler toplumla iç içe ve canlıdır. Sosyal Bilgiler toplumun

yapısını; dünü, bugünü ve geleceğiyle bağlantı kurarak inceleyen toplumla iç içe ve canlı bir yapı olarak tanımlanmaktadır.

Alan yazın da yer alan bir başka tanımda ise “Sosyal Bilgiler bütün çeşitlilikleriyle yeryüzünde meydana gelen olayları tanıtan, bunların oluş sebeplerini açıklayan, vatandaşlık hak ve ödevlerinin, sorumluluklarının neler olduğunu belirten, kısaca insan ve onun sosyal ve fiziki çevresiyle geçmişte, günümüzde ve gelecekteki etkileşimini ortaya koyan bilgilerdir (Ambarlı, 2010:21)

Yukarıda ki birçok farklı tanımdan anlaşılacağı üzere Sosyal Bilgiler Dersinin tanımı konusunda literatürde bir fikir birliği yoktur. Sosyal Bilgiler dersinin çeşitli tanımlarından hareketle dersin amaçları ise şu şekilde tanımlanmıştır:

“21.Yüzyılın çağdaş, Atatürk ilke ve inkılaplarını benimsemiş, Türk tarihini ve kültürünü kavramış, temel demokratik değerlerle donanmış ve insan haklarına saygılı, yaşadığı çevreye duyarlı, bilgiyi deneyimlerine göre yorumlayıp sosyal ve kültürel bağlam içinde oluşturan, kullanan ve düzenleyen (eleştirel düşünen, yaratıcı, doğru karar veren), sosyal katılım becerileri gelişmiş, sosyal bilimcilerin bilimsel bilgiyi üretirken kullandıkları yöntemleri kazanmış, sosyal yaşamda etkin, üretken, haklarını ve sorumluluklarını bilen, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını yetiştirmektir”(MEB Sosyal Bilgiler Öğretim Programı, 2005:1). Bu tanımdan hareketle günümüzde yurttaşlık eğitimi kapsamında yurttaşlara verilen eğitim sonucunda bireylerden sahip olmaları beklenen bilgi, beceri, tutum ve değerlerin neler olduğu konusunda fikir sahibi olmak mümkün olmaktadır.

3.5. Siyasal Toplum/Siyasal Birey

Yurttaşlık kavramı bireye belirli hak ve özgürlükler sağlaması, devletle hukuki ve siyasi bir bağ kurması yönüyle sağladıkları ve kattıkları sadece bunlar olmamıştır. Bireyin devlete yurttaşlık bağı ile bağlanması şeklinde tanımlanması sonucuyla yurttaşlık statüsü kazanmasının diğer bazı sonuçları vardır. Bunlar, belirli hak ve özgürlüklerden yararlanmanın yanında devletin yönetimine siyasal karar alma süreçlerine katılmak, bireyin vatansız kalmamasını sağlamaktır (Karakoç, 2012:30).

Devlet ile birey arasındaki ilişkiyi ifade eden yurttaşlık kavramı devletin birey ile dolaylı ya da dolaysız şekillerde kurduğu ilişkilerin bütünüdür. Devletin birey ile doğrudan ilişki kurmasına toplum içerisinde oluşturulan örgütler, meslek örgütleri, dernekler, vakıflar ve sivil toplum kuruluşları imkân sağlamaktadır. Yurttaşlar bu kuruluşlara katılarak sorumluluk alma, yardımseverlik gibi duygularını geliştirirken bir

yandan da devlet işlerine yönelik karar alma ve politikalar oluşturma süreçlerini de etkilemektedirler. Bu yolla yurttaşlar siyasal birer katılımcı, aktif ve etkili vatandaş ve siyasal birey olmaktadır.

3.6. Anayasal Yurttaşlık

Anayasal vatandaşlık, toplumsal bir sözleşmeye dayanarak, farklı etnik, dinsel ve inanç kümelerinin siyasi iktidar tarafından kabulünün ve bu kümelerin her birinin kendi varlıklarını toplumsal olarak koruyabilmelerinin ve geliştirebilmelerinin toplumsal ve siyasal olarak güvence altına alınması anlamına gelmektedir (Keyman ve İçduygu, 1998-9: 158). Ülkemizde bu kavramın gündeme gelmesi ise Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 1992 yılında yaptığı konuşma ile olmuştur. Yurttaşlık anlamında yeni bir anlayışın doğacağına göstergesi olan bu konuşmada anayasal yurttaşlık kavramı şöyle açıklanmıştır: *“Anayasal vatandaşlık kavramı, haklar ve ödevler bakımından bir ülkenin tüm vatandaşlarını eşitlik ortak paydasında birleştiren bir kavramdır. Anayasal vatandaşlık sayesinde din, dil ırk, cinsiyet farkı olmaksızın bir ülkenin tüm vatandaşları tüm görevlere talip olmak ve görevleri üstlenebilmek hakkını elde etmektedir. Tasada ve kıvançta ortak olan anayasal vatandaşlık bağıyla devlete bağlı her birey, etnik kökeni dili dini cinsiyeti ne olursa olsun kendi kültürel çeyizini topluma zenginlik kaynağı olarak taşımakta ve hem bireysel hem toplumsal refaha katkıda bulunmak ve pay almak hakkını kazanmaktadır. İşte anayasal vatandaşlık, eşitlik ortak paydasında bu haklara ve görevler birlikte sahip olmak ve hiçbir grubun şu veya bu nedenden ötürü seçme seçilme devletin her kademesine gelebilme hakkını kısıtlamamasıdır.”* Bütün farklılıklarına rağmen, ortak değerler etrafında bir araya gelme iradesigösteren kurucu öznelere (kişiler) olarak vatandaşların eseri olacak bir cumhuriyette, devlet ne kendini vatandaşlardan üstün görebilir, ne de onlara neyin doğru neyin yanlış olduğunu öğretmeye kalkışabilir. İşte böyle bir devlette, vatandaşlara farklı kimlik tercihlerine göre değil, insan ve vatandaş sıfatıyla, eşit kişiler olarak muamele edilebilir. Anayasal vatandaşlık da tam bu anlamdaki bir arayış ve özlemin ifadesidir (Erdoğan,2000: 100-101). Siyasi iktidar, vatandaşları arasında herhangi bir ayırım gözetmeksizin bünyesinde bulunan bütün toplumsal oluşumların ve tek tek bireylerin haklarını korur ve yine devlet bünyesinde bu hakların gözetilip geliştirilmesine katkıda bulunur.

3.7. Türk Eğitim Programlarında Yurttaşlık Eğitimi

“İnsan yetiştirmenin hangi boyutu ele alınırsa alınsın bu yetiştirme sürecinin gelişi güzellikten uzaklaştırıp sonuçlarının beklendik bir düzeyde olabilmesi için bu sürecin belirli bir disiplinde gerçekleşmiş olması gerekir” (Taşdemir, 2000). Şüphesiz devletin yurttaş yetiştirme süreci de plansız, rastgele ve programsız başarıya ulaşamayacaktır. Toplumların kendine aitlik hissiyle bağlı, rıza/gönüllülük esasına dayalı olarak görev ve sorumluluklarını yerine getiren; hak ve özgürlüklerini kullanmayı bilen modern, siyasal ve toplumsal birey yaratma programlarının da millet yararına hem yakın hem uzak hedefler/kazanımlar içermesi beklenmektedir. Her toplum kendi geleceğini temsil eden çocuklarına iyi bir eğitim vermek durumundadır. Bu eğitim ancak kontrollü ve programlı bir şekilde gerçekleştirilirse istenilen, beklenen yurttaş bugün değilse bile gelecek yıllarda bugün aldığı eğitim sayesinde daha muasırlaşmış ve daha aydınlık olarak karşımıza çıkacaktır. Okul, yurttaşları okuryazar yapmak, yurtta genel kültür ve uygarlık seviyesini yükseltmek, genç nesillere millî duyguyu aşılacak, millî gelenek ve görenekleri canlı tutmakla ödevlidir. Bu nedenle okul geleceği “inşa” etme sürecinde aslî göreve sahiptir (Aksan, 1952:75). Bu sebeple devletler okullarda çocuklarına verdiği eğitimi belli bir çerçeve ve program dâhilinde kısa/uzun vadede hem bireysel hem toplumsal faydayı sağlamak üzere planlar ve uygulamaya geçirirler. Cumhuriyetin ilk yıllarından beri ülkemizde de yurttaşların eğitimi belli amaçlar üzerine kurulmuş programlar dâhilinde okullarda yurttaşlık eğitimi dersi kapsamında uygulamaya koyulmuştur. Türk eğitim sisteminin 1920’de ki kuruluşundan bu yana temel kaygısı öğrencilere, milliyetçi değerleri aşılacak ve onları devlet ile ulusun en iyi özelliklerini sergileyen devlet başkanlarına mutlak sadakatle bağlı yurttaşlar yetiştirmek olan, milliyetçi-devletçi bir ideoloji yön vermiştir. (Gürses:130) Bu değerler kapsamında oluşturulan eğitim programları okullarda hayata geçirilmiştir. Ulus-devletin oluşumunda önemli bir öge olan eğitim millidir ve belirlenen yurttaşlık özellikleri millilik etrafında biçimlenir. Böylelikle genç Cumhuriyet’in yurttaşı, bu özellikler doğrultusunda yetiştirilecektir (CHP Programı, 1935).

Cumhuriyet’in millî eğitimde hedeflediği amaçlar ise şöyle sıralanır:

1-Milliyetçi, Halkçı, Cumhuriyetçi, Laik ve Devletçi, vatandaşlar yetiştirmek

2-İlkokulu genelleştirmek, en uzak köylere varıncaya kadar bütün vatandaşlara okuyup yazmak, hak ve vazifelerini öğretmek, hayatlarında ve işlerinde gerekli olan hüner ve kabiliyeti kazandırmak,

3- Yeni yetişenlere, bütün öğretim derecelerinde, kendilerini hayatta başarılı kılacak bilgiler kazandırmak. Bu suretle bilgiyi yurttaş için hayatta başarı elde ettiren bir araç haline getirmek mümkün olur.

4-Cemiyet hayatında hürriyet ve düzenliğin yerleşmesine dayanan gerçek ahlâk ve erdemi kuvvetlendirmek. Gerçek ahlaklılık cemiyetin düzenlik ve kanunlarına cezadan korkarak uymak değil, severek ve isteyerek, kendiliğinden uymaktır (Taşkiran, 1945:102-103).

Yeni kurulan Cumhuriyetin milli eğitiminde gerçekleştirmeyi düşündüğü milliyetçi, halkçı, cumhuriyetçi, laik vatandaş yetiştirme amacı yanında vatandaşlarına eğitim konusunda fırsat ve imkân eşitliği sağlamayı hedeflediği görülmektedir. Bu hedefler kapsamında vatandaşlara bilgi ve beceriler kazandırmanın yanında ahlak eğitiminin önemi vurgulanmıştır.

CHP'nin 1935 tarihli programında ulusal eğitimde ilkeler şöyle belirtilir:

1-Kültür işlerinde her gün daha çok çocuk ve yurddaş okutup yetiştirecek bir program güdülecektir.

2-Kuvvetli, cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, lâyıık ve devrimci yurddaş yetiştirmek, bütün öğretim derecelerinde yüküm ve özen noktasıdır. Türk ulusunu, Kamutayı ve Türk devletini saygın tutmak ve tutturmak, bütün yurddaşlara bir ödev olarak aşılacaktır.

3-Fikriğ olduğu gibi bedeniğ gelişmeye de önem vermek ve hele, ırayı ulusal derin tarihimizin gösterdiği yüksek dereceye çıkarmak büyük gayedir” (CHP Programı, 1935).

Bu amaçlar doğrultusunda milli eğitim programları hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur.

“İlkokul programları, milli eğitimin amaçları, ilköğretimin amaçları ilkokulun eğitim ve öğretim ilkeleri ile birlikte ilköğretim çağındaki çocukların beden ve ruh gelişimi göz önünde tutularak anlam kazandırılacak bilgileri, becerileri, iyi alışkanlıkları ve okul çalışmalarında takip edilecek yolları gösterir” (Ülkümen,1965:7). Eğitim programları, ülkemizde de fertlerin gelişimleri, ulusal ve uluslararası gelişmeler/değişimler göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Müfredatta yer alan her ders için hazırlanan öğretim programlarının içerikleri, detayları, uygulama şekli ve

ilkeleri kullanılacak araç gereçler programda yer almıştır. Ayrıca 1926 Eğitim Programında dersin hedeflerinin dışında Yurt Bilgisi dersinin diğer dersler arasında ki önemine değinilmiştir.

“Yurt Bilgisi” dersinin ilk tedrisatta vazifesi pek büyüktür. Çünkü bu ders, diğer dersler için adeta bir telakki ver temerküz sahası teşkil eder. İlk tahsilin birinci maksadı vatandaş yetiştirmek, gençleri mensup oldukları vatan ve millete intibak ettirmektir. ‘Yurt Bilgisi’ ise bu gayeyi doğrudan doğruya istihdaf eden derstir; bu itibarla diğer derslerin hepsinin bir merkez ve mihveri mahiyetindedir” (İİMP: İlk Mekteplerin Müfredat Programı 1926:82).

Yurt Bilgisi dersi programında bu dersin ilkokulda çok önemli bir yere sahip olduğu ve mihver ders olarak kabul edilebileceği; diğer dersler için bir merkez ya da çıkış noktası olarak görülebileceği vurgulanmıştır.

Diğer dersler içinde hareket noktası kabul edilen Yurttaşlık bilgisi dersi amaçlarının süreç içerisinde nasıl değişip geliştiğini, hangi yönlerinin vurgulandığını anlamak üzere ülkemizde eğitim programlarının düzenlendiği ya da değiştirildiği yıllarda bu dersin milli eğitim programında yer alan temel amaçlarına aşağıda yer verilmiştir:

1926 tarihli İlk Mektep Müfredat Programında Yurt Bilgisi Dersinin hedefleri 6 madde ile özetlenmiştir:

1. “Çocuğa, etrafında olup biten işlerin, cereyan eden hadiselerin ahlaki, iktisadi ve hukuki... kısaca içtimai manalarını idrak ettirmek.

2. Onda devlet, milliyet ve aile tesanüdüne iptina eden bir ahlakîyet hissi tevlit ettirmek ve yaşatmak.

3. Çocuğa içinde yaşadığı cemiyette kendisinin oynadığı ve oynayacağı rolü sezdirmek, onu demokratik bir devlette vatandaşların hak ve vazifeleri hakkında esaslı bir fikre sahip etmek.

4. Çocuğa en geniş mana ile yurdunu ve milliyetini sevdirmek (bu muhabbetin mücerret ve çocuk için ekseriye müphem kelimeler ile nasihat ve irşat şeklinde değil, onu imkân derecesinde şeniyetlerle temas ettirmek suretiyle müşahede, tetkik ve tefekküre müstenit olarak telkin edileceğini kaydetmek lazımdır.)

5. Türk soy ve teşebbüsü ile meydana gelen ve aynı soy ve ikdam ile işletilen müesseselere (mesela şimendifere, seyrü sefaine bazı fabrikalara, milli bankalara, vatani ve hayırperver cemiyetlere ve ilah...) bilhassa dikkati celp sureti ile çocuklara Türk'ün iktisadi ve medeni kudret ve kabiliyeti hakkında itimat ve iman tevlit etmek ve yaşatmak.

6. Çocuğu devlet teşkilatı ve hükümet makinası hakkında esaslı fikirlere ve malumata sahip etmek” (Üstel,2004:132-133).

1926 İlk Mektep Müfredat Programı, 1928 yılında yeni harflerin kabulü ve devrim sürecinin zorunlu kıldığı yeni ihtiyaçlar nedeniyle 1936 yılında yenilenmiştir.1926 yılı müfredatında ortaya konan iyi yurttaş yetiştirme programı, 1936 müfredat programında daha da genişletilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi programında bulunan milli eğitime ilişkin hükümlere bu programda yer verilmiş ve böylece 1936 müfredatı yeni rejimin görüşlerini yansıtmak açısından ayrı bir öneme sahip olmuştur (Şahin,2009:404-405) 1936 müfredat programı ülkemizde 1948 yılına kadar uygulanmıştır.1936 programı Türk milli eğitiminin amaçlarını ilk kez çok yönlü olarak açıklamıştır.

İlkokulun milli bir eğitim kurumu olarak çocuklara milli kültürü aşlamak mecburiyetinde olduğu okulda her derse, milli gayeleri gerçekleştirecek bir vasıta olarak bakılması gerektiği ve her dersin milli hayat ile ilişkisinin sağlanmasına ve milli hayata bağlanmasına dikkat edilmesi gerektiği programda belirtilmiştir (Tazebey, 2000: 42-43).

1936 Yurttaşlık Eğitimi Programı Hedefleri:

1. “Millet mefhumunu ve Türk milletinin karakterini, ululuğunu kudretini çocuklara kavratmak, Türk milletini sevdirmek, saydırmak Türk askerini ve ordusunu sevdirmek, saydırmak, bizim için askerliğin önemini kavratmak.

2. Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet rejiminin mahiyetini, Türkiye’de nasıl kurulduğunu, bu rejimin başka rejimlere üstünlüğünü, Türkiye’nin hayatı ve istikbali için ne kadar önemli ve zaruri bulunduğunu talebeye kavratmak ve onları Cumhuriyet rejimi için sadık ve fedakâr birer yurttaş olarak yetiştirmek;

3. Türk inkılabının manasını, muhtelif cephelerin önemini, Türkiye’nin saadet ve refahına ve memleketin istikbaline yapacağı tesiri talebeye kavratmak onları Atatürk inkılabının fedakâr birer unsuru olarak yetiştirmek;

4. Türkiye’de devlet teşkilatını çocuklara onların seviyelerine göre anlatmak ve öğretmek;

5. Kanun mefhumunu talebeye kavratmak, kanuna ve devlet otoritelerine itaat duygusunu ve itiyadını vermek, talebeye vazife ve hak mefhumlarını kavratmak ve Türk vatandaşlarının vazifelerini ve haklarını ve bu vazifelerle hakların önemini kendilerine telkin etmek.

6. Millet ve yurt işlerine karşı talebede son derece alaka uyandırmak ve miller ve yurt menfaatinin her türlü menfaatin üstünde tutmağı; millet ve yurda hizmet etmeyi kendilerine itiyat ve ülkü haline getirmek” (Üstel: 2004).

Türklük vurgusunun öne çıktığı 1936 programında Yurt Bilgisi dersinin temel hedefi milli kurumlara saygılı ve özverili yurtsever yurttaş tipinin inşasıdır. Birey ve devlet ilişkisi ekseninde yurttaşlık hukuksal ve siyasal bağların yanında özveri ve itaat sistematğine dayalı bir konudur. Okullar ise Meşrutiyet döneminde de Cumhuriyet döneminde de devlet ve birey arasında bu bağın kurulmasının, yeni insanın inşasının ideolojik aracı olmuşlardır.1948’ e kadar 1936 programı uygulanmış; 1948 yılında değişiklik yapılarak yeni bir program uygulamaya konulmuştur. 1948 programı hedeflerine aşağıda yer verilmiştir:

1948 Programına göre Yurttaşlık Bilgisi Dersinin Hedefleri:

1. Topluluk halinde yaşamının olduğu, ulus kavramını ve Türk ulusunun karakterini öğrencilere kavratmak, onların Türk ulusuna Türk askerine ve Türk ordusuna karşı duydukları sevgi saygı ve güven duygularını kuvvetlendirmek;

2. Ulus ve yurt işlerine karşı öğrencilerde ilgi uyandırarak ulus ve yurt işlerini her işlerin üstünde tutmayı ve yurda karşı canla başla hizmet etmeyi çocuklarda alışkanlık haline getirmek;

3. Öğrencileri Cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi ve laik ve devrimci birer vatandaş olarak yetiştirmek için ilk adımı atmak;

4. Cumhuriyet rejiminin niteliğini, Türkiye de nasıl kurulduğunu, bu rejimin Türkiye’nin hayatı ve geleceğı için ne kadar önemli ve zorunlu olduğunu öğrencilere kavratmak;

5. Türk devriminin manasını, farklı yönlerden önemini; Türkiye’nin saadetine, refahına yaptığı ayrıca yurdun geleceğine yapacağı etkiyi öğrencilere kavratarak onları

devrimlerin değerlerine bağlı ve bunları her zaman korumaya hazır fedakâr birer Türk evladı olarak yetiştirmek;

6. Kanun kavramını öğrencilere benimsetmek, kanuna, devlet otoritesine uyma duygusunu, alışkanlığını kazandırmak, öğrencilere ödev ve hak kavramlarını kavratarak vatandaşlık hak ve ödevlerini onlara benimsetmek;

7. Türkiye'nin devlet teşkilatını, seviyelerine göre çocuklara kavratmak (Üstel:2004).

1948 programında yurttaşlık bilgisi dersi kazanımları bu maddeler çerçevesinde yer alırken okullarda da bu kapsamda uygulanmıştır. 1948 programı kendisinden önceki yıllarda uygulanmakta olan yurttaşlık eğitimi programlarıyla karşılaştırıldığında farklı olarak devrim vurgusunun sıklıkla yapıldığı görülürken cumhuriyet rejimiyle birlikte inkılapların korunmasının ve yaşatılmasının önemine; yetiştirilen bireyin bu konuda gereken fedakârlığı yapmasına ve bu konuda sorumluluk almasına dikkat çekilmektedir.

1950 sonrası ders kitaplarında tek partili dönemden farklı olarak demokrasi konusuna önemle değinilmiştir. Demokrasi, halkın halk tarafından halk adına idaresi; halkın haklara saygı göstermesi ve vazifelerine önem verilmesi; hürriyetin en iyi şekilde sağlanması; eşitliğin tanınması, egemenliğin kayıtsız şartsız milletin elinde bulunması gibi ifadelerle tanımlanır (Gürses: 2004). Türk milletinin şahsi saltanat ve tahakkümden hoşlanmadığı belirtilen 1950 tarihli ders kitabında, vatandaşın tam bir hürriyet içerisinde vatana olan ödevini yerine getirmeye hazır olduğu savunulur.

Demokrasinin siyasi bir sistem, kültürel bir rejim bireysel/ferdi düşünceden doğan, her bireye değer veren eşitliği seven, milli egemenliği sağlayan prensipleri olduğu vurgulanır. (Şerbetçioğlu ve Tülin,1970:6)

Tek parti döneminin eğitim programları (1948 tarihli ilkökul programı ve 1949 tarihli ortaokul programı) Demokrat Parti'nin iktidarda bulunduğu yıllar boyunca yürürlükte kalmaya devam etmiştir. Cumhuriyet tarihinin en uzun süre yürürlükte kalan 1948 tarihli ilkökul Programında, (1968'ekadar) Cumhuriyet'in kuruluş döneminden beri ilkökulun temel görevleri arasında kabul edilen, "millileşme" hedefi sürdürülmüştür. 1948 Programı ve Yurttaşlık Bilgisi dersine ayrılan bölümün ortaya koyduğu gibi çok partili yaşama (ya da "demokrasiye") geçiş, tek parti yurttaşlığına gerçek anlamda alternatif bir yurttaşlık anlayışının inşası kaygısını taşımaz. Cumhuriyet'in kazanımlarının temrinine yönelik bu öğretim programı, millet eksenli

cemaatçi yapısıyla demokrasinin temel aktörü ve hakların taşıyıcısı olan bireyin, bütün nitelikleriyle ortaya çıkmasını engeller. İlkokul, milliyetçi ideolojiyi seferber etme konusunda belirleyici konuma sahiptir.” görev eksenli” yurttaşlık ve yurtseverlik anlayışını öğrencilere “kavratmak” yolunda öğretmeni görevlendirir. Çok partili hayata geçilmesi, Yurttaşlık Bilgisi kitaplarında “demokratik” düzeninin en önemli kavramı olan yurttaşlığın yeniden tanımlanmasını gerektirmiştir. Bu yeniden tanımlama içinde adalet dağıtan, koruyan ama bir o kadar da denetleyen devletten, hukuk kavramına geçiş önemli bir yer tutar. Bu dönemde, dersin adı “Yurt Bilgisi” iken “Yurttaşlık Bilgisi” olarak değiştirilmiştir (Üstel 2005:48-56). Gerek toplumsal gerek siyasal değişme ve gelişmelere bağlı olarak dersin içeriğinde ve öğretim programında değişikliklere gidildiği gibi yine tüm bu gelişmeler bağlamında dersin adında da dönem dönem kavramsal olarak değişiklikler yapılmıştır.

Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren okulda verilmeye başlanan vatandaşlık eğitimi dersinin adının değişim ve gelişimine baktığımızda ise;

- ✓ II.Meşrutiyet döneminde verilen dersin ilk adından “Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye ve İktisadiye” yurttaşlık kavramı tam anlamıyla zikredilmese de içeriğin yurttaş olmanın gerekli bilgisinin bileşenleri olan dönemin medeniyet bilgilerini, ahlak bilgisi ve genel ekonomi bilgileri gibi yurttaşlık bilgisi bileşenlerinden oluşturulduğu ve bu bilgileri içerdiği;
- ✓ 1924 ders yılından itibaren ilk ve ortaöğretim müfredat programında yer alan “Malumat-ı Vataniye” ile vatan bilgisi kapsamına dönüştürüldüğü;
- ✓ 1927’de Malumat-ı Vataniye’nin yerini “Yurt Bilgisi” adının aldığını ve bu Yurttaşlık Bilgisi adıyla yurttaşlığın artık bir kavram ve ders adı olarak kimliğe büründüğü;
- ✓ 1985’ten sonra derse Vatandaşlık Bilgileri adının verilerek, doksanların sonlarından itibaren ise çağın gereklerine uygun olarak insan hakları kavramının da vatandaşlık kavramının yanına eklenerek “Vatandaşlık ve İnsan Hakları” dersi adını aldığı anlaşılmaktadır (Keskin, 2002).

3.8. 1950-1960 Dönemi Eğitim Politikaları

1950 seçimleri sonunda iktidara gelen DP, İzmir Milletvekili Avni Başman’ı Millî Eğitim Bakanlığına getirmiş ve I. Menderes Hükümetinin eğitim ve kültür programını parti tüzüğüne şu şekilde geçirmiştir: “*Tamamıyla demokratik bir ruh ile ve*

ilmin son neticelerine göre tespit edilecek geniş ve teferruatlı bir plan içinde maarif nimetini memleketin her tarafına müsavi şartlarla yaymayı temin edecek kanun tasarılarını hazırlıklarımız biter bitmez yüksek tasvibinize arz edeceğiz”(DP Tüzük ve Programı, 1946: 25).

Başbakan Adnan Menderes ilk hükümet programında eğitimle ilgili olarak özetle şöyle demiştir:

“Maarif işlerimize gelince;

“Maddi bakımdan ne kadar ilerlemiş olursa olsun, Millî ahlakı sarsılmaz esaslara dayanmayan, ruhunda manevi kıymetlere yer vermeyen bir cemiyetin, bugünkü karışık dünya şartları içinde kötü akıbetlere sürükleneceği tabiidir. Talim ve terbiye sisteminde bu gayeyi göz önünde bulundurmayan, gençliğini Millî karakterine ve ananelerine göre manevi ve insani kıymetlerle teçhiz edemeyen bir memlekette ilmin ve teknik bilginin yayılmış olması, hür ve müstakil bir millet olarak yaşamının teminatı sayılamaz. Yıllardan beri sarıh bir istikametten ve rasyonel bir plandan mahrum olduğu için mütemadi değişikliklere, sarsıntılara uğrayan maarifimizin, milletçe katlanılan büyük maddi fedakârlıklara mütenasip bir verimlilik arz etmediği açık bir hakikattir. Hükümetimiz, parti programımızda tespit edilmiş esaslar dairesinde, bu büyük Millî davayı bir kül halinde ehemmiyetle ele almış bulunuyor. Tamamıyla demokratik bir ruh ile ve ilmin son neticelerine göre tespit edilecek geniş ve teferruatlı bir plan içinde maarif nimetini memleketin her tarafına müsavi şartlarla yaymayı temin edecek kanun tasarılarını hazırlıklarımız biter bitmez yüksek tasvibinize arz edeceğiz..” (Öztürk, 1991: 345-359).

1950’de başlayan Demokrat Parti iktidarı da özellikle o döneme kadar takip edilen eğitim sistemine karşı muhalefetini sürdürmüş ve iktidar süreci de başlayınca kendi eğitim sistemini oturtmaya çalışmıştır. DP’nin eğitimi de şekillendiren siyasi anlayışı iki temel prensibe dayanır. Bunlar parti programı üzerinde sıklıkla durulan batıcılık ve gelenekselliktir. Bu dönem eğitim kurumlarıyla birlikte devletin tüm kurumlarını da kapsayan hızlı bir artışın dönemidir. Bunda dış yardımların özellikle Amerika’dan gelen yardımların çok büyük bir etkisi vardır. Bu duruma neden teşkil eden sadece eğitimsel nedenler ve fırsat eşitliği değildir, özellikle partinin genel olarak izlediği siyasal ve kültürel yakınlaşmadır.

1950-1960 yıllarını kapsayan “*Demokrat Parti Dönemi*” eğitim alanında, tek parti rejimi sırasında oluşturulan ve yerleştirilen Türk Millî eğitim ideolojisinin yeniden üretilmesi ve süreklilik kazanması dönemi olmuştur (Tangülü, 2012:405).

IV. BÖLÜM

4. BULGULAR

Bu bölümde yurttaşlık eğitiminin ders kitaplarına nasıl yansıdığı, özellikle 1950-60 dönemi yurttaşlık tasavvurunun ders kitaplarında aktarılışı ele alınmıştır.

1950-60 dönemi siyasal, sosyal, ekonomik gelişmelerin; dönemin yurttaşlık eğitimi ders programlarına (ders kitaplarının içeriğine) nasıl yansıtıldığını incelemek üzere aşağıdaki sorular yanıtlanmaya çalışılmıştır:

4.1. 1950-60 Döneminde Yaşanan Hızlı Kentleşme Yurttaşlık Eğitimi Kitaplarına Nasıl Yansımıştır?

Bu dönemde köyden kente yaşanan göçler ve kentsel nüfusun hızla artması yurttaşlık eğitimi kitaplarına yeterince yansımıştır. Kentte yaşayan vatandaşların uyması gereken toplumsal kurallar yurttaşlara benimsetilmeye çalışılmıştır. Bu kuralları gösteren ifadeler ve temalar Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Kentleşmenin Getirdiği Kurallar ve Davranış Örüntüleri

Temalar:	İnceleme Konuları / İfadeler
Fiziksel Çevre	<p>Şehir ve köy imar planlaması/ “Şehir, kasaba ve köylerde medeni bir memlekete yakışacak şekilde modern ve sıhhi evler yaptırmak, sokak ve caddeleri, resmi ve umumi binaları, çarşı ve pazar yerlerini belli etmek için imar planları yapılır”(Pazarlı:90).</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ “Geniş caddeleri ve bulvarları olan modern şehirlerde trafik işleri de düzgün olur. Caddelerde taşıtlar ve halk birikmez, kazalarda az olur.” ➤ Oyun spor yerleri/Bisikletlilerin hareketleri ➤ Şehirlerarası yollar ve güzergâhları/ Park Yerleri
Trafik	<p>Trafik/ “Yayaların, hayvanların ve nakil vasıtalarıyla her türlü makinelerin kara yolu üzerindeki hal ve hareketleri trafik sözüyle ifade edilir”</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Trafikte uyulması gereken kaideler ➤ “Her an kaza olacakmış gibi dikkatli ve ihtiyatlı olunuz, aldanmazsınız.” ➤ “Kaidelerden dışarı çıkmayınız, hayatınızla oynamış olursunuz.” ➤ “Hayatına kıymet veren kendini korumasını bilmelidir.”(s.100)
Hemşerilik Ödevlerimiz	<p>Davranış (Görgü) Kuralları/ “Genel yerler de herkesin uyması gereken kurallardır. Hemşerilerin kanunların dışında uyması gereken başka ödevleri de vardır. Bunlar gelenek, görenek ve alışkanlıklarımızdır(s.124)”</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Nazik davranmak, saygılı olmak /”Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.” ➤ Temizliğe ve sağlığa dikkat etmek / “Hemşeriler sokakta, işyerlerinde temizliğe ve sağlık kurallarına dikkat etmek zorundadırlar.” ➤ Yardımlaşmak/ “Toplum yaşayışını kolaylaştırdığı gibi hemşerilerin hayata karşı güvenini de artırır.” ➤ Sıraya girmek/ “Genel yerlerde sıraya girmek çekişme, itişme, zaman kaybının önüne geçer.” ➤ Bozgunculuktan kaçınmak/ “Ortak kullanım mallarına zarar vermek yalnız terbiyesizlik değil, yurt ve ulusun varlığına kıymaktır.” ➤ Turistlere iyi davranmak/ “Biz Türkler dünyada konukseverliğimizle tanınmışızdır. Turist denilen bu yabancıları, geleneklerimize uyararak güler yüzle ve tatlı dille karşılamalıyız”(s.126).
Hak ve vazifelerimiz:	<p>Vergi Vazifemiz/Savunma Vazifemiz/Seçim Vazifemiz</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ “Vicdanımızla veya kanunla yükümlü olduğumuz her şey vazifedir.” ➤ “Yurttaşların seçim, askerlik, vergi vazifeleri, öğrencilerin ders çalışmak, okula devam etmek vazifeleri gibi.” ➤ “Vazife cemiyetin hayırlı ve iyi tanıdığı işler için duyulan yükümlülüktür. Fenalık ve kötülük vazife teşkil etmez”(s.28). ➤ Vazife Kavramı “Vazife olmadan hak olmaz.” ➤ “Vicdanımızla veya kanunla yükümlü olduğumuz her şey vazifedir.”

Kentli Vatandaş Yetiştirme Hedeflerinin Ders Kitaplarında İşlenişi:

4.1.1. Fiziksel Çevre

İnsanın içinde yaşadığı çevre, insan davranışlarını etkileyen ve bu davranışlardan etkilenen genetik olmayan tüm etmenleri içine alır. İnsanın çevresini fiziksel ve sosyal çevre olmak üzere ikiye ayırabiliriz. İklim, besin vb. insanın fiziksel çevresini oluştururken; bireyin etrafında ki insanlar, onların örf adetleri, gelenek görenekleri, sosyal kültürel çevreyi meydana getirmektedir. (İnsan davranışlarında çok fazla etkisi olan sosyo-kültürel çevrenin ders kitaplarında ki işlenişi 3. Soru kapsamında incelenmiş olup bu konuya ilgili kısımda yer verilmiştir.) İnsanın fiziksel çevresini doğada kendiliğinden var olan insan tarafından oluşturulmayan doğal çevre(ormanlar, dağlar, denizler vb.) ve doğada kendiliğinden var olmayan insan tarafından oluşturulan yapay çevre (kentler, binalar, yollar, köprüler barajlar, oyun alanları, parklar, bahçeler vb.) olarak ikiye ayrılmaktadır. Ders kitabında kentleşme ile ilgili olarak daha çok yapay çevre düzenine yer verilmiş ve bu çevre düzenlemesinin gerekliliği aşağıda yer verildiği şekilde açıklanmıştır:

“Yurdumuzda nüfus çoğalması ile birlikte ticaret ve ekonomi çalışmaları gelişmiş, trafik hareketleri artmıştır. Eskiden yalnız hayvan ve araba vasıtalarına göre düzenlenmiş olan sokaklarımız ve yollarımız bugünkü motorlu vasıtaların trafiğine elverişli değildir. Birçok kasaba ve köylerimizde yollar dar ve elverişsizdir. Bunun için şehir, kasaba ve köylerimiz yeni şartlara göre düzenlemek lazım geldi” (Pazarlı, 1959:89).

Ders kitabında yurdun fiziksel çevre düzenini sağlamak üzere ayrı bir İmar ve İskân Vekâleti kurulduğu memleketin her yerinde geniş bir imar faaliyetine başlandığı belirtilmiştir. Devlet tarafından uygulamaya konulan fiziksel çevre düzenlemesinin amacı ise;

“Şehir, kasaba ve köylerde medeni bir memlekete yakışacak şekilde modern ve sıhhi evler yaptırmak, sokak ve caddeleri, resmi binaları, çarşı ve pazar yerlerini belli etmek.”, “Trafiği kolaylaştırmak için yolları genişletmek, yeni yollar ve park yerleri yapmak, trafiğe engel olan binaları kaldırmak.” , “Her mahallede ayrı spor ve oyun yerleri, umumi parklar, çocuk oyun bahçeleri ve dinlenme yerleri meydana getirmek” (Pazarlı,1959:90) olarak açıklanmıştır. Oyun ve spor çocuklar için faydalı bir eğlencedir. Onların yorgunluğunu alır vücutlarını dinlendirir, çeviklik ve sıhhat

kazandırır. Fakat oyun ve sporların cadde ve sokaklarda trafiğe mani olmaması da şarttır. Şehir ve kasaba içinde top, koşmaca, bilye oynamak gelip geçenleri rahatsız eder, vasıtaların gelip geçmesine mani olur, feci kazalara sebep olur. Bu sebeple ders kitabında yurttaşların oyun ve spor yerlerinde uymaları gereken bazı kurallara yer verilmiştir. Bu kurallar şu şekilde özetlenebilir:

“Oyun ve sporlar bu iş için hazırlanmış olan yerlerde yapılmalıdır(Stadyum, Spor salonu gibi). Böyle yerler yoksa şehir içinde veya dışında trafik hareketlerinden uzak alanlarda ve çayırlarda oynamalıdır... Kaza ihtimali olan yerlerde oynamaktansa şehir dışına kadar gitmekten üşenmemelidir. Oyun ve spor yerleri olarak okul bahçelerinden, kulüplerin malı olan spor yerlerinden de faydalanmak mümkündür. Bu faydalanma buraların iş ve çalışmalarına mani olmayacak ve etrafa zarar vermeyecek şekilde olmalıdır. Cadde ve sokaklarda oynamak ve koşmak, küçük çocukları başıboş sokaklara bırakmak çok tehlikelidir. Tramvay ve tren yolları üstünde, tünel ve geçit yerlerinde oynamak ve gezinmek yasak ve tehlikelidir”(Pazarlı, 1959:97). Ders kitabında yer alan bu kurallar şehirlerarası yolların gelişmesine ve araç kullanımının artmasına bağlanmış olup toplumsal bir hareketliliğin yaşandığı bu dönemde ortak kullanım alanları belirli kurallara bağlanarak bu toplu yaşayış düzenli hale getirilmeye çalışılmış ve bu bağlamda bu düzenleyici kurallara ders kitaplarında yer verilmiştir.

“Son yıllarda ülkemizde şehirlerarası uzun yollar ve büyük asfalt yolar yapılmıştır. Bunlar trafiğe memleket içi ticarete çok faydalıdır. Bu yollar üzerinde birçok köyler kasabalar ve güzel manzaralı yerler vardır Bunlara yolun güzergâhı denir. Yollar yapılırken öncelikli olarak dikkat edilmesi gerekenlerin ise: “ Yolun yapılmasında ki kolaylık ve masraf azlığı”, “Yurt müdafaası bakımından yolun faydaları”, “Memleketin ekonomik gelişmesine yapacağı hizmetler, Her bakımdan trafik emniyetinin sağlanması”, “Yol güzergâhında ki köy ve kasabalar için faydalı olması, kazalara sebep olmaması”(Pazarlı, 1959:98) gibi konular olduğu belirtilmiştir.

4.1.2. Trafik

Pazarlı'nın (1959) yurttaşlık bilgisi ders kitabında Trafik konusuna özellikle detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Bu çerçevede trafikte nasıl davranılması gerektiği; trafik kuralları, park ve oyun alanlarının nasıl kullanılması gerektiği açıklanmıştır. Kalabalık bir toplum içerisinde yaşamının belli davranış örüntülerini beraberinde getirmesi, köy hayatından farklı olarak daha fazla insanla daha karmaşık ilişkiler içerisinde olmayı gerektirmesi, insanlar

arasında birincil ilişkilerden ziyade belli kurallara bağlı zorunlu ilişkiler doğurmuştur. Yurttaşlık bilgisi kitaplarında insanların bir araya toplanmak için bir gayelerinin olduğu; böylece cemiyetin ortaya çıktığı; milletinde bu gaye ile bir araya gelen insan topluluğu olduğu belirtilmiştir (Gökalp,1950:1). Buna bağlı olarak yurttaşlık bilgisi ders kitapları da bu ilişkilerin nasıl olması gerektiğini yurttaşlara anlatmanın en uygun yolu olarak görülmüştür. Yurttaş bireyin evde, okulda, işte, trafikte, parkta, görev ve sorumluluklarını yerine getirirken nasıl davranması gerektiği, kendisine sunulan imkânlardan nasıl faydalanması gerektiğine davranış ve görgü kuralları, uyulmaması durumunda ceza yaptırımını gibi konulara ders kitaplarında yer verilmiştir. Yayaların kaldırımında nasıl yürüyeceği karşıdan karşıya nasıl geçeceği gibi kurallar ders kitaplarında sık sık işlenmiştir. Birey-toplum ilişkisinin temel kurallarını belirleyen bu ifadeler aşağıda yer verilmiştir: *“Yayalar yolun sağından yürümelidir. Yaya kaldırımında koşmak, kol kola sıra ile yürümek durup konuşmaya dalmak zararlı ve fena bir harekettir. Kalabalık arasında sırtında etrafa çarpacak büyük denkle taşımak başkalarının üstünü başını kirletecek boyalı sulu şeyler götürmek suretiyle karışmak yasaktır. Koşmak ve yol ortasında durmak tehlikelidir”* (Pazarlı, 1959:96).

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren nüfusun önemli bir kısmı köylerde yaşamaktaydı 1950’den sonra köyden kente yoğun bir göç yaşandı kentlerin fiziki yapısı genişledi nüfusu arttı bu durumda köylü insanı kentli kılabilmek için bazı kent kurallarını öğretmek gerekiyordu. Bubağlamda köylerde yaşamış olan halkın toplumsal düzen için gerekli olan çok basit ve genel, karmaşık ya da iç içe yapılar içermeyen bazı kaideleri bilmesi ve uygulaması amaçlanmıştır. Aynı ders kitabının trafik kaideleri ve tesisleri ünitesinde;

“Trafik yapılan cadde ve sokaklarda koşmak, oynamak, küçük çocukları başıboş bırakmak çok tehlikelidir. Trafik kazalarının birçoğları bundan olur” (Pazarlı, 1959:97).

“Kaidelerden dışarı çıkmayın hayatınızla oynamış olursunuz. Her an kaza olacakmış gibi ihtiyatta olmalısınız” (Pazarlı, 1959:100) ifadeleri yer almaktadır.

Vatandaşın trafik kurallarının farkında olması diğer insanları ve olası kazaları düşünerek hareket etmesi beklenmektedir. Yasak olarak ifade edilen kavramlara bakıldığında isesakıncalı ve tehlikeli olduğu apaçık olan kavramlardan bahsedilmektedir. Bu kavramların dönemin ders kitaplarında yer alıyor olması toplumsal yaşayış içerisinde herhangi bir düzensizliğe mahal vermeyecek bu düzeni

aksatmayacak günümüz için basit düzeydeki gündelik bilgilerin bile ortaokulda öğretilmesine ihtiyaç duyulduğu ve var olan toplumsal yapının bu bilgilere sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

Yine aynı ders kitabının Hak ve Vazifelerimiz teması kapsamında hemşerilik ödevlerimiz ünitesinde toplum içinde yaşamak için gerekli olan hemşerilik ödevleri ve davranış kuralları aşağıdaki şekilde işlenmektedir:

“Şehir ve kasabalarda en az altı aydan beri oturmakta olan Türk vatandaşlarına hemşeri denir.” Tanımına yer verilerek hemşeri olarak kabul edilen vatandaşların kentli olanlar, kentte yaşayanlar olduğu belirtilmiştir. Hemşerilerin, kanunların yasağı dışında uyması gereken başka hak ve ödevleri de vardır. Bunlar gelenek, görenek ve alışkanlıklarımızdır”(Aksan, 1952:124).

4.1.3. Hemşerilik Ödevlerimiz

Ders kitaplarında yurttaşlar için belirlenen davranış ve görgü kurallarından sıkça bahsedilmiştir. Görgü kurallarına uyulması yurttaşlara bir ödev olarak sunulmuştur. Bunu karşılayan ifadelere aşağıda yer verilmiştir:

“Hemşerilerin birbirlerine sevgi ve saygısını her yerden ziyade umumi yerlerde göstermesi bir terbiye ve nezaket borcudur. Selamlaşmak, resmi yerlerde memurlara ve iş sahiplerine, çarşı ve pazarda alışveriş ederken esnaflara, eğlence ve dinlenme yerlerinde hemşerilere ve oranın hizmetlilerine, taşıt araçlarında biletçi ve yolculara karşı nezaketle muamele etmek, yaşlılara saygı göstermek, çocuklu kadınlara ve ihtiyarlara yer vermek, yalnız iyi bir terbiye aldığımızı göstermekle kalmaz, işlerimizi de kolaylaştırır” (Aksan:125) ifadesiyle açıklanmıştır.

Ayrıca *“Alışverişe hile karıştırmak, bilet almadan yolculuk etmek eğlence yerlerine parasız girmeğe çalışmak, doğruluğa ve dürüstlüğe sığmaz. Bu, başkalarının hakkına el uzatmak olur. Bunlar en büyük ayıplardandır”* denilerek dürüstlük değeri vurgulanmış ve bu davranış kurallarına uyulmaması halinde yaptırımın ise “ayıp” olduğu belirtilmiştir.

Hemşerilik ödevlerinden bir diğeri de temizliğe ve sağlığa dikkat etmek olarak belirlenmiştir. Nitekim ders kitaplarının çok yerinde bu konuyla ilgili ödevler vurgulanmıştır:

“Hemşerilerin sokakta, parkta işyerlerinde, resmi dairelerde ve eğlence yerlerinde kütüphane ve müzelerde temizliğe ve sağlık kurallarına dikkat etmeleri gerektiği açıklanmıştır. Yerlere tükürmek, kâğıt, yemiş kabukları vb. şeyleri atmak, sokak köşelerini hela gibi kullanmak, uygar insanlara yakışmaz” gibi ifadelerle kitapta sıkça yer verilmiştir. Medeni davranış ile temizlik alışkanlığı arasında bir ilişki kurularak kentli bireyin çevresini temiz tutması gerektiği belirtilmiştir. Kır yaşantısına alışık bireylerin kente daha kolay uyum sağlayabilmeleri yurttaşlık eğitiminin başlıca amacı olarak görülmektedir. Böylece kitapta uygar /kentli birey yetiştirme beklentisinin olduğu açıkça görülmektedir.

Türk toplumunda yardımlaşmak sosyal bir değer olarak toplumu bir arada tutar ve dayanışma duygusunu artırır. Kitapta yardımlaşma ile ilgili ifadelerle sıkça yer verilmiştir. Bu ifadelerle örnek olması açısından şu cümle dikkat çekicidir: *“Hemşerilerin fırsat düştükçe birbirleriyle yardımlaşmaları toplum yaşayışını kolaylaştırdığı gibi, hemşerilerin hayata karşı güvenini de artırır. Sokakta ve genel yerlerde düşkünlere, ihtiyarlara, sakatlara, çocuklu kadınlara yardım etmek, yüklerini taşımak, işlerini takip etmek bir insanlık borcudur”* (Aksan:126). Banka, postane, okul yemekhanesi, sinema, tiyatro gibi kamusal alanlardan hizmet alırken yurttaşların birbirlerinin haklarına saygı göstermeleri için belirli bir düzen ve sıraya girmeleri bir toplumsal norm olarak ders kitaplarında yer almıştır. Bu toplumsal kuralı karşılayan ifadeler şunlardır:

“Toplum yaşayışının en güç yanlarından biri, disiplini sağlamaktır. Disiplinin düşmanı, keyfi hareketlerdir. Hepimiz zamansız, sırasız hareket etsek, bencil davranırsak, toplumsal yaşayış düzensizlik içinde kalır. Sinema, istasyon gişeleri önünde taşıtlara biner ve inerken stadyum konferans salonu vb. Kalabalık yerlere girip çıkarken kuyruk olmak,”

“Sokaklarda sağdan yürümek, taşıtlara önden binmek arkadan inmek, işlek yol kavşaklarında durup konuşmaktan ve yolu tıkamaktan sakınmak”(Aksan:126)

Ders kitaplarında kamu malına zarar vermek toplum düzenini bozmak istenmeyen davranış örüntüsü olarak belirlenmiştir. Yurttaşların ortak kullanım alanlarında bulunan eşyalara zarar vermek, bu eşyaları kullanılamaz hale getirmek anlamlarında kullanılmış olup hemşerilerin bu gibi davranışlar sergilemesi hem terbiyesizlik hem milletin varlığını kıymak şeklinde nitelendirilmiştir.

“Hemşeriler, genel yerlerdeki eşyayı kendi malı gibi kullanmalıdırlar. Parklardaki kanepeleri çakı ile oymak, çiçekleri koparmak, ağaç dallarını kırmak, kütüphanelerde masaları hor kullanmak, kitap resimlerini kesmek, kitapları yazı ve resimlerle kirletmek, postanelerde kalem ve hokkalara zarar vermek, telefon kulübelerini berbat etmek, müzelerde ki eşyaya el sürmek, yalnız terbiyesizlik değil, yurt ve ulusun varlığına kıymaktır. Bu insanlar hemşerilerin nefretini çekerler. Bu gibi bozguncularla savaşmak bütün hemşerilerin borcudur”(Aksan, 1952:126).

Bu maddelerden yalnızca kentli vatandaştan beklenen özellikler değil aslında toplumsal birey olmanın temel gereklerinin vatandaşlardan beklendiği anlaşılmaktadır. Nazik davranmak, temiz olmak, yardımlaşmak ya da sıraya girmek aslında toplu halde yaşamının temel davranış kurallarındandır. Ayrıca bu kurallara ilave olarak

“Kılık kıyafetine dikkat etmek pijama mayo ile sokakta dolaşmaması”, “Genel yerlere tıraş olmadan gitmemesi”, “Sinema, tiyatro gibi yerlerde şapka ile oturmaması; oyun esnasında yemiş yememesi, konuşmaması, bağırıp ıslık çalarak başkalarını rahatsız etmemesi” , “Bilmeyerek işlediği kusurlar için özür dilemesi gibi görgü kurallarına uyması gerekir”

Ülkemize turist olarak gelen insanlara iyi davranmakta bir yurttaşlık ödevi olarak belirlenmiştir. Turistlere iyi davranmak ödevi milli çıkarlarımızı korumak ve turistlerin ülkenin ekonomik gelirini artırmaları gerekçesiyle milli yarar temelinde verilmiştir.

“Turistlerin, gezip dolaştığı yerlerde peşlerinden gitmemeli, laubali ve taşkın hareketlerde bulunmamalıdır.”

Onlara karşı kaba olmamalıdır; Milliyetlerini ve din duygularını incitecek, konukseverlikle bağdaşmayacak davranışlar yapmamalıdır ”(Aksan, 1952:127).

Kitapta maddeler halinde verilen bu kurallar çağdaş ve uygar bir insan olmanın gereği olarak ele alınmıştır. Hemşerilik ödevleri; birtakım davranış kurallarıyla birlikte nezaket ve görgü kurallarını içermekte bireyin toplumsallaşması için gerekli görev ve sorumluluklardan oluşmaktadır.

Ayrıca ders kitabının bazı bölümlerinde çağdaşlık ölçütü olarak şu sözlere yer verilmiştir:

“Tanrı kırları, insan şehirleri yarattı.”, “İnsan bir gemi, akıl yelkeni, fikir dümeni, kullan kendini, göreyim seni.”, “İradene hâkim, vicdanına esir ol.”, “Zaman sana uymazsa sen zamana uy” (Pazarlı, 1959:128).

Sözlerine yer verilerek ideal yurttaşın şehri imar eden, kentli olmanın gereklerini yerine getiren, aklını kullanan düşünen iradesine hâkim olan ve kendisine yön verebilen vicdanlı bir birey olmanın gerekliliği vurgulanmıştır. Zamanın değiştiğinden ve bu değişim insana uymasa da insanın bu değişime ayak uydurması gerektiğinden bahsedilmiş; bu söylemle köy yaşamından kent hayatına henüz geçiş yapmış vatandaş için yeni olan bazı toplumsal kuralların benimsenmesi ve bu değişimin kabul edilmesi kolaylaştırılması amaçlanmıştır.

4.1.4. Hak ve Vazifelerimiz

Vergi Vazifesi:

Yurttaşlığın gelişmesi beraberinde yurttaşlara bazı hak ve sorumluluklarda yüklemiştir. Yurttaşların en önemli vazifelerinden biri de devletin kamusal harcamalarına vergi vermek suretiyle ortak olmaktır. Vergi vazifesini kanunlara bağlı olarak ve istisnasız, bütün vatandaşların yerine getirmesi gerektiği ders kitabında şu ifadelerle aktarılmıştır:

“Herkes kanunlarda yazılı esaslar içinde gelirine ve kazancına göre vergi vermeye mecburdur. Hiç kimse vergiden istisna edilemez. Eskiden olduğu gibi imtiyazlı bazı zümreler vergiden affedilemezler. Vergi bütün vatandaşların vazifesidir. Hatta vergiyi toplayan memurlar bile vergi vermek zorundadırlar... Vergi usulleri ve kanunları herkese eşit olarak tatbik edilir” (Aksan, 1952:60).

Savunma Vazifesi:

Ders kitaplarında yer verilen bir diğer önemli yurttaşlık vazifesi de yurt savunmasıdır. Devletin ilk ve en önemli vazifesi yurdun istiklalini ve güvenini korumak olarak ele alınırken yurttaşların devlete karşı ilk vazifelerinin de askerlik olduğu belirtilmiştir. Milli savunmanın temeli orduya dayandırılmıştır. Hür ve müstakil bir devlet olarak yaşamının ancak kendi kuvvetine dayanarak gerçekleşebileceği ifade edilerek milletlerarası varlığını korumanın başka bir yolunun olmadığı vurgulanmıştır. Savunma konusu ve yurttaşların savunma vazifeleri aşağıdaki ifadelerle açıklanmıştır:

“Karada ve denizde canlı mahlûklara bakınız. Hepsi birbiriyle kıyasıya savaş halindedirler. Kediler yakaladıkları kuşları parçalar, büyük balıklar küçüklerini yutarlar. Tabiatta kuvvetliler zayıfları ezer. Aynı durum insan cemiyetleri arasında da görülür. Kuvvetli ve büyük milletler küçük milletlerin istiklallerini ellerinden alır, onları esir gibi çalıştırır... Müstakil ve hür yaşamak isteyen bir millet mutlaka kendi kuvvetine dayanmalıdır. Milletler arasında varlığını korumak için bundan başka çıkar yol yoktur. Yurdunu ve istiklalini korumak için silahı elinde her fedakârlığa hazır olur. Yalnız kuvvetli milletler yaşamak hakkına sahip ve geleceklerinden emin olurlar. Yurdu ve istiklali için fedakârlıktan kaçan silahını elinden bırakan milletler yaşamak hakkına sahip değildir”(Aksan, 1952:73-74).

Milletlerarası sürekli barışı sağlamak üzere bazı çalışmalar yapıldığı ve bu çalışmaların çok yüksek bir ülkü olduğuna değinilerek aslında yeryüzünde sürekli tam bir barışın hiçbir zaman görülmediği tarihi olaylara yer verilerek örneklendirilmiştir. Bu açıklamalara bağlı olarak yurt savunmasının gerekliliği aşağıdaki ifadelerle açıklanmıştır:

“...yurdunu ve istikbalini seven bir millet savunma işlerini bütün vazifelerin üstünde tutmalıdır. Binlerce yıllık hayatında daima hür ve müstakil yaşamış olan Türk milleti de kendi varlığını korumak için durmadan hazırlanmaktadır. Kimsenin topraklarında gözümüz yoktur, amacımız yurttan ve cihanda barışın devamlı olarak yaşamasıdır. En önemli vazifemiz, barış içinde yaşamak için her zaman savaşa hazır olmaktır. Düşman pusuda sinmiş beklemektedir. Zayıf zamanımızı bulduğu zaman derhal üstümüze saldıracaktır. Onun için yarın savaşa girecekmiş gibi hazır ve tetikte durmak lazımdır”(s.74).

Seçim Vazifesi:

Yurttaşların devlete karşı vazifelerinden biride seçimlere katılmak olarak işlenmiştir. Yurttaşlar seçimlere katılıp oylarını kullanarak kendi adlarına devlet işlerini yürütecek kimseleri kendileri seçerler. Seçmenler bu yolla memleket işleri hakkında söz sahibi olurlar. Yurttaşların bu vazifesi ders kitaplarında aşağıda işlendiği şekilde ele alınmıştır:

“Seçim kimseleri ayırıp belli etmesine denir. Seçim siyasi hak ve hürriyetlerimizin en önemlisidir. Vatandaşlar seçim suretiyle hâkimiyet haklarını kullanır, devlet idaresine katılırlar. Verdikleri oylarla millet ve memleket işleri

hakkındaki düşünce ve görüşlerini belli ederler. Seçimlere katılmak her vatandaş için vazifedir. Bu vazife iyi bir şekilde yerine getirilirse memleket işleri bundan çok fayda görür. Seçimlerde oy veren her vatandaş memlekete karşı bir sorumlulukta yüklenmiş olur. Çünkü verdiği oylarla kendi adına iş görece kimseleri seçmiş olur. Bu sebeple seçim hak ve hürriyetini kullanırken yalnız memleketin umumi menfaatlerini göz önünde bulundurmak ve bunu en iyi yapacağına inandığı kimseleri seçmek lazımdır”(Aksan, 1952:47).

Yurdumuzda seçimler tek dereceli olarak yapılmaktadır. Tek dereceli seçimlerde halk, mebusları doğrudan doğruya kendisine oy vermek suretiyle seçer. Yurdumuzda 1946 senesine kadar iki dereceli seçim yöntemi benimsenmiştir.

“...İki dereceli seçimlerde millet doğrudan mebuslara oy vermez, mebuslara oy verecek olan temsilcilere oy verir... Bu kültür seviyesi yeter derecede gelişmemiş memleketlerde tatbik edilen bir usuldür”(Aksan, 1952:47). Bugün uygulanan ileri demokrasilerde seçimler tek dereceli olarak uygulanmaktadır. Seçmen bilincinin var olduğu modern toplumlarda iki dereceli seçim sistemi uygulanmaz. Seçim vazifesini yerine getirirken yurttaşlar millet ve memleket menfaatlerini göz önünde bulundurmalarıdır.

Kadınlara Seçim Hakkı:

Kendini medeni memleketler arasında kabul eden birçok ülkeden önce bizim ülkemizde kadınlarımıza seçimlere katılma hakkı tanınmıştır. Demokrasilerin temel ilkelerinden biri olan eşitlik kavramına paralel olarak Türk demokrasinin gelişip kökleşmesine hizmet eden bu gelişme, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin bütün halkın hâkimiyet yetkisini kullanması anlamına gelmektedir. Kadınlarımızın seçim hakkı ders kitabında şu ifadelerle karşılık bulmuştur:

“Cumhuriyetten evvel yurdumuzda kadınlara seçim hakkı tanınmamıştı. Atatürk inkılapları Türk kadınlarına seçmek ve seçilmek haklarını tanımıştır(1934). Her memlekette nüfusun yarısı kadındır. Kadınlara seçim hakkı tanınmazsa halkın yarısı hâkimiyet hakkını kullanamaz. Böyle bir demokraside eksik ve yarım olur. Bazı memleketlerde bugün bile kadınlara seçim hakkı verilmemiştir. Yurdumuz bu bakımdan ileri demokrasiler arasında sayılır”(Aksan,1952:47).

Bu açıklamalar doğrultusunda seçimlere katılmanın gerekliliği/seçim vazifesi detaylı olarak işlenerek seçmen bilinci yurttaşlar arasında yerleştirilmeye çalışılmıştır.

Ülkemizde birçok memleketlere göre daha ileri bir demokrasi imkânı sunulmuş olduğu belirtilerek; bu imkânı gereklerine göre kullanan siyasal yurttaşlar yetiştirilmeye ve siyasal bilinç gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

4.2. Çok Partili Hayata Geçiş, Yurttaşlık Eğitimi Ders Kitaplarına Nasıl Yansıtılmıştır?

1950-1960 dönemi siyasal oluşumunun başlangıç felsefesini oluşturan daha fazla demokrasi fikri yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında yeterince işlenmiş olup demokrat tutumları güçlendirilmiş siyasal bireyler (yurttaş) olarak yetiştirmek amaçlanmıştır. Demokrasi, bütün yönleriyle ders kitaplarında açıklanmış; demokratik vatandaşın hak ve görevleri ile birlikte demokrasilerde hükümet şekilleri, eşitlik ve partiler konularına yer verilmiştir.

Tablo 2. Çok Partili Siyasal Hayatın Yurttaşlık Bilincine Yansımaları

Temalar	İnceleme Konuları/İfadeler
Demokrasi	Demokrasi/ “Demokrasi halkın halk tarafından ve halk için idaresidir”(s.12). “Diktatörlük, demokrasiye zıt bir rejimdir.” “Umumi menfaatlara hizmet eden iki adam, bir adamdan daha iyi düşünür.” “Demokrasi çoğunluğun, azınlığın elinden hâkimiyeti almasıyla başlamıştır.”
Hükümet ve Partiler	Demokrasilerde hükümet şekilleri/Doğrudan Demokrasi/Yarı Doğrudan Demokrasi/ Temsili Hükümet “Demokrasi çok partili rejim demektir.” Siyasi partiler ve rolleri/ “Partiler nezaket ve karşılıklı anlayış içinde memleket ve millet işlerinin görüşülüp tartışıldığı bir okul gibidir”(s.18). “Siyasi partiler memlekete daha iyi hizmet etmek amacı ile kurulurlar.” “Kültürü, ekonomisi geri bir toplulukta gerçek demokrasi olmaz.”
Eşitlik	Türk vatandaşlarının eşitliği/ “Eşitlik fikri modern cemiyetlerde ve demokrasilerde doğmuştur.” “Demokrasinin dayandığı temel fikirlere biride eşitlik. Eşitlik herkesin kanun nazarında aynı haklara sahip olması ve kanunun herkese aynı şekilde tatbik edilmesidir”(s.16). Eşitliğin Alanları/ “Siyasi Eşitlik, Kamu hizmetlerinde eşitlik, Adalet karşısında eşitlik, Eğitim ve öğrenimde eşitlik, Askerlik, vergide eşitlik.”
Hürriyet	“Bir kimsenin hiçbir engele uğramadan haklarını dilediği gibi kullanabilmesine “hürriyet” denir”(Pazarlı:s.30) “Basın, demokrasinin dördüncü kuvvetidir.” “Hürriyet verilmez, alınır.” “Fikirler cebir ve şiddetle, top ve tüfekte asla öldürülemezler.” “Millette hürriyete inanç yoksa o millet yıkılır.” “Hürriyet kök salınca çabuk büyüyen bir bitkidir.” “Cumhuriyetler lüks ile monarşiler kuvvetle yıkılır.”
Milli Hâkimiyet	“Demokrasi halkın halk tarafından ve halk için idaresidir.” “Demokrasilerde hâkimiyet milletindir. Millet hâkimiyetini ya bizzat kullanır yahut kendi adına hâkimiyeti kullanmak üzere geçici bir zaman için mümessiller seçer”(s.8). “Halkın arzusu en iyi kanundur”(s.56). “Hakkıdır hakka tapan milletimin istiklal”(Pazarlı; s.28).

4.2.1. Demokrasi

Çok partili hayata geçişle birlikte demokrasi kavramı ders kitaplarında ders konusu olarak işlenmeye başlamıştır. Demokrasinin tanımı, erdemi hakkında öğrencilere bilgi aktarılmış demokratik değerler ve tutumlar kazandırılmaya çalışılmıştır. En iyi yönetim şeklinin demokratik kültüre dayandığı vurgusu yapılmıştır. Demokrasi sorunları çözen ve bütün hastalıkları yok eden bir sistem olarak ele alınmıştır. Çok partili hayata geçiş amaçları içerisinde yer alan daha ileri demokrasi uygulaması fikri dönemin yurttaşlık bilgisi ders kitaplarına da bu düşünce çerçevesinde işlenmiştir. Demokrasiyi tanımlayan ifadeler aşağıda verilmiştir:

“Demokrasiler fertlere geniş bir hürriyet tanır ve onu korur. Başkalarına zarar vermemek şartıyla herkesin dilediği gibi yaşamak, çalışmak, düşünmek ve yazmak hürriyeti vardır. Mutlak monarşilerde olduğu gibi bu hürriyetler tanınmazsa demokrasi de kurulamaz. Vatandaşlar memleket idaresi hakkındaki düşüncelerini söylemek ve tartışmak hürriyetine sahiptirler. Fikirler ve vicdanlar tamamıyla hürdür, hiçbir baskı altına alınamazlar. Demokrasiler bu hürriyetleri baltalamak yerine, daha geniş olarak kullanmaları için tedbirler alırlar.”

“Demokrasilerin bütün hastalıkları daha ileri bir demokrasi ile tedavi edilebilir” (Pazarlı, 1959:19).

“Demokrasi çok partili rejim demektir. Partiler demokrasilerde kabul edilen fikir ve düşünce, tartışma ve toplantı hürriyetlerinden doğarlar. Fikir ve düşünce hürriyetinin tanınmadığı memlekette siyasi parti kurulamaz. Diktatörlükle idare edilen memleketler böyledir. Demokrasi serbest düşünce ve serbest tartışma ile gelişir. Partiler memleket işlerini takip eder bozuk olan işlerin düzelmesine yardım ederler. Siyasi partiler memlekete daha iyi hizmet etmek için kurulurlar. Özel menfaatle kurulan partilerden hayır gelmez” (Pazarlı, 1959:18).

Daha fazla demokrasinin uygulama alanı olan partilerin memleket işlerini düzeltmek, demokrasiyi uygulamak amacıyla kuruldukları ifade edilirken çıkar ilişkisi üzerine ya da kişisel menfaat sağlamak üzere kurulan partilerin memlekete herhangi bir yarar sağlamayacağı belirtilmiştir. Bencil, kişisel yararını kamu yararından üstün tutan kimselerin iktidara gelmesi sadece memleketin o günü için zararlı olmakla kalmaz geleceğini de tehlikeye düşürür. Bu bağlamda demokrasi bir kültür meselesidir ve belirli bir bilinci yakalamak gerekmektedir. Demokratik değerleri gelişmeyen toplumlarda

demokrasiler zarar görebilmektedir. Bu düşünceye açıklık getiren bir ifade aşağıda aktarılmıştır:

“Demokrasinin diktatörlerin eline geçmesi ihtilallerle sarsılması seçmenlerin sorumluluklarını bilmemelerinden oylarını titizlikle kullanmamalarından kaynaklanmaktadır.” Oylarını sorumluluk duygusuyla ve özenle kullanmayan seçmenler demokrasinin zayıflamasına yol açmış olur. Bunun sonucunda rejim otoriterleşebilir.

Aksan’ a (1952) göre Seçim hakkını kullanmayan yurttaşlar, haklarını başkaları hesabına ucuza harcayan kimseler durumuna düşerler. Topluluğa ait işlerde hak ve söz sahibi olmak her türlü seçimlere ilgi göstermekle mümkündür.

Toplumun üyesi olmak, topluma ait işlerde söz sahibi olmak yalnızca seçimlerde oy vermek olarak düşünülmemelidir. Demokrasi özgür düşüncenin uygulama alanı bulunduğu sivil toplum kuruluşları ve dernekler aracılığıyla kamuoyu oluşturmayı sağlayan örgütlenmelerden meydana gelir. Bununla birlikte seçimler demokrasinin en önemli araçlarından. Nitekim

“Hiçbir özür seçim zamanı yurttaşları oylarını kullanmaktan alıkoymamalıdır. Seçmenlerin seçecekleri kimseleri iyi tanımaları oylarını verecekleri adayların memlekete hizmet edecek değerli kimseler olmasına dikkat etmeleri çok önemlidir”(Pazarlı, 1959:67). İfadeside seçimlere katılmanın önemine dikkat çekilmesi açısından önemlidir.

Yurttaşlık bilgisi kitaplarında demokrasi anlayışlı belirli bir saygı rejimine (dolayısıyla da birlikte yaşam kültürüne) gönderme yaparken aynı zamanda toplumsal iş bölümü ve siyasal katılma (özellikle siyasal partiler vurgusuyla) işaret eder.

1951 tarihli yurttaşlık bilgisi ders kitabının *“Düşünüş ve İnanışlara Saygı Göstermek”* bölümünde demokrasinin sınırları şöyle çizilir:

“Bir konu üzerinde herkesin aynı düşünmesi gerekmez. Eğer herkesin aynı şekilde düşünmesi istenirse, bu fikir açıklanır, tartışma konusu yapılır. Buna rağmen bazıları bunu aynen kabul etmeyebilirler. Bunun aksini düşünüyor diye diğerleri onu küçümsememelidir. Veya fikirlerini zorla kabul ettirmeye çalışmamalıdır. Baskı ile bir fikri ortadan kaldırmaya çalışmak demokrasiyi ortadan kaldırır. Demokrasi düşünme ve fikir hürriyeti oldukça yaşar” (Anıl ve Beğen, 1951:s.29).

Yine bu dönem yurttaşlık bilgisi ders kitabında “Başkalarının haklarına ve hürriyetlerine saygı göstermesini bilen insanın demokrat olacağı savunulurken derslerine muntazam çalışsan bir öğrencinin de demokrasiye uygun hareket ettiği” vurgulanmaktadır (Anıl ve Beğen, 1951:28). Görüldüğü gibi demokrasiye yüklenilen anlam gündelik hayatın problemlerine çözüm üretecek şekildedir. Bu bağlamda okula temiz, düzenli ve vaktinde gitmenin demokratik hayatın esaslarından olduğu belirtilmiştir. Ortaokul düzeyi kitaplarında demokrasi vurgusunun daha basit düzeyde ele alındığı görülmüştür. Temiz ve düzenli hareket eden, kurallara uyan bireyin demokratik vatandaşlık bilincinin gelişmesine katkı sağlar. Demokrasi bilincinin aynı zamanda özgürlükler bağlamında da millete ve bireylere fayda sağladığı ifade edilmiştir.

“Demokrasi milletler ve fertler için büyük faydalar sağlayan bir rejimdir. Eski monarşi idarelerine nazaran demokrasi idareleri insanlara daha mesut ve daha iyi yaşamak imkânını kazandırmıştır. Türkiye’imiz de demokrat milletlerdendir. Türk demokrasisini korumak ve daha mükemmel bir şekle getirmek her Türk gencinin vazifesidir”(Pazarlı, 1959:12).

4.2.2. Hürriyet

Hürriyet kavramı çok partili hayata geçişle birlikte daha çok dillendirilmiştir. Türkiye’nin batı blokuna yakınlaşması bu kavramın ders kitaplarında daha çok işlenmesine imkân sağlamıştır. II. Dünya savaşından sonra otoriter rejimlerin tasfiye edilmesiyle birlikte Türkiye çok partili hayata geçiş sağlamış, kendini hür devletler arasında tanımlamıştır. Dolayısıyla dönemin ders kitabında hürriyet kavramı fazlasıyla işlenmiştir. Bu bağlamda hürriyet;

Bir kimsenin hiçbir engele uğramadan haklarını dilediği gibi kullanabilmesidir (Aksan, 1952) şeklinde tanımlanmış ve bu tanım çerçevesinde demokrasi ve hürriyet birbirlerini tamamlayan kavramlar olarak şu şekilde işlenmiştir:

“Biz demokrasi ile idare edilen bir memlekette yaşadığımız için her türlü haklarımızı tam bir hürriyet içinde kullanıyoruz. Bu bizim için her tabii bir alışkanlık haline geldiğinden hürriyetin önemini yeter derecede anlamıyoruz. Bu hal tıpkı hava ve suya alışmamız gibidir. Onun önemini anlamak için havasız susuz kalması lazımdır”(Pazarlı: 1959:30-31).

Ders kitaplarında hürriyet kavramının yakın döneme ait olduğu eskiden insanların hür olmadığı sıklıkla belirtilmiştir.

“Tarihte gördüğünüz üzere... Mısır, Roma, Yunanistan ve Kaldelilerde esirler ve kölelerin hürriyetleri yoktu. Esir ve köle bir ailenin oğlu da köle sayılır, ömrünün sonuna kadar efendisine kölelik yapmaya mecbur tutulurdu. Hayvan gibi çalıştırılır, para ile alınıp satılırlardı. (...)Yeniçağlarda kölelik ve esirlik yasak edilmişse de bazı müstebit hükümdarlıklarda yine insanların birçok hürriyetleri inkâr edilirdi. Mesela istedikleri okullarda okuyamaz, düşündüklerini yazamaz ve söyleyemez yahut kazandıkları paralar zorla ellerinden alınırdı.” (Pazarlı, 1959:31) İfadelerinden de anlaşıldığı üzere ders kitaplarında eski yönetimlerin baskıcı zorba olduğu hürriyetlerin inkâr edildiği, vatandaşların istedikleri okulda okuyamadıkları, düşündüklerini yazamadıkları bu hürriyetlerine müdahale edildiği belirtilerek geçmiş zamandaki bu tür yönetimlerin demokratik olmadığı anlatılmıştır.

Türkiye'nin demokrasi ile tanışması konusunda ise şu vurgu yapılmıştır:

“Demokrasi idareleri, zamanımızda yurttaşlara tam bir hürriyet tanımıştır. Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun 68'inci maddesi Türklere geniş bir hürriyet hakkı vermiştir: << Her Türk hür doğar, hür yaşar, hürriyet başkalarına muzır olmayacak her türlü tasarrufta bulunmaktır. Tabi haklardan olan hürriyetin herkes için hududu, başkalarının hürriyetlerinin hudududur. Bu hudut ancak kanun marifetiyle tespit ve tayin edilir“Teşkilatı Esasiye Kanununun bu maddesi şunu anlatmak istiyor: Her Türk hürriyete sahiptir. Esirlik, kölelik yoktur. Herkes başkalarına zarar vermemek şartıyla bütün haklarını kullanmakta serbesttir. Ancak bu hürriyet ve haklar sınırsız değildir. Herkes hürdür. Fakat başkalarının hürriyetlerine tecavüz edemez. Hürriyetin hududu başkalarının hürriyetlerinin hudutlarına geldiği yerde sona erer. Sonsuz değil, kayıt ve şarta tabidir” (Aksan, 1952:31) .

Görüldüğü gibi burada Cumhuriyetin fikri hür, vicdanı hür, iradesi hür nesiller yetiştirme amacına işaret edilmiştir. Bu hürriyetin sınırları ise başkasının özgürlüklerinin sınırlarıyla belirlenmiştir.

Hürriyetlerin alanı ders kitaplarında geniş bir şekilde ele alınmıştır:

1.Maddi hayatımızla ilgili hürriyetlerimiz.

-Kişi ve mesken dokunulmazlığı

-Mülkiyet ve tasarruf hürriyeti

-İş ve meslek hürriyeti

-Seyahat hürriyeti

2.Manevi hayatımızla ilgili hürriyetlerimiz.

-Fikir ve vicdan hürriyeti

-Öğretim hürriyeti

-Yayın ve haberleşme hürriyeti

-Cemiyet ve şirket kurma hürriyeti

-Toplanma hürriyeti (Aksan,1952,33)

Manevi hayatımızla ilgili hürriyetlerimiz konusu fikir ve vicdan hürriyeti başlığında ise

“Hürriyetlerimiz arasında en önemlisi fikir ve vicdan hürriyetidir. Gerçek demokrasilerde ilk iş düşüncelerin, vicdanların her türlü baskıdan kurtulmasıdır. Fikir ve vicdan hürriyeti olmayan yerlerde demokrasi yoktur. İnsanlar uzun yıllar bu haklardan mahrum kaldılar”(Aksan, 1952:37).

Gerçek anlamda demokrasiden bahsedebilmek için insanların düşüncelerinin her türlü baskıdan kurtulması gerekliliği fikir ve vicdan hürriyetinin en önemli hürriyet olduğu insanların uzun yıllar bu hürriyetten mahrum bırakıldığı belirtilmiştir.

“Büyük mücadelelerden sonra demokrasi idaresiyle birlikte insanlara fikir ve vicdan hürriyeti tanındı. Artık herkes kendine göre bir düşünceye sahiptir. Bu düşünce kendi işlerine ait olduğu gibi memleket işlerine, dünyanın genel meselelerine ve hatta dini inanışlara dahi ait olabilir. Bu düşünceleri başka birtakım insanların düşüncelerine de uymayabilir. Fakat bu insan böyle düşüncelere sahip olduğundan dolayı cezalandırılmaz. Düşünceleri yalnızca tartışmalarla kendisine gerçek anlatılmalıdır”(Taşkiran, 1950:38).

Burada fikir ve vicdan hürriyetinin büyük mücadeleler sonunda kazanıldığı vatandaşların kendi işlerinde özgür düşünme hakkına sahip olmalarının yanında memleket işleri hatta dünyanın genel meseleleri ve dini inançlar hakkında da özgür düşünme hakkına sahip olduğu açıklanmıştır. Aynı şekilde ders kitabında düşüncelerini açıklama ve yayma hürriyeti ise şu şekilde ele alınmıştır:

“Her Türk memleketin işleri ve siyaseti hakkında istediği şekilde düşünür ve bu fikirlerini açıktan açığa söyleyebilir. Buna da söz hürriyeti denir. Demokrasi idarelerinde insanlar düşüncelerinden ve sözlerinden dolayı suçlu olmazlar. Ne kadar acı olursa olsun herkes doğru bildiğini söylemelidir. Doğru sözden memlekete zarar gelmez. Hakikatler hürriyetle doğarlar. Düşünceler ve sözler baskı altında kalırlarsa gelişmezler, düşünceler susturulursa saklanırlar, fakat ölmezler” (Taşkiran, 1950:38) şeklinde açıklanarak herkesin düşüncelerini açıkça ifade etme hakkı olduğu kimsenin düşüncelerinden dolayı suçlu olmayacağı baskı altına alınsa bile düşüncelerin engellenemeyeceği ifade edilmiştir. Dolayısıyla düşünceleri baskı altında tutmaya çalışmak demokratik yönetimler için boşuna bir uğraş olacaktır. Doğru sözden memlekete zarar gelmez denilerek doğruların konuşulması gerekliliğinden de bahsedilmiştir.

“Kanaat ve düşüncelerde ayrılık serbest ve medeni düşünenin zaruri bir sonucudur”(Gökalp, 1950:113) ifadeleriyle dönemin diğer ders kitaplarında da farklı görüş ve düşüncelerin özgürlük ve medeniyetin bir zorunlu bir sonucu olduğuna yer verilmiştir.

“Hürriyet olmadan hak ve vazifeler yaşayamaz. Onun içindir ki insanlar hürriyetlerini kazanmak için pek çok fedakârlıklar etmişler, kanlar dökmüşlerdir.”

Vatandaşların hak ve hürriyetlerin açıklanmasının hemen ardından Hak ve Hürriyetlerin korunması başlığında;

“... Diğer önemli şartta herkesin hak ve hürriyetini iyi tanınması, hakkın ve hürriyetin nerede başlayıp nerede biteceğini iyi bilmesidir. Bunun için yurttaşların devlet emirlerine, kanunlara itaat etmeleri lazımdır. Hak ve hürriyetlerin çiğnenmesi kanunlara itaat etmemekle başlar”(Pazarlı, 1959:45). Ders kitapların da işlenen itaat kavramı bir kişiye ya da kuruma değil devletin emirlerine, kanunlara ve kaidelere itaat etmek şeklindedir. Hak ve hürriyetlerin çiğnenmemesinin koşulu kanunlara itaat etmeye bağlanmıştır.

Sonuç olarak ders kitaplarında hürriyet kavramı önemsenmiş, halkın kendini geliştirebileceği bir kavram olarak ele alınmıştır. Hürriyetler başkalarına karşı sorumluluğun güvencesi olarak görülmüştür.

4.2.3. Milli Hâkimiyet

Hâkimiyetin millete ait olduğu fikri Amasya Genelgesinde ilk defa dile getirilmiş Cumhuriyetin ilanı ile da hayata geçirilmiştir. Bu dönemin ders kitaplarında milli hâkimiyet kavramı aynı şekilde önemini korumuş ve çocuklara aktarılmaya devam etmiştir. Çünkü milli hâkimiyet Cumhuriyet rejiminin temel kavramlarından biridir ve devletin temelini oluşturmuş anayasaya da bu şekilde girmiştir. Milli hâkimiyet aşağıdaki ifadelerle daha net ortaya konmuştur:

“Türk devletinin esas teşkilatını, Teşkilatı Esasiye Kanunumuz (Anayasa) tayin eder. Teşkilatı Esasiye Kanunumuz milletin hâkimiyetini en iyi şekilde sağlayacak esasları koymuştur: << Madde 1- Türkiye devleti bir Cumhuriyettir. Madde 3- Hâkimiyet kayıtsız şartsız millettir.>> Bu esaslara göre Türkiye devleti demokrasi ile idare edilen halkçı bir cumhuriyettir. Devletin teşri, icra ve kaza kuvvetleri, milletin mümessili olan Büyük Millet Meclisinde toplanır. Meclisin üstünde başka hiçbir kuvvet yoktur. Meclis ise seçimle kurulduğundan tam manasıyla halk içinden çıkmıştır” (Pazarlı, 1959).

“Hâkimiyetin asıl sahibi ve kaynağı millet topluluğudur. Bu hâkimiyete başka hiçbir kuvvet ortak olamaz. Hâkimiyetin kaynağını dinde ve tabiatüstü kuvvetlerde aramak yanlıştır.”

“Milli hâkimiyet parçalanamaz, başkasına devredilemez. Çünkü milli hâkimiyet, milletin genel idaresi olduğundan parçalanırsa genel olmaktan çıkar.”

“Hâkimiyeti belirli bir zaman için kendi isteklerine göre kullanmak üzere vekillerine vermiştir. Fakat onların hâkimiyeti başkasına devretmeğe hakları yoktur. Bu sebeple Cumhuriyet, Milli hâkimiyetin kullanılmasına ve milletin hak ve menfaatlerine en uygun bir idaredir” (Pazarlı, 1959:25).

Egemenliğin millete ait olduğu fikri cumhuriyetin güçlenmesine, güçlü bir meclisin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Millet adına bu yetkiyi vekiller kullanır. Hiçbir makamın halk iradesinden daha güçlü olmadığı vurgulanmıştır.

4.2.4. Hükümet ve Partiler

1950’den sonra çok partili hayatın başlamasıyla birlikte siyasal partiler ve hükümet şekilleri yurttaşlık ders kitaplarında yerini almıştır. Uzun yıllar imparatorluk geleneğinde yaşamış topluma, eğitim seviyesi düşük halkın demokrasi bilincini

yerleştirmek amacıyla bu konulara değinilmiştir. Bu tanımları karşılayan ifadeler şunlardır:

“Demokrasi halkın halk tarafından idaresidir. Bu prensip bütün demokrasilerin temel fikridir. Fakat bu prensibin tatbikatına geçildiği zaman bazı zorlukların ortaya çıktığı görülür: Nüfusu milyonlara, yüz milyonlara varan memleketlerde bütün fertlerin memleket idaresine katılmalarını sağlamak zorluğu. Bu zorluğu gidermek üzere hükümet şekilleri meydana gelmiştir” (Pazarlı, 1959:17).

Demokrasinin farklı uygulama türlerine göre farklı hükümet şekilleri ortaya çıkmıştır:

“Doğrudan Hükümet: Gerçek demokrasiye en çok yaklaşan bir idare şeklidir.

Yarı Doğrudan Hükümet: Büyük ve nüfusu milyonları aşan bazı devletlerde tatbik ve tecrübe edilen bir hükümet şeklidir.

Temsili Hükümet: En çok görülen demokrasi şekli halkın mümessilleri vasıtasıyla hâkimiyetini kullanması usulüdür” (Pazarlı, 1959: 15) şeklinde açıklanmıştır.

Partilerin doğması, kurulma amaçları, demokrasi alanında hizmetleri ise aşağıda yer alan ifadelerle açıklanmıştır:

“Siyasi parti yurdun genel işleri ve idaresi hakkında aynı görüş ve düşüncelere sahip olan yurttaşların meydana getirdikleri bir topluluktur.” Bu tanıma bağlı olarak demokrasi idarelerinde farklı görüş ve düşüncelerin doğal sonucu olarak farklı partilerin doğması kaçınılmazdır.

“Demokrasi çok partili rejim demektir. Partiler, demokrasilerde kabul edilen fikir ve düşünce, tartışma ve toplanma hürriyetlerinden doğarlar. Fikir ve düşünce hürriyetinin tanınmadığı memleketlerde siyasi partiler kurulamazlar. Diktatörlükle idare edilen memleketler böyledir. Demokrasi, serbest düşünce ve serbest tartışma ile gelişir”(Pazarlı,1959:18).

Siyasi partiler ülkeye daha iyi hizmet etmek için kurulurlar. Bu hizmet sırasında halkın faydasını göz önünde tutmak zorundadırlar. Parti üyeleri ülkenin menfaatlerini kişisel çıkarlarından öne tutmalıdırlar.

“Partiler nezaket ve karşılıklı anlayış içinde memleket işlerinin görüşülüp tartışıldığı bir okul gibidir. Böyle olmaz da herkes kendi çıkarını düşünür ve başkalarının fikirlerine saygı göstermezse parti tartışmaları yurttaşlar arasında

dargınlıklar ve geçimsizlikler çıkmasına sebep olur. Memlekete hizmet vasıtası olacak yerde ayrılıklara ve karışıklıklara meydan verir, memleket işleri bundan zarar görür”(Aksan, 1968:19).

Siyasi partiler farklı görüş ve düşünceleri temsil etmek üzere kurulurlar; fakat toplumun ortak faydası için bütün halka hizmet ederler.

4.2.5. Eşitlik

Cumhuriyet yönetimlerinde demokrasiyi güçlendiren kavramlardan biride eşitlik kavramıdır. Fransız devriminden sonra tüm dünyada halklar eşitlik talep eder olmuştur. Özgürlük ve adalet kavramıyla beraber cumhuriyeti ve demokrasiyi güçlendiren bir kavram olmuştur. Bu kavramı tanımlayan ifadeler şunlardır:

“Demokrasilerin dayandığı temel fikirlerden biri de eşitliktir. Eşitlik herkesin kanun nazarında aynı haklara sahip olması ve kanunun herkese aynı şekilde tatbik edilmesidir. Eşitlik bir tabiat olayı değildir. Demokrasilerin yurttaşlara ve onların kişililerine verdiği değerden doğan bir haktır. Tabiatıta doğuştan eşitlik yoktur. Etrafımıza baktığımız zaman insanların vücut yapıları, kuvvetleri ve zekâları, servetleri bakımından birbirlerinden çok farklı oldukları görülür. Bazıları zengin bazıları fakirdir, bir kısmı uzun, bir kısmı kısa boyludur. Birbirlerinin aynı iki kişi bulup göstermek imkânsızdır. Tabiatıta ve yaradılıştıta eşitlik yoktur”(Pazarlı: 15). Ayrıca eşitlik kavramı, dönemin ders kitaplarında aşağıdaki ifadelerle açıklanmaktadır:

“Eşitlik fikri modern cemiyetlerde ve demokrasilerde doğmuştur. Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun 69’uncu maddesi eşitliği şöyle açıklar: Türkler kanun nazarında müsavi ve bilaistisna kanuna riayetle mükelleftirler. Her türlü zümre, sınıf, aile ve fert imtiyazları mülga(kaldırılmış) ve memnudur.”

“Kanunlarımıza göre her Türk cumhuriyet vatandaşıdır. Herkese aynı haklar verilmiş, Bu hakları eşit şartlarda kullanmak hürriyeti tanınmıştır. Kimsede fazla veya eksik hak kabul edilmez. Müslümanla Hıristiyan zenginle fakir farklı muamele görmezler. Hiçbir sınıf ve ailenin diğer vatandaşlardan ayrı olarak bir imtiyazı yoktur.”

“Eşitlik olmayan yerlerde bir kısım halk aşağı görülür, haysiyet ve şerefleri baltalanır. Yurtlarına olan bağlılıkları gevşer. Özel imtiyazlar ve haklar kazanan zümre halkın üstünde bir asiller(aristokrasi) sınıfı meydana getirir” (Pazarlı:16).

“Bazıları demokrasideki eşitlik fikrini yanlış anlarlar. Demokrasinin tabiatında olan eşitsizlikleri kaldıracağını ve herkesi eşit yapacağını sanırlar. Demokrasilerdeki eşitlik herkesi vücut, zekâ, servet bakımından eşit hale getirmek değildir. Fakat demokrasi, bu eşitsizlikleri arttırmaya da çalışmaz. Fakiri daha fakir yapmaya, zekâsı geri olanı daha ileri bir şekle sokmaya uğraşmaz. Tersine olarak herkesi daha üstün ve ileri bir hale getirmeye çalışır. Eşitlik, fertler arasındaki yarışmayı da kaldırmaz. Bir müsabaka imtihanına giren fertler arasında üstün zekâda olanlar kazanır, diğerleri kaybederler. Burada eşitlik herkesin eşit şartlar altında yarışmaya katılmalarını sağlamaktadır. Bugünkü demokrasileri tabii olan eşitsizliklerin tesirlerini azaltmaya çalışırlar. Mesela sermayesi fazla olan zenginlerden alınan vergi nispetini artırır, fakir ve çalışkan öğrencilerin parasız olarak okumalarını sağlar”(Aksan, 1952:16). Bu ifadelerle vatandaşların toplum içerisinde ekonomik anlamda herhangi bir fark gözetmeksizin eşit şartlar altında eğitime ya da üretime başlamalarının gerekliliği vurgulanmıştır. Eşitlik anlayışının önemi toplumsal alanda özel imtiyazlı sınıfların doğmaması ve eşitlik olgusunun tam anlamıyla uygulama alanı bulması açısından önemsenmiştir.

Demokrasilerde eşitlik başlıca şu alanlarda görülür:

- ✓ *Siyasi Eşitlik:*
- ✓ *Kamu Hizmetlerinde eşitlik*
- ✓ *Adalet karşısında eşitlik*
- ✓ *Eğitim ve öğrenimde eşitlik*
- ✓ *Askerlikte, vergide eşitlik* (Aksan, 1952:17)

4.3. 1950-1960 Dönemi Ekonomi Politikaları Yurttaşlık Eğitimi Ders Kitaplarına Nasıl Yansımıştır?

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında mecburi olarak uygulanan devletçilik bu dönemde biraz gevşetilmiş, özel teşebbüse dayanan ekonomi politikalarına ağırlık verilmiştir. Dönemin ekonomiyle ilgili politikaları ders kitabının vergi, meslek seçimi/işbölümüve maddi hayatımızla ilgili hürriyetlerimizkonularında karşılık bulmuştur.

Tablo 3. Liberal Ekonomi Politikalarının Yurttaşlık Eğitimine Yansıma Boyutları

Temalar	İnceleme Konuları/ İfadeler
Vergi	<p>Vergi / “Yurttaşların devlete karşı önemli vazifelerinden biri de vergidir”(Pazarlı,1959: 57).</p> <p>“Vergi devletin yaptığı umumi masraflardan her yurttaşın hissesine düşen borcu ödemesidir(s.58)</p> <p>“Demokrasi ile idare edilen memleketlerde vergi gelişigüzel alınmaz. Onu halkı zarar sokmayacak, işini bozmayacak şekilde en uygun zamanlarda ve şekilde almak lazımdır.” (s.62)</p>
Meslek seçimi ve İş bölümü	<p>Meslek seçimi / “Bir kimsenin devamlı olarak çalıştığı işe meslek denir(s103)</p> <p>İşbölümü/ “Medeni bir cemiyette iş bölümü ile çeşitli mesleklerin doğması birbirine paraleldir. İşbölümü arttıkça çeşitli meslekler doğar ve bunlarda zamanla ufak bölümlere ayrılırlar, her biri ayrı insanlar tarafından yapılır.</p> <p>“Herkesin işi başkalarının işleriyle ilgilidir. Cemiyette bu olaya dayanışma denir” (s103)</p> <p>“Meslek seçiminde çevrenin yardımları dikkate alınmalıdır”, “iyi bir meslek seçimin kişiye faydaları vardır”</p> <p>“Bir insanın faydalı bir iş için emek harcamasına çalışma denir(s102)</p> <p>“Tembellik bütün fenalıkların anasıdır.”</p> <p>“Can sıkıntısının ilacı çalışmaktır.”</p> <p>“En güç olan üç şey vardır: Sır saklamak, gönül yarasını unutmak, boş zamanını iyi kullanmak.” (s.109)</p>
Ekonomik Hürriyetler	<p>Kişi ve mesken dokunulmazlığı/ “Herkesin şahsı ve oturduğu meskenin her türlü tecavüzdən masundur (korunmuştur)”</p> <p>Mülkiyet ve tasarruf hürriyeti/ “Bir kimsenin sahip olduğu para, tarla, ev, fabrika ve ticaret eşyasını dilediği gibi kullanmak hakkına mülkiyet ve tasarruf hürriyeti denir”(s.35)</p> <p>İş ve Meslek Hürriyeti / “Her fert kendini geçindirmek için bir işte çalışır... Herkesin kendi kabiliyetine göre bir çalışma yolu seçme hürriyeti vardır”</p>

1950’den sonra yeni bir ekonomi programı uygulamaya konulmuştur. Türk modernleşmesinin en önemli eksik yanı ekonomiydi çünkü. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde de modernleşme ve güvenliğe öncelik verilmişti, ama modernleşmenin ekonomik boyutunda istenen atılımlar gerçekleşmemişti. Dolayısıyla ilk önce ekonomik kalkınmanın sağlanması gerekmektedir. Bu çerçevede yürütülen ekonomi

politikalarının vergi vazifesi kapsamında ders kitaplarına aşağıda ki şekilde yansıdığı görülmüştür:

4.3.1. Vergi

Devletin hizmetlerini en iyi yapabilmesi için vergiye ihtiyacı vardır. Vergi vermek ise vatandaşlık borcudur. Vatandaş ile devlet arasında karşılıklı bir hizmet alış verişidir. Ders kitaplarında halktan alınan vergilerin yurttaşların önemli bir vazifesi olduğunun altı çizilerek ve bu vergilerin yasal dayanağı Teşkilat-ı Esasiye kanununun 84 ve 85. maddelerine dayandırılmıştır.

“Yurttaşın devlete karşı önemli vazifelerinden biri de vergidir. Vergi aslında doğrudan doğruya veya vasıtalı olarak devlet hazinesine para vermek demektir. Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun 84, 85. maddelerinde yazıldığı üzere vergi devletin umumi masraflarına halkın katılmasıdır. Vergi ancak bir kanunla konulur ve toplanır, kanunsuz vergi alınmaz”(Pazarlı, 1959:57).

Bu ifadelerle ekonomik haklardan ziyade halkın devlete karşı olan ekonomik borçlarının/vazifelerinin önemsendiği görülmektedir. Devlet evini geçindiren bir babaya benzetilerek devletin geçimini sağlamak ya da halka hizmet binaları açmak, memur maaşlarını ödemek üzere vergi gelirlerine ihtiyaç duyduğu vatandaşlarında bu vazifeyi yerine getirerek ailesine karşı vazifesini yerine getirmesi gerektiği belirtilmiştir.

“Vergiyi bize bir iş gören kimseye ödenen bir bedel veya ücret saymak yanlıştır. Bir baba evinin masraflarını öderken bir ücret vermiş değildir. Ailesine karşı bir vazife yapmıştır. Bunun gibi vergide devlete zorla ödenen bir ücret değil, gönül isteği ile seve seve yapılan bir yurttaşlık vazifesidir”(Pazarlı, 1959:58).

“Vergisini vaktinde ödemeyen ve yahut varlığını kazancını saklayıp az gösteren kimse vazifesini yapmayan bir vatandaş olur. Bu kimseler hem kamu hizmetlerinin yapılmasına engel olurlar, hem de ceza görürler” (Aksan, 1952:67).

“Demokrasi ile idare edilen memleketlerde vergi gelişigüzel alınmaz. Eski monarşi ve istibdat idarelerinde vergi yüzünden halk büyük zorluklara ve haksızlıklara uğradı. Bugün yurdumuzda herkes vergi olarak ödeyeceği paranın hesabını bilir, her şey önceden kanunlarla gösterilmiş ve ilan edilmiştir. Vergi, halk için ağır bir yük olmaktan çıkmış, yurttaşların seve seve katlandıkları bir memleket vazifesi olmuştur. ” sözlerine yer verilerek ise eski devlet idarelerinin ekonomik olarak vatandaşlarını baskı

ve zorluklarla karşı karşıya bıraktığı ve halkın bu idarelerce haksızlıklara uğradığı yeni devlet düzeninde bu haksızlıklara yer verilmeyeceği ifade edilmiştir.

“Yurdunu ve memleketini seven yurttaşlar vergi vazifelerini ihmal etmez, devlete borçlarını vaktinde öderler. Vergiden ceza gören kimse şerefini kaybeder. Kendisine ve ailesine zarar verir”(Pazarlı,1959:72).

“Vergi, devletin yaptığı umumi masraflardan her yurttaşın hissesine düşen borcu ödemesidir.”

“Türk milletinin istikbali bugünkü evlatlarının doğru görüş ve yorulmak istidadında olmayan çalışmak azmiyle büyük ve parlak olacaktır.” (Pazarlı, 1959:80)

Liberal ekonomi sisteminin benimsenmeye çalışıldığı bu dönemde ekonomik anlamda devlete karşı olan görev/sorumluluklar ve çalışmanın önemi sıklıkla vurgulanmıştır. Ekonomik kalkınma, vergilerin düzenli ödenmesi, çalışkan ve üretken olmaya bağlanmış; ders kapsamında devlet ekonomisi ile ilgili temel kavramlara yer verilerek ekonomi bilinci kazandırılmaya çalışılmıştır. Vergi, çalışmak, üretim, girişimcilik gibi değerlerin çocuklara kazandırılması için ders kitapları, bu dönemde liberal değerlere vurgu yapmıştır.

4.3.2. Meslek Seçimi

Eğitim farklı becerilerin açığa çıkmasını sağlayan bir araçtır. Ayrıca mesleğe yönlendiren, mesleki beceri kazandıran ve bireylere yeteneklerini doğru kullanmasını öğreten bir alandır. Bu sebeple doğru meslek seçimi ders kitaplarında oldukça önemsemiştir.

“Herkes kabiliyetine göre bir işte çalıştığı zaman daha çok iş çıkarır, masraflar azalır, kar çoğalır, herkes iş bulur. Yurdumuzda iyi kazanan insanlar çoğaldıkça hayat seviyesi yükselir.Memleketimizde mütehassıs meslek adamları arttıkça bütün ihtiyaçlarımızı karşılayacak şeyleri kendimiz yaparız. Başka memleketlerden makine ve eşya getirmeye muhtaç olmayız. Her sene yabancı memleketlere verdiğimiz milyonlarca lira kendimize kalır. Memleket ekonomisi daha çok gelişir ve ilerler”(Pazarlı.1959:108-109).

Ülkemizde uzman meslek adamlarının çoğalması, herkesin yeteneklerine uygun işlerde çalışması durumunda yabancı ülkelere araç-gereç, makine ve eşya yönünden bağımlı olunmayacağı böylelikle ekonomik kaynakların ülke içerisinde kalması

sağlanarak ekonomik yönden gelişme ve ilerlemenin bu yolla gerçekleştirileceği belirtilmiştir.

“Ekonomik kalkınma, Türkiye'nin hür, müstakil, daima daha kuvvetli, daima daha refahlı Türkiye idealinin bel kemiğidir” (Aksan, 1952:62).

“İnsan hayatını kazanmak, şerefli ve haysiyetli bir vatandaş olarak yaşamak için uğraşır.”

“Çalışan insan yaptığı işlerle memlekete başkalarına faydalı olur”(Aksan,1952:102).

Ders kitaplarında ekonomik kalkınmayla hür ve müstakil olunacağı, daha refah ve özgür bir toplum olmanın yolu ekonomik kalkınmadan geçtiği belirtilmiştir. İnsanın hayatını kazanmak için çalışmasının şerefli ve onurlu bir vatandaş olmak için gereklilik olduğu bu yolla şerefini kazandığı ve yine çalışarak ülkesine memleketine ve başkalarına faydalı olduğu belirtilmiş; yurttaşların onurlu şerefli ve ülkenin tam bağımsız olmasının yolunun bir işte çalışmak ve memleketine diğer yurttaşlara faydalı olmaktan geçtiği vurgulanmıştır.

Mülkiyet ve tasarruf hürriyeti başlığı altında kişilerin ekonomik hürriyetleri şu ifadelerle açıklanmıştır:

“Bir kimsenin sahip olduğu para, tarla ev, fabrika ve ticaret eşyasını dilediği gibi kullanmak hakkına mülkiyet ve tasarruf hürriyeti denir. Sahibi bunları başkasına satmak, değiştirmek, bağışlamak ve miras bırakmak hususunda serbesttir. Her vatandaşın çalışıp kazandığı para ve mal onun hakkıdır, dilediği gibi harcamak ve saklamak hürriyetine sahiptir. Hiç kimse onun malını ve eşyasını zorla elinden alamaz, umumi menfaatlere zarar vermemek şartıyla parasını ve eşyasını dilediği gibi kullanır”(Pazarlı, 1959:35).

İş ve Meslek Hürriyeti

İş ve meslek alanında yurttaşların özgürlüklerine ve eşitliklerine vurgu yapılarak bu konuda kimseye ayrıcalık tanınmadığı, her vatandaşın eşit haklara sahip olduğu vurgulanmıştır. Ders kitabında iş ve meslek hürriyeti konusu detaylı olarak şu şekilde açıklanmıştır: *“Her fert kendini ve ailesini geçindirmek ve kazanmak için bir işte çalışır, bir sanat bir meslek edinir, herkesin kendi kabiliyetine göre bir çalışma yolu seçmekte hürriyeti vardır. Bazı meslekler ve işler özel bir hazırlık ve bilgi ister.(...)”*

Fakat kimse istemediği bir mesleği seçmeye zorlanamaz yahut bir işte çalışmasına mani olunamaz. Eski çağlarda derebeylik idarelerinde görüldüğü gibi iş ve meslekte inhisar yoktur. Bugünkü Türk demokrasisi her Türk'e en yüksek mevkilere dahi çıkmak hakkını tanımıştır. Fakir bir ailenin çocuğu zekâsı ve çalışması nispetinde mesleğinde ve işinde en yüksek makama geçebilir. Ailelere, sınıflara göre meslek ve iş imtiyazları kalkmıştır. İş ve çalışma alanının kapıları herkese açıktır. Bu kapıdan geçmek için zenginlik ve asillik aranmaz, kabiliyet ve bilgiye bakılır”(Pazarlı, 1959:36).

Her yurttaşın çalışmak konusunda özendirildiği ancak kişinin istemediği bir meslekte ya da işte çalışmaya zorlanamayacağı çalışma hürriyeti ve temel bir insan hakkı sorunu olarak belirtilmektedir. Demokrasilerde her bireyin çalışarak statü elde edebilme imkânının olduğu, ülkemizde de bireylerin temel bir hak olarak bunu kullandığı ve özendirildiği görülmektedir. Bunun için hiç kimseye ayrıcalık tanınmadığı yeteneklerin ve liyakatin önemli olduğu vurgulanmaktadır.

4.4. Sosyal Çevre ve Değerler Ders Kitaplarına Nasıl Yansımıştır?

Yurttaşlık eğitiminde öne çıkan sosyal değerler, ders kitaplarında sıklıkla işlenmiştir. Bu değerlerin başında çalışkanlık, vatanseverlik, yardımseverlik ve laiklik gibi değerler öne çıkmaktadır. Toplumsal değerlerin bireylere aktarıldığı kurumların başında ise okul ve aile gelmektedir.

Tablo 4. Toplumsal Çevre ve Değerlerin Ders Kitaplarına Yansıma Boyutları

Temalar	Konular/ifadeler
Sosyal Çevre	<p>Aile/ “ Aile bir çatı altında yaşayan ana, baba, çocuklar ve yakın akrabadan meydana gelen topluluğa denir”(Aksan:45).</p> <p>“Aile yuvası yaşama sevincimizi ve gücümüzü arttırır.”</p> <p>“Türk milleti ailelerin birleşmesinden meydana gelir.”</p> <p>“Bir binanın sağlamlığı nasıl yapı malzemesinin sağlamlığına bağlı ise, milletin sağlamlığı da ailelerin sağlamlığına bağlıdır.”</p> <p>“Türkler aile yuvasının namus ve onurunu baş tacı bilirler”(s.45).</p> <p>“İyi bir evlat ana ve babasını vezir, kötüsü rezil eder”</p> <p>“Ana babanın hakkı her haktan üstündür.”</p> <p>Okul/ “Biz cahil dediğimiz vakit mutlaka mektepte okumamış olanları kastetmiyoruz. Kastettiğimiz ilmi hakikati bilmemektir. Yoksa okumuş olanlardan en büyük cahiller çıktığı gibi hiç okumak bilmeyenlerden de hakikati gören hakiki âlimler çıkar” (Pazarlı, 1959:27).</p> <p>“İnsan eğitimle doğmaz, ama eğitimle yaşar.”</p> <p>“Eğitim yoksullar için bir sermaye, zenginler içinde bir faizdir”(s.44).</p> <p>“Hayatta en hakiki mürşit ilimdir”(s.124).</p>
Toplumsal Cinsiyet Roller	<p>Kadın/ “Baba herhangi bir sebepten dolayı aile de başkanlık görevini yapamayacak duruma gelirse başkanlık görevi anneye düşer”</p> <p>“Annenin ailede ki hizmeti büyüktür.”</p> <p>“Dikiş, nakış, ütü, yemek, çamaşır gibi ince işleri kadınlar yapar.”</p> <p>Erkek/ “Babayı kanun ve geleneklerimiz aile başkanı tanır”(s.51).</p> <p>“Evin ağır işleri, gücü kuvveti yerinde olan erkekler tarafından görülür.”</p>
Sevgi ve Saygı	<p>Sevgi ve Saygı/ “İnsanları birbirine bağlayan karşılıklı sevgi ve saygıdır.Sevgi ve saygı görmek isteyen, önce kendisi başkalarına sevgi ve saygı göstermelidir”(s.41).</p> <p>“Sevgi sevgiyi, tepki tepkiyi doğurur”</p>
Yardımsızlık	<p>“Hazır sözden ziyade hazır elini uzat.”</p> <p>“Yardımlaşma, ailenin en büyük desteği, sigortasıdır.”</p> <p>“Arkadaş kazanmanın biricik yolu arkadaş olmaktır”(s.56).</p>
Laiklik	<p>Laiklik / “Vicdan ve inançların hiçbir baskıya uğramadan tam bir hürriyet içinde gelişmesine, din ve dünya işlerinin birbirlerinden ayrılmasına laiklik denir”(s.38).</p>
Çalışkanlık	<p>“Denebilir ki hiçbir şeye muhtaç değiliz, yalnız tek bir şeye ihtiyacımız var: Çalışkan olmak! Servet ve onun tabii neticesi olan refah ve saadet yalnız ve ancak çalışkanların hakkıdır”(s.186).</p> <p>“Türk milletinin istikbali bugünkü evlatlarının doğru görüş ve yorulmak istidadında olmayan çalışmak azmiyle büyük ve parlak olacaktır”(s.80).</p> <p>“Her şeyden evvel maneviyatın, kalp ve vicdan kuvvetinin yüksek tutulması şarttır”(s.124).</p> <p>“Tembellik bütün fenalıkların anasıdır;</p> <p>Can sıkıntısının ilacı çalışmaktır”(s.109).</p> <p>“Faydasız bir hayat, erken ölümdür”(s.45).</p>
Sorumluluk	<p>“Gençler! Cesaretimizi kuvvetlendiren ve devam ettiren sizlersiniz! Cumhuriyeti biz kurduk, onu yükseltecek ve yaşatacak sizlersiniz”(s.12).</p>

4.4.1. Sosyal Çevre

Yurttaşlık eğitiminde sosyal çevrenin etkisi büyüktür. Aile, okul gibi kurumlar çocuğun ilk sosyalleştiği ortamlardır. Bu ortam ne kadar iyi düzenlenirse çocuğun karakteri o kadar iyi şekillenir. Bu bağlamda sosyal çevre ders kitaplarında yeterince dikkate alınmıştır.

Aile:

Aile çocuğa sevgi ve şefkat duygularını aktaran bir kurumdur; aile bir çatı altında yaşayan ana, baba, çocuklar ve yakın akrabadan meydana gelen topluluğa denir. Aile kurumu şu şekilde ele alınmıştır:

“Türk geleneğinde aileye, daima kutsal bir yer ayrılmıştır. Eski Türklerde bir erkeğin söz sahibi olması için aile ocağı kurması gerekirdi. Her Türk, aile ocağını söndürmemek için bütün gücüyle çalışırdı. Ailesi olmayan erkeklere adsızderlerdi. Adsızlar, kurultayda oy kullanamazlardı. Aile yuvası kuracak her erkekte yiğitlik, çalışkanlık; kızlarda temizlik, ev kadınlığı özelliği aranırdı. Baba ailenin başkanı idi. Analara üstün bir saygı gösterilirdi. Evlenen kızlar ana olmadıkça evin yönetiminde oy sahibi sayılmazlardı.”

“Eski Türklerde erkek, bir kadınla evlenirdi. Müslüman olduktan sonra Türklerde birden fazla kadınla evlenme âdeti yer etti.”

“Osmanlı devletinin son zamanlarında ahlak bozuldu. Aile bağlılığı gevşedi. Kadınlara hak tanınmaz oldu. Erkek: <boşsun> deyince karısını boşayabiliyordu”(Aksan, 1971:46).

Sonuç olarak ailenin Türk toplumun temellerini oluşturduğu, aile kurabilmek için kadın ve erkekte belli yeterlilikler bulunması gerektiğine değinilmiştir. Cumhuriyet döneminde kadının statüsü geliştirilmeye çalışıldığı, kadın ve erkek ilişkileri konusunda eski uygulamaların eleştirildiği görülmektedir.

4.4.2. Toplumsal Cinsiyet Roller

Türk toplumunda cinsiyet rollerinin sınırları çok keskin çizilmiştir. Modernleşmeyle beraber bu sınırlar esnetilmeye başlamıştır. Cumhuriyetin eşitlikçi politikaları, kadınlarla erkeklerin toplumsal yaşamda üstlendikleri rolleri eşitlemeye yöneliktir. Bu bağlamda ders kitaplarında kadın erkek rolleri keskin bir ayrışma yerine işbölümüne ve dayanışma duygusuna indirgenmiştir. Ancak 1950'den sonraki ders

kitaplarında anne imgesi ve çalışan kadın imgesi yeniden tanımlanmaya başlanmıştır. Erkek dışarda evin geçimin sağlarken kadının statüsü ev işlerine ve çocuk bakımına indirgenmeye çalışıldığı görülmektedir.

“Türkiye demokrasi ile yönetilir. Türk milletini meydana getiren aile topluluklarında da demokrasi kurallarının uygulanması gerekir. Böyle olmazsa, yetişecek çocuklar, Türkiye Cumhuriyetinin toplum düzenine uyamazlar, iyi bir yurttaş olamazlar” (Aksan:1971).

Nitekim ailede görevlerin paylaşılması ve işbölümük kısmında aile üyeleri arasında dayanışma duygusu ve işbölümünün önemi vurgulanmıştır.

“Ailede bireyler, yüklendikleri sorumluluğa göre hak sahibi olurlar. Ailenin işleri herkesin gücüne göre paylaştırılmıştır.”

“Babayı kanun ve geleneklerimiz aile başkanı tanır. Fakat baba, herhangi bir sebepten bu görevi yapamayacak bir duruma düşerse, başkanlık görevi anneye düşer. Baba evinin başkanı olarak, geçimi sağlamakla görevlidir. Bunun için gelir getirecek bir iş tutmak zorundadır. Evini geçindirmek için dışarda gece gündüz çalışan babanın yükünü hafifletmek yorgunluğunu unutturmak ailenin öteki bireylerine düşer.”

“Annenin ailede ki hizmeti büyüktür. Ev işlerini düzenler, yuvanın temizliğini, rahatlığını sağlar; yemekleri hazırlar; gelirin israf edilmeden harcanmasına dikkat eder. O da gününü evin türlü ev işleriyle didinerek geçirir. Fakat bu çalışma anaya büyük zevk verir. Odaların temizliği çocukların çiçek gibi giyinmeleri, sofranın ve yemeklerin iştah açıcı olması, anaya bütün yorgunluğunu unutturur. Babanın evin rahatlığından memnurluk göstermesi, yemeklerde annenin aşçılığını övmesi, ona yarın ki hizmetleri için zevk ve istek verir. Çocukların terbiyesi, yetiştirilmesi iyi bir meslek sahibi olmaları, ana babanın müşterek görevleridir”(Aksan, 1952:51).

Sonuç olarak ders kitaplarında geleceğin yurttaş bireylerine kadın-erkek ilişkileri erkek egemen bir şekilde işlenerek sunulmuştur. Annenin hizmet eden babanın ise evde iktidarı elinde bulunduran bir otorite olarak tanımlanması geçmişten getirilen gelenek ve göreneklerin çağdaşlaşma konusunda ataerkil görüşün etkilerini hissettirmektedir. Bir başka deyişle, kitaplarda yer alan toplumsal cinsiyet ayrımı aile içerisinde cinsler arası iktidar ilişkilerini erkek egemenliği üzerine konumlandırmıştır. Bu bakımdan ders kitaplarında kadının rolünün ev ile sınırlandırıldığı görülmektedir.

4.4.3. Okul

Aile hayatından sonra insanların katıldığı ilk toplum hayatı okul olmaktadır. İlköğretimin çoğu ülkelerde mecburi olduğu düşünülürse, aileden sonra zorunlu olarak içine girilen sosyal hayatın okul olduğu söylenebilir. O halde sosyal hayata uyum sağlamak için fırsat ve imkân okulda olacaktır. Okullar bu anlamda toplumsallaşmış bireyler yaratma aracı olarak görülebilir. Okulları, çocuğun toplumsallaşmasını sağlayan diğer kurum ve gruplardan ayıran en önemli özellik, okulda ki toplumsallaşma sürecinin önemli bir kısmının planlı ve kontrollü olmasıdır. Okullarda öğrenciye toplumun hangi değerlerinin ve normlarının öğretileceği önceden belirlenir. Tüm eğitim faaliyetleri ise bu amaçlara uygun olarak düzenlenir. Toplum eğitim faaliyetleri yoluyla kendi değer yargılarını, kültürel birikimini üyelerine aktarma imkânı bulur. Bu dönem eğitim programlarına ve ders kitaplarına bakıldığında da toplumun değer yargılarının farklı konular/temalar kapsamında yurttaş bireylere aktarılmaya çalışıldığı görülmüştür.

“Bir topluluk içinde yaşayan insanlar o topluluğun kanun tüzük ve geleneklerine uymak zorundadırlar. Bunlara karşı gelenleri topluluk cezalandırır. Okulda bir topluluktur. Öğrenciler okul yaşayışını düzenleyen kurallara uymak zorundadırlar.”

Okul demokratik kültürün ve ilişkilerin yaşandığı bir ortamdır. Başkalarıyla birlikte yaşamının temel kuralları burada atılır; bu yüzden herkes birbirinin haklarına riayet etmek durumundadır.

“Okul yaşayışı, Türk toplum yaşayışının küçük bir örneğidir. Okul dışında ki toplumsal yaşayışımız nasıl birtakım yasaklar, kanunlar, gelenekler ve göreneklerle düzenlenmişse, okul yaşayışı da böyle birtakım kanunlar, yasaklar, gelenek ve göreneklerle düzenlenmiştir.”

“Toplu yaşayışta herkesin uyması gereken kanunlar ve yasaklar olmasa insanlar diledikleri gibi hareket etseler, toplum kargaşalık içinde kalırdı. Tutulan hiçbir iş sonuçlandırılmazdı. Okulumuzda ki yaşayışı düzenleyen kuralların bir bölümü okul dışında kalan halkın genel yaşayışını düzenleyen kanunlar, gelenek ve göreneklerdir”(Pazarlı, 1959:13).

“Her yurttaşın uymak ve saygı göstermek zorunda olduğu bir belgedir. Toplum yaşayışında kanunların yasak ettiği şeyler okulda da yasaktır. Örneğin cana kıymak, hakaret etmek, zor kullanmak, hırsızlık yapmak Türkiye'nin her yerinde kanunun

yasakladığı fena davranışlar, okulda da yasaktır. Bu suçları işleyenler, mahkemeye verilir ve cezalandırılır.”

“Kanunca yasak edilmeyen, fakat halkımızca iyi görülmeyen ayıp sayılan kınanan haller okulda da iyi görülmez, kınanır, ayıp sayılır. Bu beğenilmeyen davranışları gelenek ve göreneklerimiz belirtir. Örneğin: Pijama ile sokakta gezmek kanunca yasak değildir. Fakat göreneğimiz böyle bir hareketi ayıp sayar. Bunu yaparsak herkes bizi kınar. Küçüklerin büyüklere saygı göstermesini kanun emretmez. Fakat Türk geleneğinde büyüklere saygı en önemli bir kuraldır. Bu saygıyı göstermeyenler bütün toplumun nefretini kazanırlar. Herkes küçüklerden bu saygının gösterilmesini titizlikle ister”(Aksan, 1952:14).

“Gelenekler, daha köklü, daha temelli alışkanlıkların bireylerden bireylere aynen geçmesi eskiden kalan adetlerin tekrarıdır. Öğretmene saygı Türk geleneğinin bize kazandırdığı bir harekettir... Acizlere, yoksullara yardım etmek, konukseverlik göstermek, topluluk içinde kendi yararını feda etmek gibi hallerimiz böyle geleneklerimizdir” (Ökmen, 1949:11).

Okul kurallarının belirlenmesinde yönetmeliklerin yanı sıra gelenek ve göreneklerinde önemli olduğu ders kitabında belirtilmiştir. Ayrıca okul yönetiminde disiplininde önemli yer tuttuğu görülmektedir.

“Okul topluluğunun gerektirdiği özel ve genel kurallara uymak, her öğrencinin en önemli ödevlerindedir. Okulda disiplin, okul bireylerinin ödevlerini bilerek ve isteyerek, eksiksiz, aksatmadan ve zamanında yapması demektir. Sözgeşi: Bir dersle ilgili ödevi, istenen günden sonra vermek, disiplinsiz bir davranıştır. Tenefüs sırasında, bahçede hava alacağı gülp oynayacağı yerde bir öğrencinin sınıfta oturmaya kalkışması, disiplinsiz bir davranıştır. Bir hademenin iki ders arası tenefüsünde ya da akşam paydosundan önce sınıfı süpürmeye kalkışması disiplinsiz bir davranıştır. Öğretmenden korktuğu için ders esnasında gürültü etmemek de disiplinli bir davranış sayılmaz. Sınıfta ne zaman susmak, ne zaman ve ne yolda konuşmak gerektiği bilinmelidir. Bu biliniyorsa o sınıfta disiplin vardır, denilebilir. Disiplin sağlanmadıkça hiçbir çalışmadan sonuç elde edilemediği gibi okul çalışmalarından da gereği gibi faydalar sağlanamaz. Bundan ötürü okulda her şeyden önce disipline önem verilir”(Aksan, 1952:18).

Okulda toplu yaşayış kurallarını bilerek veya bilmeyerek çiğnemek, disiplini bozmak, suç sayılmıştır. Bu dönem uygulanan disiplin yönetmeliğinde suç sayılan hallerden kitapta yer verilenlere bakıldığında ise;

“Yalan söylemek, okul içinde ve dışında laubali hareketlerde bulunmak, yasak edilmiş kıyafet ve tuvalette ısrar etmek, verilen ödevleri yapmamak, çalışmakta kusur etmek, okula özürsüz gelmemek, okuldan kaçmak, arkadaşlarına, öğretmenlerine saygısızlık göstermek, okulun ve arkadaşlarının eşyasına zarar vermek...” gibi eylemler suç sayılmıştır. Bu suçları işleyen öğrencileri Disiplin Kurulu ve Haysiyet Divanı cezalandırır. (Aksan, 1968:18)

Ayrıca okul teması sonunda yer alan okuma parçasında Türk Ahlakı'nın ilkeleri başlığı altında şu ahlaki özellikler sıralanmıştır. Bu ilkeler, ahlaklı vatandaş olmanın temellerini ailesini, vatanını, cumhuriyetini sevmeye; temiz ve sağlıklı, nazik ve saygılı olmaya; inanç/düşüncelere başkalarının haklarına saygılı davranmaya; çalışkan ve yardımsever olmaya dayandırmaktadır.

4.4.4. Sevgi ve Saygı

Ders kitaplarında üzerinde durulan bir başka değer de sevgi ve saygıdır. Özellikle aile hayatının sevgi ve saygı üzerine kurulduğu belirtilmiştir.

“Aile hayatı sevgi ve saygı üzerine kurulmuştur. Sevgi ve saygı karşılıklıdır. Aile bireyleri birbirlerini çok severler ve sayarlar. Analar, babalar ve yaşlı büyükler, çocukların üzerine titrerler... İyi yetişmeleri için her fedakârlığa katlanırlar... Çocuklarda ana babalarına ve büyüklerine karşı sevgi ve saygı duyguları beslerler. Onların bir dediklerini iki etmezler. Büyüklerini gücendirmemeye çalışırlar. Öğütlerini tutarlar. Verdikleri işi geciktirmeden yaparlar. Ana ile baba da birbirlerini sever ve sayarlar. Ailenin yönetiminde çocukların yetişmesinde el ve fikir birliği yaparlar” (Aksan, 1952:52).

4.4.5. Yardımseverlik

Türk toplumunda yardımseverlik ahlaki bir ilke olarak kabul edilir. Bu yüzden ders kitaplarında öğrencilere yardımseverlik duygusu kazandırılmaya çalışılmıştır. Millet olmanın bir gereği olarak da kabul edilmiştir. Özellikle aile bireyleri ve komşular arasında ki yardımlaşmadan övgüyle söz edilmiştir.

“Birbirlerini seven ve sayan kimseler, başları sıkıştığı zaman birbirlerine yardım ederler. Atalarımızın dediği gibi, komşu komşunun küliine muhtaçtır. Türk ailelerinin yardımlaşma geleneği başka milletlere örnek olacak durumdadır. Hastası olan komşuya bir tas çorba götürmek, mahalleye yeni taşınan ailenin o geceki yiyeceğini, yakacağını, suyunu düşünmek; dara gelince mutfak ve ev eşyalarını ortaklaşa kullanmak, düğünlerde, derneklerde yardımlaşma, bunların belli başlılarındandır. Karşılıklı yardımlaşma aile güvenini, yaşama gücünü artırır. Türk milletinin birçok felaketi alt etmesi, ailelerin yardımlaşma terbiyesi almış olmasındandır”(Aksan, 1952:56).

4.4.6. Laiklik

Cumhuriyet devrimlerinin en önemli ayaklarından biri laikliktir. Laiklik din ve vicdan hürriyetidir. Ders kitaplarında laik düşünce yapısı çok geniş bir biçimde ele alınmıştır.

“Dini inanışlarda ki hürriyete vicdan hürriyeti denir. Türkiye de yaşayan vatandaşlar istedikleri dine inanmakta ve ayinlerini yapmakta serbesttirler. Dinini değiştirmek veyahut ibadet ve ayin yapmak için kimse zorlanamaz. Eskiden olduğu gibi devlet kuvvetleri oruç bozanları ve camiye gitmeyenleri cezalandıramaz, resmi teşkilat din işleriyle meşgul olmaz veyahut din propagandası yapmaz” (Aksan, 1952:38).

“Bir kimsenin başkalarının fikir ve inanışlarını söylemesine müsaade etmeyerek yalnız kendi fikir ve inanışlarını zorla kabul ettirmeğe çalışmasına taassup denir. Bazı geri kafalı insanlar da vardır ki bugünkü hayatımızın bundan bin sene evvelki yaşayışa göre düzenlenmesini isterler.”

“Mesela Atatürk inkılaplarını bir tarafa bırakıp eski hale dönmemizi özlerler. Bu çeşit iddialara “irtica” denir. Taassupve irtica, demokrasinin ve inkılaplarımızın düşmanı olan fikirlerdir. Türk gençliği, taassup ve irticanın memlekete zararlı olduğuna inanmıştır. Artık bu geri ve karanlık fikirler yurdumuzda yaşayamayacaktır”(Pazarlı, 1959:38).

“En iyi yönetim olarak Cumhuriyet, Türk çocuklarının yüzyıla yakın bir zamandan beri sarfettiği emek sonucunda elde edilen, Atatürk’ün önderliği ile Türk milletinin yarattığı bir idare usulü olarak tanımlanır. Türk çocuğu cumhuriyetin en kuvvetli bekçisi olarak görevlendirilir” (Gökalp, 1950:22-28).

Bu yeni yönetim usulünün yürütücülerinin ve yeni Türk vatandaşlarının cumhuriyetin değerlerine sıkı bağlarla bağlanmış olması ve vatandaşlardan bu değerleri koruması yaşatması beklenmektedir.Yeni yurttaşların Cumhuriyetin değerlerini bir düşünce sistemi olarak benimsemesi, içselleştirmesi laiklik özelliğinin anlaşılmasıyla mümkün olacağı düşüncesiyle laiklik sıklıkla açıklanmıştır. Gökalp'in(1950) yurttaşlık bilgisi ders kitabında bulunan bu açıklamalara aşağıda yer verilmiştir:

“...layık(laik) olan yenedünya ile din işlerini ayıran devlet şahsiyeti hükmiyesidir. Yoksa fertler değildir Fertlerin dini birer inancası olabilir. Bu takdirde Türk gencinin dini inancı Müslümanlıktı. Orta çağdan beri Müslümanlığın yayılması ve inşası üzerinde ve savunması hususunda büyük emekler sarf eden Türk milletinin tarihi içinde Müslümanlık büyük bir yer tutmaktadır. Bu tarihi ve sosyal sebeplere binaen Türk genci bir inancaya muhtaç olduğu takdirde bu esaslardan ilham alması icap eder. Aksi halde medeni dünya ortasında Türk çocuğunun ruhu boş bir levhadan ibaret ve açık kalırsa bu boşluğu birçok misyoner faaliyetleri ile tanassur hadiselere hücum edebilecek gibi bilhassa zamanımızın hiç çekinmeden boş kalan ruhlara ve dimağlara hücum eden komünizm salgını müsait bir zemin bulmuş olur.” (Gökalp, 1950:39)

Laiklik ilkesinin din karşıtlığı gibi anlaşılmaması gerektiği, her türlü din istismarcılığına karşı bir güvence olarak da ele alınması gerektiği, vicdan hürriyetinin garantisi olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

1952 tarihli Yurttaşlık bilgisi kitabında da kabile, site devleti, krallıklar, imparatorlukların kurulduğu, ümmet anlayışı ile toplumların yönetildiği; ümmet anlayışının ilk ve orta çağlarda devam ettiği, yeniçağda(son yüzyıl) ise insanları birbirine bağlayanın “insanüstü tanrısal bağlar” olmadığı “tamamıyla insana dayandığının” anlaşıldığı açıklanmış. (Aksan, 1952:34) Yönetim ya da insanlar arasında bulunan idari ilişkilerin tanrısal bağlara değil yine bireyler arası ilişkilere sonuç olarak insana dayandığı ilahi bir yönünün olmadığı vurgulanmıştır. İnsanların ümmet değil birey olarak görüldüğü belirtilmiştir.

4.5. 1950-1960 Döneminde Batıya Dönük Bir Politika İzlenmesi ve Uluslararası İlişkilerin Yurttaşlık Eğitimi Ders Programının İçeriğine Nasıl Yansımıştır?

Bu dönem yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında uluslararası ilişkiler ve antlaşmaların bir uzantısı şeklinde ele alınmıştır.Bu kapsamda ders kitaplarında şu temalar yer verilmiştir:

“Milletlerarası Münasebetler, Birleşmiş Milletler, Yurtta Barış Dünyada Barış, Unesco ve İnsan Hakları Beyannamesi.”

Tablo 5: Uluslararası İlişkilerin Yurttaşlık Eğitimine Yansımaları:

Temalar:	İnceleme Konuları/İfadeler
Milletlerarası münasebetler	<p>“Milletlerarasında ekonomi, ticaret ve kültür alanında ki münasebetler taşıt vasıtalarının artmasıyla daha da artmıştır.Dünya milletleri bir ailenin ferdi gibi birbirlerine yaklaşmışlardır”(Pazarlı, s.110).</p> <p>“Biz, milletlerarası münasebetlerde karşılıklı güven ve saygıyı amaç tutan açık ve samimi politikanın en ateşli taraftarıyız.”</p> <p>“Dünyadaki bütün milletleri bir aile, bir tek vücut gibi göz önünde bulundurmak lazımdır”(s.112).</p>
Evrensel Barış	<p>“Memleketimiz milletler arası münasebetlerde temel kural olarak Atatürk’ün çizdiği “Yurtta barış, dünyada barış” çizgisinden yürümektedir.”</p> <p>“Milletler arası herhangi bir meselemizi, barış yolu ile halletmeyi aramak, bizim menfaat ve zihniyetimize uyan bir yoldur.”</p> <p>“Yurtta barış dünyada barış”</p>
Birleşmiş Milletler Teşkilatı	<p>İkinci Dünya Savaşının bittiği günlerde, yani 26 Haziran1945 tarihinde Birleşik Amerika’nın San-Fransisco şehrinde bütün dünya milletlerinin katıldığı büyük bir konferans yapıldı. Söz birliği ile “ Birleşmiş Milletler Antlaşması” denilen tarihin şimdiye kadar görmediği büyük bir antlaşma yaptılar(Aksan, s.114)</p> <p>“Eğer sürekli barış isteniyorsa, halk topluluklarının durumlarını iyileştirecek milletlerarası tedbirler alınmalıdır” (s.116).</p>
Unesco	<p>Unesco/ “Birleşmiş milletler eğitim, ilim ve kültür teşkilatı demek olan İngilizce kelimelerin ilk harflerinin birleşmesinden meydana gelen bir kelimedir.(s.118)</p> <p>“Amaçları: “Dünya üzerinde devamlı barışın sağlanması için insanların zihinlerini devamlı barışa hazırlamak, düşünüş ve inanışları değiştirmektir.”</p> <p>“İnsanlar arası adaleti hürriyeti ve barışı kurmak için bütün milletlerin karşılıklı yardımlaşmayı kutsal bir vazife bilmeleri milletler arasında kültür ve eğitimin geliştirilmesi için çalışmalar yapmaktır.”</p>
İnsan Hakları Beyannamesi	<p>“İnsan hakları evrensel beyannamesi 1948 yılında Birleşmiş Milletler Genel kurulunca hazırlanmıştır. Beyannameyi 60 Millet imza ve kabul etmişlerdir.”</p> <p>“Birleşmiş Milletler teşkilatında üye olan her devlet diğerleriyle işbirliği ederek insan haklarına ve ana hürriyetlere bütün dünyaca gerçekten saygı gösterilmesini sağlamayı taahhüt etmişlerdir”(s.120).</p>

4.5.1. Milletlerarası Münasebetler ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı

Ders kitaplarında bu temayla ilgili olarak Atatürk'ün sözlerine yer verilerek uluslararası ilişkilerde barış yolunun bizim yararımıza ve zihniyetimize uyan bir yol olduğu;bu münasebetlerde karşılıklı güven ve saygının amaç edinildiği belirtilmiştir.Uluslararası alanda sürekli barış isteniyorsa bu durumun milletlerarası tedbirlerle korunması gerekliliği söz konusu edilerek milletler arası teşkilatların bu alanda ki önemi vurgulanmıştır. Ayrıca milletler arası münasebetlerin artmasının sebebi ulaşımın gelişmesine bağlanmıştır.

“Zamanımızda taşıt vasıtalarının ilerlemesiyle dünyanın en uzak köşelerine bile bir iki günde ulaşmak mümkündür. Milletler arasında ekonomi, ticaret ve kültür alanındaki münasebetler de çok artmıştır. Dünya milletleri bir tek ailenin fertleri gibi birbirine yaklaşmışlardır”(Pazarlı, 1959:110).

Ders kitabında milletler arası münasebetler ekonomik ve kültürel olmak üzere iki bölümde ele alınmıştır.

Kültürel münasebetler anlamında milletlerin artık birbirine düşman gözüyle bakmamaları iki komşu gibi dost olmaları gerektiği; başka milletlere mensup bireylerinde bizim gibi hak ve vazifelere sahip şerefli birer yurttaş olduklarını kabul etmemiz gerektiği vurgulanmıştır. Günümüzde artık milletler arası ilişkilere dostça yaklaşılması gerektiği, diğer ülkelere karşı artık düşmanca duygu ve düşüncelerin değiştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu görüşlerin tesiriyle milletler arası ilişkileri düzenleyen bir takım esasların oluştuğu ve bunlara milletler arası hukuk denildiğinden bahsedilmiştir.

Ekonomik ilişkilerde ise milletler arası ilişkilerin bir zorunluluk olduğu ve bu ilişkilerin bütün taraflar için fayda sağlayacağı fakat bu ilişkilerin sürekliliğini sağlayacak olan şeyin milletlerarası barışın korunması ve savaşın önlenmesi olduğu denilmektedir. Bunun için *“Biz Türkler, en büyüğümüzün dediği gibi, yurttan ve cihanda devamlı barışın kurulmasını isteriz ve bunun için çalışırız. Başka milletlerin toprağında gözümüz yoktur. Başkalarının saadetlerini kıskanmayız, başka milletlerinde bizim gibi düşünmesini isteriz”*(Aksan, 1952:112) paragrafına yer verilerek dış ilişkilerimizde genel yaklaşımımızın barıştan yana olduğu Yurttan sulh, cihanda sulh bağlamında hareket ettiğimiz ve ilişki içerisinde olduğumuz diğer ülkelere de aynı anlayışı ve saygıyı beklediğimiz aktarılmıştır.Bu fikrin gerçekleştirilmesi için ise uluslararası

kuruluşların zorunluluğundan bahsedilmektedir. Bu kapsamda yurttaşlık eğitimi evrensel değerlere açılmış ve uluslararası ilişkilerden beslenmiştir. Bu bakımdan dünyada barış, ülkede barış düşüncesi ağırlık kazanmıştır.

Barışı korumak için milletler arası ilişki kurmak zorunluluğunun anlaşılması bu ilişkilerin ‘yurtta barış, cihanda barış’ prensibinden yola çıkılarak yürütülmesi gerekliliği ve bu barış ortamında sürekliliğin uluslararası teşkilatlanmalar yoluyla sağlanabileceği görüşlerini temele alarak hazırlanmış olmalıdır. Dönemin yurttaş bireylerinin de bu prensipleri benimsemesi; yurttaşlardan bu doğrultuda hareket etmesi beklenmektedir diyebiliriz.

4.5.2. Unesco ve İnsan Hakları Beyannamesi

Uluslararası ilim ve kültür münasebetleri konusunda ise ders kitabının ilgili detayların bulunduğu bölüm -UNESCO Ve İnsan Hakları Beyannamesi temasıdır. Bu tema kapsamında uluslararası barışın sağlanması ve kültürel münasebetlerin sağlanması amacıyla kurulan Unesco’nun kuruluşu amaçları ve görevleri hakkında bilgi verilmiştir. Unesco’nun amaçlarının açıklandığı kısımda *“İnsanlar ve ırklar arasında cehalet, eşitsizlik ve kökleşmiş yanlış fikirler yüzünden bugüne kadar demokrasinin ülküleri olan eşitlik, insanın kişiliğine, şeref ve haysiyetine saygı duyguları yerleşmemiştir. Artık korkunç savaşlar nihayet bulunduğu insanları demokratik olgulara hazırlamak lazımdır”*(Aksan, 1952:118). denilerek bireylerin ve toplumların demokrasiye hazırlanması eğitim kültür faaliyetleri yoluyla savaşların son bulması ve uluslararası alanda barışın hâkim olması gerektiği vurgulanmıştır.

*“İnsanlar arasında adaleti, hürriyeti ve barışı kurmak için bütün milletlerin karşılıklı yardımlaşmayı kutsal bir vazife bilmeleri ve milletler arasında kültür ve eğitimin geliştirilmesi için çalışmaları lazımdır.”*İfadesiyle bireylere bu konuda bir sorumluluk yüklenmektedir.

Uluslararası münasebetlerin eğitim ve kültürel ayağı olan Unesco’nun teşkilat ve işleyişi hakkında genel bilgilere de yer verilerek öğrencilerin bu yapı hakkında bilgi sahibi olmaları beklenmiştir.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin temel fikirler başlığı altında bu bilgiler şu şekilde ele alınmıştır:

I-*“Dünya barışının, hürriyetin ve adaletin temeli, insanların herkeste bir haysiyet ve şeref bulunduğu, eşit ve bölünmez haklara sahip olduklarına*

inanmalarıdır. Bütün insanların söz ve vicdan hürriyetlerine sahip, korkudan ve yoksulluktan kurtulmuş olmaları lazımdır.”

2- “İnsanların istibdada ve baskıya karşı son çare olarak ayaklanmalarını önlemek için insan haklarının bir hukuk rejimi ile korunması lazımdır. Bunun yanında milletler arasında dostça münasebetlerin gelişmesini de teşvik etmelidir.”

3- “Birleşmiş Milletler Antlaşmasıyla kabul edilen insanın ana haklarına, haysiyet ve değerine, erkek ve kadınların hak eşitliklerine ait kararlar daha ziyade kökleşmelidir. Sosyal ilerlemeyi kolaylaştırmak, insanlara daha geniş bir hürriyet içinde daha iyi hayat şartları kurmaya karar verdiğimiz bir kere daha tekrar ederiz.”

4- “Birleşmiş Milletler teşkilatında üye olan her devlet, diğerleriyle işbirliği ederek insan haklarına ve ana hürriyetlere bütün dünyaca gerçekten saygı gösterilmesini sağlamayı taahhüt etmişlerdir. Bu taahhüdün yerine getirilmesi için bu hakların ve hürriyetlerin herkesçe aynı şekilde anlaşılması son derece önemlidir. Bu sebeple bütün dünya milletleri bu beyannameyi göz önünde tutarak öğretim ve eğitim yolu ile bu hak ve hürriyetlere saygıyı geliştirmelidirler. Her türlü tedbirlere başvurarak gerek birleşmiş milletler halkı, gerekse bunların himayesi altında ki sömürge ve yarı sömürge halkı arasında bu hakların tanınması ve tatbik edilmesini sağlamak için elbirliği ile çalışacağız”(Aksan, 1952:120-121).

Bu temel fikirler ışığında yayınlanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi uluslararası münasebetlerin ve birey-devlet ilişkilerinin ölçüsünü içermesi açısından önem teşkil etmektedir. Ders kitabının bu bölümünde de vatandaşlığın ve uluslararası ilişkilerin ölçüsünü bireylere kazandırmak amacıyla bu temaya yer verildiğini düşündürmektedir. Ayrıca ünitenin devamında İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 30 maddesine de yer verilerek insanların uluslararası alanda hür ve eşit oldukları ve kanundan doğan anayasal haklarının bulunduğu bu 30 maddede özetlenmiştir. (yaşama, din, vicdan fikir, seyahat, ikamet, çalışma, eğitim vb.) Beyannamenin 28 maddesinde ise “Herkesin, işbu beyannameye sözü edilen hak ve hürriyetlerin tam tatbikini sağlayacak bir sosyal ve milletler arası nizama hakkı vardır” maddesine yer verilerek uluslararası anlamda bu düzenin sağlanmasının da bir hak olduğu belirtilmiştir.

V. BÖLÜM

SONUÇ VE TARTIŞMA

Cumhuriyetin ilanından sonra ulus-devlet kendi yurttaşını inşa etmek amacıyla modernleşme projesini hayata geçirmiş, sosyal ve siyasal devrimler yapmıştır. Devletin üst yapıyı belirleyen rolü, resmi yurttaşlık anlayışına da yansımıştır. Devlet, yurttaş-devlet ilişkisinin kurucu üyesi olarak bu ilişkinin sınırlarını ve beklentilerini belirleyen taraf olmak durumunda kalmıştır. Devletin yurttaşa sağladığı hak ve özgürlükleri kullanması güvence altına alınmış, bunun sosyal, siyasi ve ekonomik sonuçları olmuştur. Bireyden bağlanma, ait olma, itaat etme ve fedakârlık temelinde oluşan beklentiler yurttaşlık eğitimi dersi kapsamında yurttaşlık ders kitapları aracılığıyla aktarılmıştır.

1. Çalışmanın birinci amaç sorusu, ders kitaplarında yetiştirilmek istenen kentli insan tipinin incelenmesidir. Bu bağlamda ders kitaplarında kentlerin fiziksel çevresiyle ilgili düzenlenmeler, toplu yaşamla ilgili kurallara uyulması, görgü kuralları gibi davranış örüntülerine sıkça yer verildiği görülmüştür. Ders kitaplarında şehir ve kasabaların modern bir görünüm kazanması için yapılması gerekenler aktarılmıştır. Çocuklara temiz çevre, oyun alanlarının doğru kullanılması, trafik işaretlerine uyulması gibi konularda farkındalık kazandırılmaya çalışılmıştır. Başka bir deyişle, şehrin modern görünümünü sağlamak amacıyla geniş yollar, güzergahlar, parklar, bahçeler, oyun alanları düzenlenmiştir; bu düzene yurttaşların uyması amacıyla toplu kullanım alanlarında vatandaşların nasıl davranması gerektiği açıklanmıştır. Toplu alanlarda davranış örüntülerinin belirlenmesi amacıyla bazı temalar belirlenmiştir. Bu temalar ders kitaplarında trafik, hemşerilik ödevlerimiz, davranış ve görgü kuralları olarak yer almıştır. Bu kurallara uymamanın karşılığı ise kınama olarak belirtilmiştir. Medeni insandan beklenen davranışların kitapta sıkça vurgulanması yurttaşlık kültürü açısından önemlidir. Hak ve vazifelerimiz başlığı altında ise, yurttaşların vazifelerini yerine getirmelerinin önemine değinilmiş; vergi vazifesi, seçim ve askerlik vazifelerini yerine getirme konuları yurttaşların onur, namus ve şerefleriyle ilişkilendirilerek bu vazifelerin yaptırımını güçlendirilmiştir.

Araştırmamızın birinci sorusuna ilişkin bulgular içinde en dikkat çeken kentte uyulması gereken bazı kuralların çocuklara aktarılmasıdır. Bu kurallar içinde trafik

kuralları, kaldırımda yürümeyi tavsiye eden yaya kuralları, toplu yaşamla ilgili genel davranış ve görgü kuralları, kent yönetimiyle ilgili bilgilendirmeler, parklar ve çevre ile ilgili kurallar ders kitaplarına yansımıştır. Bu dönemde yaşanan köyden kente yoğun göç sonrasında kentli vatandaş kimliği oluşturmak ve kente uyumu kolaylaştırmak amacıyla ders kitaplarında yer verilen bu bilgiler Yurttaşlık eğitimi açısından işlevseldir.

2. Araştırmanın ikinci sorusu, 1950-1960 döneminde uygulanan sosyal ve siyasal politikaların yurttaşlık eğitimi ders kitaplarına nasıl yansıdığı şeklindedir. Cumhuriyet dönemi boyunca gerçekleştirilen tüm demokratik değişimler demokrasiye geçişi hızlandırmıştır. 1950’de hükümet değişikliği ve çok partili hayat yurttaş yetiştirme hedeflerine yansımıştır.. Demokrasiyle ilgili kavramların ders kitaplarına girmesi, bireyin siyasal kimlik kazanması açısından çok önemlidir. Yurttaşlık eğitimi ders kitaplarında demokratik kavramlar sadece kuramsal ve kavramsal boyutuyla değil; yeni rejimin tutumunu yansıtmak amacıyla da ele alınmış; Cumhuriyet idaresi ve halkın bu idareye katılmasından hep övgüyle söz edilmiştir. Yurttaşlık eğitimi müfredatında çok partili hayata geçişle birlikte demokrasinin anlaşılmasına ağırlık vermiştir. Demokrasi bir yönetim şekli olarak yurttaşlara benimsetilmeye çalışılmıştır. Ders kitaplarında ağırlıklı olarak demokrasinin çok partili rejim demek olduğu ifadelerine yer verilmiştir. Buna bağlı olarak demokrasinin temel kavramları detaylı olarak işlenmiştir. Hükümet ve Partiler tema/konu başlığında milleti temsil eden hükümet şekilleri açıklanmış, siyasi partilerin kuruluş gerekçeleri demokrasilerde bütün düşüncelerin temsil edilmesi fikrine hizmet ettiği görüşüne yer verilmiştir. Demokrasinin önemli birleşenlerinden biri olan eşitlik kavramının modern cemiyetlerde doğduğu, demokrasinin ancak eşitlik ile birlikte uygulama alanı bulacağı belirtilmiştir. Ders kitaplarında önemsenen bir diğer tema, hürriyet kavramıdır. Hürriyet kavramı, insanın haklarını hiçbir engele uğramadan dilediği gibi kullanması şeklinde tanımlanmış, bu hürriyetin sınırları diğerlerinin hürriyetlerine müdahale etmemek şeklinde belirlenmiştir.

Demokrasinin ön koşullarından biri olan milli hâkimiyet kavramı ise milletin kendisini idare etme, hâkimiyet hakkını kullanma özgürlüğünün tanınmasıyla birlikte çoğunluğun azınlığın elinden egemenlik hakkını alması olarak işlenmiştir. Demokrasilerde hâkimiyetin millete ait olduğu vurgusuna ders kitaplarında sık sık yer verilmiştir. Bununla birlikte milletin kendisi adına hakimiyet yetkisini kullanacak olan idarecileri seçmek için seçimlere her ne koşulda olursa olsun katılım sağlamalarının

gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Ders kitaplarında demokrasi ve demokrasinin temel kavramlarının anlatıldığı bir çok tema/konuya yer verilmiştir. Bu dönemde daha fazla görüşün temsil edilme şansının bulunması, daha demokrat yurttaş beklentisine işaret etmektedir.

Çok partili yaşama geçişle birlikte yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında demokrasi söylemi daha fazla yerleşmiş ve bu kavram uygulanaşı yönüyle vatandaşlara benimsetilmeye çalışılmıştır. İlkokul ve ikinci kademe ortaokul ders kitaplarında demokrasi ünitelerine daha fazla yer verilmiştir. Ders kitaplarında sıklıkla vurgulanan demokrasi söyleminin yanında bu dönem daha fazla demokrasi söylemiyle dönemin baş aktörü olan Demokrat Parti, demokrasinin öncüsü olarak Cumhuriyetin ilk yıllarından beri oluşturulmaya çalışılan daha siyasal ve daha demokrat yurttaş beklentisini gerçekleştirmeye yönelik öğretimsel amaçlar edinerek ders kitaplarında da bu amaçlar doğrultusunda içeriklere yer vermiştir.

3. Demokrat Parti genel hedeflerinde devleti ferdin mutluluğu için kurulmuş bir müessese olarak kabul ediyordu. Özel teşebbüs ancak kamu yararı gözetilerek sınırlandırılmalıydı. Dış politikada hükümler devletlerin eşitliğine ve barış yolunda milletlerarası işbirliğine önem verileceği ifade ediliyordu. Demokrat Partinin ideolojisi ve programı hakkında önemli detaylar incelendiğinde ise halk için daha fazla hürriyet, liberal ekonomik politika, devlet sektörüne göre özel sektöre daha çok destek vermek, dini konularda daha az sınırlama olması ön plana çıkmaktaydı. Dönemin ders kitaplarına da siyasal perspektif bu doğrultuda yansıtılmıştır. Liberal ekonomi konusunda ders kitaplarında özel teşebbüslere dair herhangi bir ifade bulunmazken meslek seçimi ve vergi üniteleri kapsamında devletin ekonomik kalkınması vatandaşların özverili bir şekilde devlet için çalışmalarına ve vergilerini devletin ortak işleri için zorla değil seve seve ödemelerine bağlanmıştır. Vergi ödevini yerine getirmeyen vatandaşların onurunu kaybedecekleri bunun onursuz bir davranış olduğu sıklıkla vurgulanmıştır. Bütün vatandaşların artık istediği işte çalışma istediği mesleği seçme hürriyeti bulunduğu belirtilerek ülke ekonomisinin çok çalışarak vergi vazifesini yerine getirerek kalkınacağı belirtilmiştir. Daha fazla demokrasi, daha fazla hürriyet ve düşünce serbestliği konuları gerek bu konuların açıklandığı ünite kapsamında gerek ünite sonlarında büyük sözler kısımlarında bu yönde işlenmiştir.

4. Yurttaşlık eğitiminde sosyal çevre, toplumsal değer ve kurumların önemine değinilmiştir. Bireyin içinde bulunduğu toplumsal çevre, aile ve okul ders kitaplarında

geniş bir biçimde ele alınmıştır. Geleneksel özelliklerini koruyan aile yapısı, okulla birlikte geleceğin yurttaşını yetiştirme rolünü sürdürmeye devam etmektedir. Aile ilişkileri kitapta ataerkil / erkek egemen bir şekilde sunulmuştur. Annenin hizmet eden, babanın ise evde iktidarı elinde bulunduran bir otorite figürü olarak tanımlanması geçmişten getirilen gelenek ve göreneklerin ataerkil yapıyı koruduğunu göstermektedir. Ders kitaplarında “biyolojik cinsiyetin toplumsal ve kültürel rolleri” olarak tanımlayabileceğimiz toplumsal cinsiyet ayrımı açıkça görülmektedir. Aile ilişkilerinde ve eğitimde cinsiyetçi ayrımın devam ettirilmesi Türk toplumunun geleneksel yapısından henüz çıkamadığının göstergesidir.

Türk çocuklarının yetişme ve iyi bir yurttaş olmalarında en önemli kavram ve değerler alanında yardımseverlik, vatanseverlik, çalışkanlık önemli yer tutar. Bu değerler toplumsal kalkınma ve millet olma idealinin aracı olarak gösterilir. Özellikle Türk toplumunun karakterine uygun olarak laiklik düşüncesi ders kitaplarında geniş yer tutmuştur. Din ve vicdan özgürlüğü modern Türkiye'nin çağdaşlaşma vizyonu olarak sunulmuştur.

5. Türkiye'nin yüzünün Batı'ya çevrilmesi sonucunda bu dönemde iç ve dış politik olaylar ve toplumsal değişme arzusu uluslararası ilişkilerin izin verdiği olanaklara göre yapılandırılmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya yeniden şekillendirilirken Türkiye bu dönemde yerini yeniden şekillendirmeye çalışmıştır. Ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerin Türkiye'de yansımaları büyük olmuştur. Çok partili hayat, demokratikleşme ve liberal değerlerin eğitime yansımaları sonucunda toplum hızla değişmeye başlamıştır. Uluslararası ilişkilerin bu dönemde yoğunlaşması birçok örgütlenmeyi beraberinde getirmiştir. Artık devletler sorunlarını geniş bir aile gibi uluslararası işbirliği çerçevesinde çözeceklerdir. Bu bakımdan Türkiye birçok ülke ile uluslararası düzeyde ekonomik ve kültürel münasebetler kurma zorunluluğunu duymuştur. Kurulan bu yoğun ilişkilerde ülkemizin gözettiği politikanın yurtta barış cihanda barıştan yana olduğu ders kitaplarında sıklıkla vurgulanmıştır. Fakat ülkemizi savunmayı gerektiren hallerde yurttaşların milletin yaşaması için hayatını dahi feda etmekten çekinmemeleri belirtilmiştir. “*Biz Türkler yurdumuzun varlığı için her fedakârlığı yaparız*” (Aksan, 1952:77) gibi ifadelerle sık sık yer verilmiştir. Uluslararası ekonomik ve kültürel ilişkilerin sürekliliği devamlı barışın sağlanmasına bağlanmıştır. Uluslararası barışı sağlamak üzere ilk olarak Milletler Cemiyeti daha sonra Birleşmiş Milletler Teşkilatı kurulması, bu teşkilatın kuruluş amaçları ve teşkilat yapısı hakkında

bilgilere yer verilerek uluslararası alanda bu temalarla ilgili gelişmeler öğrencilere aktarılmıştır. Uluslararası alanda eğitim ve kültür münasebetleri konusunda ise Unesco teması detaylı olarak işlenmiş teşkilatın amaçları görevleri ve işleyişi hakkında bilgilerin bu tema kapsamında öğrencilere aktarıldığı görülmüştür. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi temasında ise uluslararası alanda bireylere insan olmanın getirdiği temel haklar aktararak sosyal ilerleme sağlanmaya çalışılmıştır. Bu beyanname, Birleşmiş Milletler Teşkilatına üye olan her devletin diğerleriyle işbirliği ederek insan haklarına ve ana hürriyetlerine bütün dünya olarak gerçekten saygı göstermeyi taahhüt etmiş olduklarını göstermektedir.

Ders kitaplarında insan hakları beyannamesine geniş yer verilmiş olması, ülkemizin de bu dönemde çekirdek haklara saygı duyduğunu taahhüt ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

Tartışma ve Değerlendirme:

Günümüz dünyasında yaşanan toplumsal-ekonomik değişimlerin ve dönüşümlerin etkisiyle karşı karşıya kalınan sorunlara ve toplumsal taleplere yanıt veremediği savunulan ulus-devletlerin küresel salgın (Covid 19) sürecinde fazlasıyla önem kazandığı görülmüştür. Bu gelişmelere bağlı olarak aslında yıllardır savunulan küresel vatandaşlık statüsünün işlevini kaybettiğini görmek günümüzde zor olmayacaktır. Uluslararası kuruluşların salgın sürecinde etkililiğini kaybettiği ve üye devletlere vadettiği imkânları ulaştıramadığı görülmüştür. Bütün dünyayı etkisi altına alan Covid 19 salgını süresince Dünya Sağlık Örgütü ve AB gibi küresel ölçekte işlevi bulunan örgütler üye devletlerin ve bu devletlerin yurttaşlarının yanında olmayarak saygınlıklarını ve işlevlerini kaybetmiştir.¹ Her ülke kendi yurttaşlarının dünyanın neresinde bulunursa bulunsun yanında olarak vatandaşlarına sağlık hizmetine ya da ülkelerine ulaşma imkânı sağlamış, ulus-devlet anlayışının bu süreçte vatandaşlara daha fazla yarar sağladığı görülmüştür. Dolayısıyla yurttaşların sahip olduğu sosyo-ekonomik anlamda güçlü haklarla devlete karşı duyduğu yurttaşlık bağları arasında bir ilişki söz konusudur. Bu hakların söylem olarak yalnızca uluslararası belgelerde yer almış olması uygulama alanı bulduğunu göstermemekle beraber sunulması öngörülen soso-ekonomik hakların vatandaşlarla buluşturulması gereken olağanüstü durumlar doğduğunda yurttaş bireylere ulaştırılmaması söz konusu anlayış ve kurumlara güvensizlik doğmuştur.

---

¹Corona virüs salgını sürecinde en çok can kayıplarının yaşandığı ülkelerden biri olan İtalya Temsilciler Meclisi Başkan Yardımcısı Fabio Rampelli AB'nin İtalya'nın yanında olmamasına tepki göstererek odasında bulunan AB bayrağını söküp yerine İtalya bayrağı astı. DHA/1Nisan 2020

Yurttaşlık eğitiminin küreselleşmesi, yalnız kendi ülkesi sınırları içerisinde yaşamını sürdürmeye yetebilecek bilgi ve becerilerin öğrencilere kazandırılması değil aynı zamanda farklı kültür ve coğrafyalarda hayatını sürdürebilecek ve farklı ortamlara kolaylıkla uyum sağlayabilecek insanların yetiştirilmesidir. Bu amaçla, eğitim sistemleri, son zamanlarda daha fazla evrensel değerleri benimseyen ve küresel vatandaşlık bilincine sahip olan vatandaşları yetiştirmeye ağırlık vermektedirler (Kan, 2009:26). Fakat öğrencilere küresel vatandaş olma yolunda evrensel değerler, bilim ve teknolojiye yaşanan gelişmelerin gerektirdiği tutum ve becerilerin yanında ulusal toplumsal değerler eğitimi verilmesinin önemi de bu salgın sürecinde ulus devletlerin kendi kendine yetebilme mücadelesi ve uluslararası kuruluşların yetersizliğiyle daha belirgin hale gelmiştir. Ayrıca modern yurttaşlık kurumunun bireyleri soyut bir eşitlik temelinde “aynılaştırması” ve bu çerçevede toplumda özellikle farklı aidiyetler temelinde biçimlenen hiyerarşik ilişkilerin karşılığının olmaması her fırsatta karşıtını beslemiş bireyler ait olduklarını hissettikleri toplumsal oluşumlara dönmüştür. Batı Avrupa’da yaşanan ekonomik, toplumsal ve siyasal değişimler sonucunda ortaya çıkan ve bölünmez bir ortak iradeye sahip özgül bir şahsiyet olan “yeni yurttaş”, tek kimliğe sahip, tek biçimli kurallarla çevrelenmiş, sahip olduğu her türlü çeşitlilik duygusunun yok sayıldığı bir kavram haline gelmiştir. Başka bir ifadeyle, bireyler modern dönemle birlikte, herhangi bir dinin, cemaatin, etnik grubun temsilcileri olarak değil, devletle karşılıklı haklar ve ödevlere sahip yalnız yurttaş olarak ilişki kurmaktadır. Böylece yurttaşın, kamusal alanda bütün kimliklerinden soyutlanarak yalnız yurttaş kimliğiyle var olması beklenmektedir. Bu çerçevede kamusal alanın merkezi örgütü olarak somutlaşan bürokrasisinde bireylerin, birbirinin aynısı olarak görülmesi anlayışı, her türlü farklılık ve özellikleri dışlayarak eşitliği aynılığa indirgeyen yapısı nedeniyle eleştirilmektedir. Bu aynılaştırılmış bireyler topluluğunun bir arada yaşama ortak bir duyguda buluşma, ortak bir tarihe tanıklık etme, ortak bir kültür oluşturma ya da salgın, afet vb. olağanüstü durumlarda birarada kalma, birbirlerine yardımda bulunma, ortak bir düşünce geliştirme konularında birleştirici ve bütünleştirici aktif işleyen bir sisteme ihtiyacı bulunmaktadır. Bu sistem beklenen etkiyi yaratmadığında ise aynılaştırıldığı düşünülen bütünüün parçaları ayrılmakta öz farklılıklarıyla ilgili daha fazla benzerlik daha fazla ortaklık bulduğu mikro çevreye yönelmektedir. Küresel vatandaşlık anlayışının işlevlerini eyleme dönüştürememiş olması karşıtı olan aynı sınırlar içinde yaşama, ortak bir kültür, dil, etnik köken ve ortak tarih paydası üzerinde tanımlanmış olan ulus-devlet yurttaşlık anlayışını beslemektedir.

Yurttaşlığı, devletlerle olan bir hukuki bir bağ ve bu bağ sonucu oluşan üst ve genel bir kimlik olarak tanımlarsak, farklı ulusal, etnik, dinsel, cinsel kimliklere sahip bireylerin oluşturduğu ve giderek farklılıkların daha da netleştiği günümüz toplumlarında yurttaşlık anlayışının bir arada yaşayabilme imkânını oluşturma işlevine sahip olması gerekmektedir. Okullarda verilen yurttaşlık eğitimlerinin her kademe ve her sınıf düzeyinde toplumu bir arada tutabilen, birlikte daha güçlü kılan, aynı zamanda evrensel değerleri benimsemiş ve evrensel iyiliğe hizmet edecek şekilde örgütlenmiş olması desteklenmelidir. İncelediğimiz dönemde olduğu gibi milli değerler üzerine kurulu ama uluslararası değişim ve gelişmelerde sıklıkla yer verebilen bir müfredatın yurttaşlık eğitimi kapsamında amacına ulaşabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksan, H. (1952). *Yurttaşlık Bilgisi, I*, Ders Kitapları Yayınevi, İstanbul
- Aksan, H. (1968). *Yurttaşlık Bilgisi, III*, Ders Kitapları Yayınevi, İstanbul
- Aksan, H. (1971). *Yurttaşlık Bilgisi, III*, Ders Kitapları Yayınevi, İstanbul
- Akşit, N. ve Eğilmez, O. (1958). *Yurttaşlık Bilgisi IV*; Remzi Kitabevi, İstanbul
- Ambarlı, A. (2010). *Türkiye’de cumhuriyetten günümüze sosyal bilgiler programları (değişiklikler, düzenlemeler, güncellemeler)*; Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Arıç, S. (1954). *Yurttaşlık Bilgisi V*; Ders Kitapları, İstanbul
- Aybay, R.(1998). “*Teba-i Osmani*”den “*T.C. Yurttaşı*”na Geçişin Neresindeyiz?, 75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru, (ed. A. Ünsal), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Batum, S. (1998). *Devlet-Toplum İlişkileri Çerçevesinde Cumhuriyet Dönemi Anayasaları*; Ed.: Ünsal, 75 Yılda Tebaa’ dan Yurttaş’ a Doğru, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- Beğen A. ve Beğen, İ. (1956). *Yurttaşlık Bilgisi I*; Çeltüt Yayınevi, İstanbul
- Boratav, K. (2002). İktisat tarihi (1908–1980), S. Akşin (Ed), *Türkiye Tarihi Ansiklopedisi*. Cem Yayınevi, Cilt: 4.
- Brubaker, R. (1992). *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Cambridge, Harvard University Press
- Brubaker, R. Cooper F.(2014). *Kimliğin Ötesine Geçmek, Kimlik Politikaları Özdeşlik Tanınma ve Farklılık*, (ed. F. Mollaer), Doğubatu, Ankara.
- Butakın, M. (2003). *Üniter Düşüncenin Sonu: Özgürlük Önergeleri*; Avesta Basın Yayın
- Demokrat Parti Tüzüğü. (1946). *Demokrat parti tüzük ve programı*, Ankara.

- Demir, Ş. (2005) *Yurttaşlık Kavramı ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi: Anayasal Yurttaşlık*; Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat
- Gökalp, Z. (1950). *Yurttaşlık Bilgisi I*, Berrin Basımevi, İzmir.
- Göktepe, C. (2009). *Demokrat Parti Dönemi İç ve Dış Siyasi Gelişmeler(1950-1960)*; Savaş Yayınevi, Ankara
- Gündüz, M. ve Gündüz, F. (2007). *Yurttaşlık Bilinci*; Anı Yayıncılık
- Güngör, M. (2017). *Bir Kimlik İnşası Olarak Ulus-Devlet Yurttaşlığı ve Yurttaşlık Kavramının Dönüşümü*; Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi(2017)13/2
- Güngör, M. (2008) *Ulus Devlet Yurttaşlığından Küresel Yurttaşlığa Türkiye'de Yurttaşlık Olgusu*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Malatya
- Gürses, F. (2011). *Kul Tebaa Yurttaş*; Ütopya Yayınları
- Güzel Mumyalmaz, H. (2013). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Vatandaşlık*; IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- Habermas, J. (2005). *Demokratik Anayasal Devlette Tanınma Savaşımı*; Çokkültürcülük, Der. AmyGutmann, Yapı Kredi Yayınları, ss. 113-145. İstanbul
- İçduygu, A. Keyman F. (1998). *Küreselleşme, Anayasallık ve Türkiye'de Vatandaşlık Tartışması*; Doğu Batı, S. 5, ss. 143-156.
- İleri, İ. (1956). *Yurttaşlık Bilgisi V*, Çeltüt Yayınevi, İstanbul
- İlk Mekteplerin Müfredat Programı(İMMP)(1924) Maarif Vekâleti İlk Tedrisat Dairesi, Matbaai Amire, İstanbul
- İlk Mekteplerin Müfredat Programı(İMMP)(1930) Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, İstanbul
- İlkokul Programı(1936). TC Kültür Bakanlığı, Devlet Basımevi, İstanbul

- İnan, A. (1998). *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*; Türk Tarih Kurumu, Ankara
- İnan, A. 1933, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*; İstanbul: Devlet Matbaası.
- Kan, Ç. (2009). *Değişen Değerler ve Küresel Vatandaşlık Eğitimi*; Kastamonu Eğitim Dergisi,17(3),895-904.
- Kan, Ç. (2010). *A.B.D Ve Türkiye de Sosyal Bilgilerin Tarihsel Gelişimi. Gazi Üniversitesi; Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi; 2010 Cilt:30 Sayı 2*
- Karabulut, T. (2014). *Yurttaşlığın Krizini Yeniden Düşünmek: Liberal Milliyetçilik ve Anayasal Yurtseverlik Kuramları*; Ankara Üniversitesi; Sbf Dergisi; cilt 69,No.4.s.871-890
- Karakılıç, C. ve Müjdecı, M. (2011). *Yurttaşlık Bilgisi Kitaplarında Kimlik ve Vatandaşlık Makalesi*; Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırma Dergisi.
- Karpat, K. (2009). *Osmanlıdan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yayıncılık, İstanbul
- Keskin, Y. (2002). *Türkiye'de II. Meşrutiyetten Günümüze Kadar Uygulanmış Olan Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarının Karşılaştırması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Keskin, Y. (2009). Türkiye'de İlkokul Programlarında Yer alan Sosyal Bilgiler İçerikli Derslere Ait Öğretim Programlarının Gelişimine Tarihsel Bir Bakış, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*,13(2),107-130
- Keyman, E. Fuat, İçduygu, A. (2005). *Türk Modernleşmesi ve Ulusal Kimlik Sorunu: Anayasal Vatandaşlık ve Demokratik Açılım Olasılığı*, Ed. Ünsal, 75 Yılda Tebaadan Yurttaş Doğru.
- Kılıç, A. (2006). *1970/90 Arası Dönemde Yurttaşlık Bilgisi Ders Kitaplarında Yurttaşlık Anlayışı*; İstanbul

- Keyman, F. (2008), *Kimlik, Vatandaşlık ve Demokratikleşme: Türkiye Örneği "*, *Aydınlanma, Türkiye ve Vatandaşlık*, Der.Fuat Keyman, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, ss.7-17. İstanbul
- Keyman, F. (2007). *Türkiye'de Kimlik Sorunları ve Demokratikleşme* , Doğu Batı, S. 41, ss. 217-230.
- Keskin, M. (1998). *Demokrat parti hükümetleri dönemindeki eğitim-kültür politikaları (1950–1960)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Kılıç, E. (2008). *Demokrat parti dönemi eğitim politikaları (1950–1960)*. Yayımlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Lewis, B. (2011). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara
- Mango, A. (2005). *Türkiye ve Türkler 1938'den Günümüze*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- MEB. (2005). *İlköğretim sosyal bilgiler dersi öğretim programı ve kılavuzu*. Ankara: Milli Eğitim Yayınları.
- MEB. (1948). *İlkokul programı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB. (1949). *Ortaokul programı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ortaylı, İ.(1995). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*; Hil Yayınevi, İstanbul
- Özkaya Duman, O. ve Birsal, H. (2012). “*Demokrat Parti Türk Dış Politikası ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler*”; Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Dergisi.
- Ökmen, A. Zeki (1949) *Ortaokul Yurttaşlık Eğitimi I*, Piyasa Matbaası, İzmir
- Özdemir, C. (2001). *Kimlik ve Söylem* ; Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler, S. 2, ss. 107-132.
- Öztürk, K. (1991). *Türkiye cumhuriyeti hükümetleri ve programları*, Ankara.

- Pazarlı, O. (1959). *Yurttaşlık Bilgisi Ortaokul III*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Rona, S. ve Aksan, H. (1959). *Yurttaşlık Bilgisi IV*, İnkılap Kitabevi, İstanbul
- Seydi, S. (2011). Demokrat Parti'nin Dış Politikada Alternatif Arayışı (1957-1960), *Süleyman Demirel Üniversitesi; Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*; 2011/2 Sayı 14
- Sönmez, Z. (1953). *Yurttaşlık Bilgisi I*, Anadolu Matbaası, İzmir
- Şahin, M. (2009). *Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Türkiye'de Hayat Bilgisi Dersi Programlarının Gelişimi; Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Volume 2 / 8*
- Şerbetçioğlu, F. (1951). *Yurttaşlık Bilgisi I*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Taşkıran, T. (1950). *Yurttaşlık Bilgisi II*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara
- Taşkıran, T. (1950). *Yurttaşlık Bilgisi III*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara
- Tazebay, A. (2000). *İlköğretimde Programlar ve Gelişmeler*, Nobel Yayıncılık.
- Tülin, H. (1952). *Yurttaşlık Bilgisi IV*, Kanaat Yayınları, İstanbul
- Tülin, H. (1952). *Yurttaşlık Bilgisi, V*, Kanaat Yayınları, İstanbul
- Ulutaş, E. (2014). *Türkiye'de Vatandaşlık ve Anayasal Süreç*, Akademik İncelemeler, C.9, S.1, ss. 73-102.
- Ülkümen, O. (1965). *Öğretimde Aktif Metod Çalışmaları*, Milli Eğitim Basımevi; Ankara.
- Ünsal, A. (1998) *Yurttaşlık Zor Zanaat, 75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, Ed. Artun Ünsal, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 4-36
- Ünsal, A. (1998). *Yurttaşlık Anlayışının Gelişimi, 75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, Ed. Artun Ünsal, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 1-36.
- Ünsal, A. (1998). *Yurttaşlık Zor Zanaat, 75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

- Üstel, F. (1996). *Cumhuriyet'ten Bu Yana Yurttaş Profili*, Yeni Yüzyıl, s. 13-14.
- Üstel, F. (1997) *Devlet - sivil toplum - kamusal alan ve yurttaşlık*, Birikim, No: 9394, s. 127-135.
- Üstel; F. (2005). *Makbul Vatandaşın Peşinde; II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları; İstanbul
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara
- Yücel, H. Ali (1978). *İyi Vatandaş İyi Yurttaş*; Türkiye İş Bankası Yayınları
- Yücel, H.Ali ve Çalapala, R. (1960). *Yurttaşlık Bilgisi IV*, Atlas Yayınevi İstanbul
- Yücel, H.Ali ve Çalapala, R. (1960). *Yurttaşlık Bilgisi V*, Atlas Yayınevi, İstanbul